

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
अथ गीताभ्यासे दैवासुरसम्पद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः

गीताभ्यासे षोडशोऽध्यायः

अभ्यासकः - अभ्यङ्करेत्युपाह्वः लक्ष्मणसूनुः श्रीपादशर्मा
Study by :- Shripad Laxman Abhyankar

This गीताभ्यासः study for learning Sanskrit and Gita together includes पदच्छेदाः, वाक्यांशशः विश्लेषणम्, अन्वयशः शब्दाभ्यासाः with समासविग्रहाः and व्याकरणम्, sometimes etymology निरुक्तम्, अन्वयार्थाः overall meaning, also छन्दोविश्लेषणम् of every श्लोकः and स्वाध्यायाः i.e. notes of self-study wherein

deeper meaning, figures of speech if any, other relevant quotes including verses from other chapters are taken note of by way of "connecting the dots".

There are 24 श्लोकाः in this अध्यायः all by श्रीकृष्णभगवान् have 32 letters each.

It is one continuous narration of 50 श्लोकाः by श्रीकृष्णभगवान् starting from श्लोकः #22 in गुणत्रयविभागयोगः i.e. 6 श्लोकाः in चतुर्दशाध्यायः, 20 श्लोकाः in पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशाध्यायः and 24 more श्लोकाः of this षोडशाध्यायः.

गीताभ्यासे १६-१ अभयं सत्त्वसंशुद्धिर् .. १६-३ तेजः क्षमा धृतिः शौचम्

=====

श्रीभगवानुवाच ।

पदच्छेदैः - श्रीभगवान् उवाच ।

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

पदच्छेदैः - अभयम् सत्त्वसंशुद्धिः ज्ञानयोग-व्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १६-१ ॥

पदच्छेदैः - दानम् दमः च यज्ञः च स्वाध्यायः तपः आर्जवम् ॥ १६-१ ॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

पदच्छेदैः - अहिंसा सत्यम् अक्रोधः त्यागः शान्तिः अपैशुनम् ।

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ १६-२ ॥

पदच्छेदैः - दया भूतेषु अलोलुप्त्वम् मार्दवम् ह्रीः अचापलम् ॥ १६-२ ॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।

पदच्छेदैः - तेजः क्षमा धृतिः शौचम् अद्रोहः न-अतिमानिता ।

भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ १६-३ ॥

पदच्छेदैः - भवन्ति सम्पदम् दैवीम् अभिजातस्य भारत ॥ १६-३ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	श्रीभगवान्						उवाच
			भारत				
2a		दैवीम् सम्पदम्				अभिजातस्य	
2b	अभयम् सत्त्वसंशुद्धिः ज्ञानयोग-व्यवस्थितिः दानम् दमः च यज्ञः च स्वाध्यायः तपः						

	आर्जवम् अहिंसा सत्यम् अक्रोधः त्यागः शान्तिः अपैशुनम्						
2c	दया		भूतेषु				
2d	अलोलुप्त्व म् मार्दवम् हीः अचापलम् तेजः क्षमा धृतिः शौचम् अद्रोहः न-अतिमा निता						
2e	(एतानि)						भवन्ति
In (2a) the words दैवीम् सम्पदम् are objectival of अभिजातस्य only In (2c) the word भूतेषु is related with the कर्तृपदीयः दया. Hence (2c) is analyzed as a separate phrase वाक्यांशः. In (2e) the pronoun (एतानि) summarises all the कर्तृपदीयाः in (2b) to (2d).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

श्रीभगवान् उवाच

- श्रीभगवान् - श्रीभगवत् वि. अत्र पुं. 1'1 / श्रीमान् च असौ भगवान् च इति श्रीभगवान्
 - श्रीमत् - वि. / श्रीमत् a. 1 Wealthy, rich. -2 Happy, fortunate, prosperous, thriving. -3 Beautiful, pleasing; श्रियः पतिः श्रीमति शासितुं जगत् Śi.1.1. -4 Famous, celebrated, glorious, dignified; (the word is often used as a respectful affix to celebrated or revered names of persons and things as श्रीमद्भागवत, श्रीमच्छंकराचार्य &c.).

- b. भगवत् - a. 1 Glorious, illustrious. -2 Revered, venerable, divine, holy (an epithet applied to gods, demigods and other holy or respectable personages); स्वर्गप्रकाशो भगवान् प्रदोषः Rām.5.5.8; अथ भगवान् कुशली काश्यपः Ś.5; भगवन् परवानयं जनः R.8.81; so भगवान् वासुदेवः &c.; उत्पत्तिं च विनाशं च भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ॥
2. उवाच - वच्-धातोः (अथवा ब्रू-धातोः) लिटि प्र.पु. एक. / वच् वच् परिभाषणे (to speak, to tell, to talk) अदादिः, ०२.००५८ परस्मैपदी, द्विकर्मकः, अनिट् / ब्रू ब्रू व्यक्तायां वाचि (to speak, to tell, to explain) अदादिः, ०२.००३९ उभयपदी, द्विकर्मकः, सेट्
3. भारत - भारत वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / भरतस्य अयमिति भारतः /
- a. भरतस्य - भरत पुं. 6'1 / भरतः [भरं तनोति तन्-ड] 1 N. of the son of Duṣyanta and Śakuntalā, who became a universal monarch (चक्रवर्तिन्), India being called *Bharatavarṣa* after him. He was one of the remote ancestors of the Kauravas and Pāṇḍavas; cf. Ś.7.33. -2 N. of a brother of Rāma, son of Kaikeyī, the youngest wife of Daśaratha. He was very pious and righteous, and was so much devoted to Rāma that when the latter prepared to go to the forest in accordance with the wicked demand of Kaikeyī, he was very much grieved to find that his own mother had sent his brother into exile, and refusing the sovereignty that was his own, ruled the kingdom in the name of Rāma (by bringing from him his two sandals and making them the 'regents' of the realm) till he returned after his fourteen years' exile. भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः । साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥ Rām.1.18.13. -3 N. of an ancient sage who is supposed to have been the founder of the science of music and dramaturgy.
- b. भारत a. (-ती f.) [भरतस्येदम्, भारतान् भरतवंश्यानधिकृत्य कृतो ग्रन्थः अण्] Belonging to or descended from Bharata. -तः 1 A descendant of भरतः; (such as विदुरः, सञ्जातहर्षो मुनिमाह भारतः Mb.3.20.8; also धृतराष्ट्रः, अर्जुन in Bg.).
- अभयम् सत्त्वसंशुद्धिः ज्ञानयोग-व्यवस्थितिः दानम् दमः च यज्ञः च स्वाध्यायः तपः आर्जवम् अहिंसा सत्यम् अक्रोधः त्यागः शान्तिः अपैशुनम्
4. अभयम् - अभय fearlessness नपुं. 1'1 / न भयमिति अभयम् (नञ्-तत्पुरुषः) /
- a. भयम् fear
5. सत्त्वसंशुद्धिः - सत्त्वसंशुद्धि स्त्री. 1'1 / सत्त्वस्य संशुद्धिः सत्त्वसंशुद्धिः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /

- a. सत्त्वस्य - सत्त्व नपुं. 6'1 / सत्त्वम् [सतो भावः] (Said to be *m.* also in the first ten senses) 1 Being, existence, entity. -2 Nature, essence. -3 Natural character, inborn disposition; अच्योष्ट सत्त्वान्नृपतिश्च्युताशः Bk.3.20. -4 Life, spirit, breath, vitality, principle of vitality; उदगतानीव सत्त्वानि बभूवुरमनस्विनाम् Rām.2.48.2; चित्रे निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगा Ś.2.10. -5 Consciousness, mind, sense; वाक्च सत्त्वं च गोविन्द बुद्धौ संवेशितानि ते Mb.12.46.4; Bg.16.1; Bhāg.7.15.41.
- b. संशुद्धिः - संशुद्धिः *f.* 1 Complete purification; अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः Bg.16.1. -2 Cleansing or purifying in general. -3 Correction, rectification. -4 Clearance. -5 Acquittance (of debt). -6 Purity, cleanness.
6. ज्ञानयोग-व्यवस्थितिः - ज्ञानयोग-व्यवस्थिति स्त्री. 1'1 / ज्ञानेन योगः इति ज्ञानयोगः (तृतीया-तत्पुरुषः) / ज्ञानयोगस्य व्यवस्थितिः ज्ञानयोग-व्यवस्थितिः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /
- a. ज्ञानेन - ज्ञान knowledge नपुं. 3'1 /
- b. योग - योगः [युज् भावादौ घञ् कुत्वम्] 1 Joining, uniting. -2 Union, junction, combination; उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् Ś.7.22; गुणमहतां महते गुणाय योगः Ki.10.25; (वां) योगस्तडितोयदयोरिवास्तु R.6.65. -3 Contact, touch, connection; तमङ्कमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिञ्चन्तमिवामृतं त्वचि R.3.26. -4 Employment, application, use; एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् Ms.9.10; R.10.86.
- c. व्यवस्थितिः - व्यवस्थानम्, व्यवस्थितिः *f.* 1 Arrangement, settlement, determination, decision; बाजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रेयं तु व्यवस्थितिः Ms.10.70. -2 A rule, statute, decision. -3 Steadiness, constancy. -4 Firmness, perseverance; साधु धर्मे व्यवस्थानं क्रियतां यदि शक्यते Rām.7.13.18. -5 A fixed limit; न विद्यते व्यवस्थानं क्रुद्धयोः कृष्णयोः क्वचित् Mb.8.87.78. -6 Separation.
7. दानम् - दान giving, philanthropy नपुं. 1'1 /
8. दमः - दम control पुं. 1'1 /
9. च - अव्ययम् and
10. यज्ञः - यज्ञ पुं. 1'1 / यज्ञः [यज्-भावे न] 1 A sacrifice, sacrificial rite; any offering or oblation; यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः; तस्माद्यज्ञात् सर्वहुतः &c.; यज्ञाद् भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः Bg.3.14. -2 An act of worship, **any pious or devotional act**. (Every householder, but particularly a Brāhmaṇa, has to perform five such devotional acts every day; their names are :--

भूतयज्ञ, मनुष्ययज्ञ, पितृयज्ञ, देवयज्ञ, and ब्रह्मयज्ञ, which are collectively called the five 'great sacrifices'

11. स्वाध्यायः - स्वाध्याय पुं. १'१ / स्वेन अध्यायः इति स्वाध्यायः

- a. स्वेन - स्व सर्व. अत्र पुं. ३'१ / स्व *pron. a. 1* **One's own**, belonging to oneself, often serving as a reflexive pronoun; स्वनियोगमशून्यं कुरु Ś.2; प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्त्रयित्वा 5.5; oft. in comp. in this sense; स्वपुत्र, स्वकलत्र, स्वद्रव्य. -2 Innate, natural, inherent, peculiar, inborn; सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्यति स्वामभिख्याम् Me.82; Ś.1.19; स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः U.6.14. -3 Belonging to one's own caste or tribe; शूद्रैव भार्या शूद्रस्य सा च स्वा च विशः स्मृते Ms.3.13; 5.104.
- b. अध्यायः - अध्याय *adhyāya a. [इ-घञ् P.III.3.21]* (At the end of comp.) A reader, student, one who studies; वेदाध्यायः a student of the Vedas; so मन्त्रं -अध्यायः 1 Reading, learning, **study**, especially of the Vedas; प्रशान्ताध्यायसत्कथा (नगरी) Rām. -2 Proper time for reading or for a lesson; °ज्ञाः प्रचक्षते Ms.4.102, see अनध्याय also. -3 A lesson, lecture; अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः P.III.3.122; so स्वाध्यायोऽध्येतव्यः.
- c. स्वाध्यायः - 1 self-recitation, muttering to oneself. -2 study of the Vedas, sacred study, perusal of sacred books; स्वाध्यायेनार्चयेद्दृषीन् Ms.3.81; Bg.16.1; T. Up.1.9.1. -3 the Veda itself.

12. तपः - तपस् नपुं. १'१ / तपस् *n. [तप्-असुन्]* 1 Warmth, heat, fire, light; एकः सूर्यस्तपसो योनिरेका Mb.12.351.10. -2 Pain, suffering; न तपः कुतश्चन Rv.7.82.7. -3 Penance, religious austerity, mortification; तपः किलेदं तदवाप्तिसाधनम् Ku.5.64. -4 Meditation connected with the practice of personal self-denial or bodily mortification; गीरा वाऽऽशंसामि तपसा ह्यनन्तौ Mb.1.3.57.; Bhāg.12.11.24. -5 Moral virtue, merit. -6 Special duty or observance

13. आर्जवम् - आर्जव नपुं. १'१ / आर्जवम् [ऋजोर्भावः अण्] 1 Straightness; दूरं यात्युदरं च रोमलतिका नेत्रार्जवं धावति S. D. -2 Straightforwardness, **rectitude of conduct**, uprightness, honesty, sincerity, open-heartedness; आर्जवं कुटिलेषु न नीतिः; अहिंसा क्षान्तिरार्जवं Bg.13.7; 16.1; 17.4; 18.42. क्षेत्रमार्जवस्य K.45; Bh.2.22. -3 Simplicity, humility; कृतानुकारानिव गोभिरार्जवे Ki.4.13; Mv.5.46.

14. अहिंसा - अहिंसा स्त्री. १'१ / न हिंसा इति अहिंसा (नञ्-तत्पुरुषः) / हिंसा [हिंस्-अ] 1 Injury, mischief, wrong, harm, **hurt** (said to be of three kinds:-- कायिक 'personal', वाचिक 'verbal' and मानसिक 'mental'); अहिंसा परमो

- धर्मः. -2 Killing, slaying, destruction; गान्धर्वमादत्स्व यतः प्रयोक्तुर्न चारिहिंसा विजयश्च हस्ते R.5.57;3.313; Ms.10.63. -3 Robbery, plunder.
15. सत्यम् - सत्य वि. अत्र नपुं. 1'1 / सत्य a. [सते हितं यत्] 1 True, real, genuine; as in सत्यव्रत, सत्यसंध. -2 Honest, sincere, truthful, faithful. -3 Fulfilled, realized. -4 Virtuous, upright. -5 Unfailing; कच्चिच्छुश्रूषसे तात पितुः सत्यपराक्रम Rām.2.100.7.
16. अक्रोधः - अक्रोध पुं. 1'1 / न क्रोधः इति अक्रोधः (नञ्-तत्पुरुषः) / क्रोधः [क्रुध्-भावे घञ्] 1 Anger, wrath; कामात्क्रोधोऽभिजायते Bg.2.62; so क्रोधान्धः, क्रोधानलः &c. -2 (In Rhet.) Anger considered as the feeling which gives rise to the *raudra* sentiment.
17. त्यागः - त्याग पुं. 1'1 / त्यागः [त्यज्-भावे घञ्] 1 Leaving, forsaking, abandoning, deserting, separation; न माता न पिता न स्त्री न पुत्रस्त्यागमर्हति Ms.8.389;9.79. -2 Giving up, resigning, renouncing; Ms.10.112; सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् Bg.12.11. -3 Gift, donation, giving away as charity; करे श्लाघ्यस्त्याग Bh.2.65; वित्तं त्यागनियुक्तम् (दुर्लभम्) H.1.139; त्यागाय संभृतार्थानाम् R.1.7; Pt.1.169. -4 Liberality, generosity; Ms.2.97; R.1.22. -5 Secretion, excretion. -6 Dismissing, discharging. -7 Sacrificing oneself; मिथो यत् त्यागमुभयासो अगमन् Rv.4.24.3.
18. शान्तिः - शान्ति स्त्री. 1'1 / शान्तिः f. [शम्-क्तिन्] 1 Pacification, allayment, alleviation, removal; अध्वरविघातशान्तये R.11.1,62. -2 Calmness, tranquillity, quiet, ease, rest, repose; स्मर संस्मृत्य न शान्तिरस्ति मे Ku.4.17; शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रोः Māl.6.1; यत् किञ्चिद् वस्तु संप्राप्य स्वल्पं वा यदि वा बहु । या तुष्टिर्जायते चित्ते सा शान्तिः कथ्यते बुधैः ॥ Padma P. -3 Cessation of hostility; सर्पस्य शान्तिः कुटिलस्य मैत्री विधातृसृष्टौ न हि दृष्टपूर्वा Bv.1.125. -4 Cessation, stop. -5 Absence of passion, quietism, complete indifference to all worldly enjoyments; तदुपहितकुटुम्बः शान्तिमार्गोत्सुकोऽभूत् R.7.71. -6 Consolation, solace. -7 Settlement of differences, reconciliation. -8 Satisfaction of hunger. -9 An expiatory rite, a propitiatory rite for averting evil; शान्तयश्चापि वर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि Rām.1.8.16. -10 Good fortune, felicity, auspiciousness. -11 Exculpation or absolution from blame.
19. अपैशुनम् - अपैशुन नपुं. 1'1 / न पैशुनमिति अपैशुनम् (नञ्-तत्पुरुषः) / पैशुनम्, पैशुन्यम् [पिशुनस्य भावः अण् ष्यञ् वा] 1 Backbiting, slandering, talebearing, calumny; पैशुन्यं साहसंक्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः Ms.7.48;11.56; Bg.16.2. -2 Roguery, depravity. -3 Wickedness, malignity.
- a. पिशुन a. [पिश्-उनच् किच्च; Un.3.55] 1 (a) Indicating, manifesting, evincing, displaying, indicative of; शत्रूनामनिशं विनाशपिशुनः

Śi.1.75; तुल्यानुरागपिशुनम् V.2.14; R.1.53; Amaru.97. (b)
 Memorable for, commemorating; क्षेत्रं क्षत्रप्रधनपिशुनं कौरवं तद्
 भजेथाः Me.48. -2 Slandorous, back-biting, calumniating; पिशुनजनं
 खलु बिभ्रति क्षितीन्द्राः Bv.1.74. -3 Betraying, treacherous. -4 Harsh,
 cruel, unkind. -5 Wicked, malicious; malignant. -6 Low, vile,
 contemptible; of a wicked person; पिशुनं भोजनं भुङ्क्ते
 ब्रह्महत्यासमं विदुः Mb.13.136.16. -7 Foolish, stupid. -नः 1 A
 slanderer, back-biter, talebearer, base informer, traitor, calumniator;
 वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिः; H.1.116; Pt.1.304;
 Ms.3.161; पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः Bh.1.55.

भूतेषु दया

20. भूतेषु - भूत वि. प्रायः नपुं. 7'3 / भूत *p. p.* [भू-क्त] 1 Become, being,
 existing. -2 Produced, formed. -3 Actually being, really happened, true;
 भूताश्चार्था विरुद्ध्यन्ति देशकालविरोधिताः Rām.5.30.37. -4 Right, proper,
 fit; अभूतेनापवादेन कीर्तीं निपतितामिव Rām.5.15.34; भूतार्थव्याहृतिः सा हि न
 स्तुतिः परमेष्ठिनः R.10.33. -5 Past, gone. -6 Obtained. -7 Mixed or joined
 with. -8 Being like, similar, (see भू); मग्नां द्विषच्छद्मनि पङ्कभूते
 Ki.3.39. -तः 1 A son, child. -2 An epithet of Śiva. -3 The fourteenth day
 of the dark half of a lunar month (also भूता). -4 A great devotee. -5 N. of
 a priest of the gods. -6 The dark fortnight of a month (कृष्णपक्ष). -7 see
 भूतगण. -तम् 1 Any being (human, divine or even inanimate); इत्थं रतेः
 किमपि भूतमदृश्यरूपं मन्दीचकार मरणव्यवसायबुद्धिम् Ku.4.45; Pt.2.87. -2
 A living being, an animal, a creature; क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर
 उच्यते Bg.15.16; भूतेषु किं च करुणां बहुली- करोति Bv.1.122; U.4.6. -3 A
 spirit, ghost, an imp, a devil (*m.* also in these senses); ततो रक्षां महातेजः
 कुरु भूतविनाशिनीम् Rām.7.66.3. -4 An element; (they are five, *i. e.* पृथ्वी,
 अप्, तेजस्, वायु, and आकाश); तं वेधा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना R.1.29. -5
 An actual occurrence, a fact, a matter of fact. -6 The past, past time. -7
 The world.

21. दया - दया स्त्री. 1'1 / दया [दय् भिदा-भावे अङ्] Pity, tenderness,
 compassion, mercy, sympathy; निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः
 H.1.60; R.2.11; यत्नादपि परक्लेशं हर्तुं या हृदि जायते । इच्छा भूमिसुरश्रेष्ठ सा
 दया परिकीर्तिता ॥

अलोलुप्त्वम् मार्दवम् ह्रीः अचापलम् तेजः क्षमा धृतिः शौचम् अद्रोहः नातिमानिता

22. अलोलुप्त्वम् - अलोलुप्त्व नपुं. 1'1 / न लोलुप्त्वमिति अलोलुप्त्वम्
 (नञ्-तत्पुरुषः) /

- a. लोलुप्त्वम् - लोलुप्त्व **greediness** नपुं. 1'1 / लोलुप्+त्व / लोलुप a. [लुभ् यङ् अच् पृषो° भस्य पः] 1 Very eager or desirous, ardently longing for, greedy of; अभिनव- मधुलोलुपस्तत्त्वं तथा परिचुम्ब्य चूतरीं कमलवसतिमात्रनिर्वृतो मधुकर विस्मृतोऽस्थेनां कथम् Ś.5.1. मिथस्त्वदाभाषणलोलुपं मनः Śi.1.40; R.19.24.
23. मार्दवम् - मार्दव नपुं. 1'1 / मार्दवम् [मृदोर्भावः अण्] Softness (lit. and fig.), pliancy, weakness; अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R.8.43 'becomes soft'; स्वशरीरमार्दवम् Ku.5.18. -2 Mildness, indulgence, **gentleness**, leniency; Bg.16.2.
24. ह्रीः - ह्री स्त्री. 1'1 / ह्री f. 1 Shame; रतेरपि ह्रीपदमादधाना Ku.3.57; दारिद्र्याद् ह्रियमेति ह्रीपरिगतः प्रभ्रश्यते तेजसः Mk.1.14; R.4.80. -2 Bashfulness, **modesty**; ह्रीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच Ku.7.85.
25. अचापलम् - अचापल / न चापलमिति अचापलम् (नञ्-तत्पुरुषः) /
a. चापलम्, चापल्यम् [चपलस्य भावः कर्म वा अण् पक्षे ष्यञ्] 1 Quick motion, swiftness. -2 **Fickleness**, unsteadiness, transitoriness; Ki.2.41. -3 Inconsiderate or rash conduct, rashness, rash act; यत्तु केवलचापल्याद्बलदर्पोत्थितः स्वयम् Mb.3.36.8; धिक् चापलम् U.4; तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः R.1.9; स्वचित्तवृत्तिरिव चापलेभ्यो निवारणीया K.101; Ku.3.41.
26. तेजः - तेजस् नपुं. 1'1 / तेजस् n. [तेजयति तेज्यतेऽनेन वा । तिज् निशाने + “सर्वधातुभ्योऽसुन् ।” उणां । ४ । १८८ । इति असुन् ।] दीप्तिः] 1 Sharpness. -2 The sharp edge (of a knife &c.). -3 The point or top of a flame. -4 Heat, glow, glare. -5 Lustre, light, **brilliance**, splendour; दिनान्ते निहितं तेजः R.4.1; तेजश्चास्मि विभावसौ Bg.7.9,10. -6 Heat or light considered as the third of the five elements of creation (the other four being पृथिवी, अप्, वायु and आकाश). -7 The bright appearance of the human body, beauty; अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा R.3.15. -8 Fire of energy; शतप्रधानेषु तपोधनेषु गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः Ś.2.7; U.6.14. -9 Might, prowess, strength, courage, valour; martial or heroic lustre; तेजस्तेजसि शाम्यतु U. 5.7; Ś.7.15. -10 One possessed of heroic lustre; तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते R.11.1; Pt.1.328;3.33. -11 Spirit, energy. -12 Strength of character, not bearing insult or ill-treatment with impunity. -13 Majestic lustre, majesty, dignity, authority, consequence; तेजोविशेषानुमितां (राजलक्ष्मीं) दधानः R.2.7.
27. क्षमा - स्त्री. 1'1 / क्षमा [क्षम्-अङ्] 1 Patience, forbearance, **forgiveness**; क्षमा सत्यं दमः शमः Bg.10.4,34;16.3; क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् H.2; R.1.22;18.9; तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः Ś.2.83.

28. धृतिः - धृति स्त्री. 1'1 / धृतिः *f.* [धृ-क्तिन्] 1 Taking, holding, seizing. -2 Having, possessing. -3 Maintaining, supporting. -4 Firmness; steadiness, constancy. -5 **Fortitude**, energy, resolution, courage, self-command. भज धृतिं त्यज भीतिमहेतुकाम् N.4.105; Bg.16.3; Ki.6.11; R.8.66. -6 Satisfaction, contentment, pleasure, happiness, delight, joy; धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः R.3.10;16.82; न चक्षुर्बध्नाति धृतिम् V.2.8; Śi.7.10,14. -7 Satisfaction considered as one of the 33 subordinate feelings (in Rhetoric); ज्ञानाभीष्टागमाद्यैस्तु संपूर्णस्पृहता धृतिः । सौहित्यवचनोल्लास-सहासप्रतिभादिकृत् S. D.198,168
29. शौचम् - शौच नपुं. 1'1 / शौचम् [शुचेर्भावः अण्] 1 **Purity**, clearness; काके शौचं द्यूतकारे च सत्यम् Pt.1.147
30. अद्रोहः - अद्रोह पुं. 1'1 / न द्रोहः इति अद्रोहः (नञ्-तत्पुरुषः) / अद्रोहः **Absence of malice** or ill-feeling; moderation, mildness, अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः । या वृत्तिस्तां समास्थाप्य विप्रो जीवेदनापदि ॥ Ms.4.2.

31. नातिमानिता न-अतिमानिता -

- a. मानिता, मानित्वम् 1 Haughtiness, pride. -2 Honouring, respect. -3 Being respected or honoured.
b. अतिमान a. [मानमतिक्रान्तः] Immeasurable, very great or wide (as fame); °नया कीर्त्या Dk.1

दैवीम् सम्पदम् अभिजातस्य भवन्ति

32. दैवीम् - दैवी वि. स्त्री. 2'1 / दैव a. (-वी f.) [देवादागतः अण्] 1 Relating to gods, caused by or coming from gods, divine, celestial; संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः Kāv.1.33; दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदाम् R.1.60; Y.2.235; Bg.4.25;9.13;16.3; Ms.3.75. -2 Royal; दैवी वाग्यस्य नाभवत् Rāj. T.5.206. -3 Depending on fate, fatal. -4 Possessing the quality of सत्त्व / दैवी a. Divine, superhuman; दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता Bg.16.5.
33. सम्पदम् - सम्पद् स्त्री. 2'1 / संपद् f. **Wealth, riches**; नीताविवोत्साहगुणेन संपद् Ku.1.22; आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् Me.55. -2 Prosperity, affluence, advancement; (opp. विपद् or आपद्); ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च Mu. 1.15. -3 Good fortune, happiness, luck; Bg.16.3. -4 Success, fulfilment, accomplishment of desired objects; तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः Ś.7.30. -5 Perfection, excellence; as in रूपसंपदः त्वष्टुः सदाभ्यासगृहीतशिल्पविज्ञानसंपत् प्रसरस्य सीमा Śi.3.35. -6 Richness, plenty, exuberance, abundance, excess; तुषारवृष्टिक्षतपद्मसंपदाम् Ku.5.27; R.10.59. -7 Treasure. -8 An advantage, a benefit, blessing. -9 Advancement in good qualities.
34. अभिजातस्य - अभिजात वि. पुं. 6'1 / (अभिजन्)-धातोः क्त-वि अभिजात / अभिजात abhijāta p. p. 1 (a) Born to or for; भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत Bg.16.3,4,5. (b) Produced all around. (c) Born in consequence of. -2 Inbred, inborn. -3 Born, produced; अजातपक्षामभिजातकण्ठीम् Rām. सर्वं तुल्याभिजातीया यथा देवास्तथा वयम् Mb.12.166.29. -4 Noble, nobly or well born, of noble descent; तेऽभिजाता महेष्वासाः Mb.6.77.62;
35. भवन्ति - भू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

श्रीभगवान् उवाच - The Glorious one said

भारत - Ye, scion of भारत- dynasty,

अभयम् fearlessness, सत्त्वसंशुद्धिः purity of mind, ज्ञानयोग-व्यवस्थितिः

persistence in knowledge and yoga, दानम् charity दमः control of the external

organs, च यज्ञः and sacrifice, च स्वाध्यायः (scriptural) study, तपः austerities

आर्जवम् and rectitude of conduct, अहिंसा Harmlessness, सत्यम् truth, अक्रोधः absence of anger, त्यागः renunciation, शान्तिः absence of attachment, अपैशुनम् absence of calumny, and अलोलुप्त्वम् absence of greed, मार्दवम् gentleness, ह्रीः modesty, अचापलम् absence of thoughtlessness, भूतेषु दया compassion to living beings, तेजः Vigour, क्षमा forgiveness, धृतिः fortitude, शौचम् purity, अद्रोहः freedom from malice, न-अतिमानिता absence of haughtiness
 दैवीम् सम्पदम् अभिजातस्य of one born destined to have the divine wealth.
 (एतानि) these, भवन्ति are (the characteristics).

छन्दोविश्लेषणम्

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर् (८ अक्षराणि) “त्वसंशु(द्धि)” एतेषां मात्राः १-२-२
 ज्ञानयोगव्यवस्थितिः (८ अक्षराणि) “व्यवस्थि” एतेषां मात्राः १-२-१
 दानं दमश्च यज्ञश्च (८ अक्षराणि) “श्च यज्ञ(श्च)” एतेषां मात्राः १-२-२
 स्वाध्यायस्तप आर्जवम् (८ अक्षराणि) “प आर्ज” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१६-१) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

अहिंसा सत्यमक्रोधस् (८ अक्षराणि) “त्यमक्रो” एतेषां मात्राः १-२-२
 त्यागः शान्तिरपैशुनम् (८ अक्षराणि) “रपैशु” एतेषां मात्राः १-२-१
 दया भूतेष्वलोलुप्त्वं (८ अक्षराणि) “ष्वलोलु(प्त्वं)” एतेषां मात्राः १-२-२
 मार्दवं ह्रीरचापलम् (८ अक्षराणि) “रचाप” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१६-२) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

तेजः क्षमा धृतिः शौचम् (८ अक्षराणि) “धृतिः शौ” एतेषां मात्राः १-२-२
 अद्रोहो नातिमानिता (८ अक्षराणि) “तिमानि” एतेषां मात्राः १-२-१
 भवन्ति सम्पदं दैवीम् (८ अक्षराणि) “म्पदं दै” एतेषां मात्राः १-२-२
 अभिजातस्य भारत (८ अक्षराणि) “स्य भार” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१६-३) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) Listed here are virtues of virtuous. There has been a list of virtues in 12-13 to 12-19 when describing who my darling devotee is यो मद्भक्तः स मे प्रियः, rather, with the theme of भक्तिः.

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
 निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १२-१३ ॥
 सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
 मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२-१४ ॥
 यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
 हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १२-१५ ॥
 अनपेक्षः शर्चिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
 सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२-१६ ॥

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
 शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १२-१७ ॥
 समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
 शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ १२-१८ ॥
 तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येन केनचित् ।
 अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १२-१९ ॥

There has been a list of virtues also in 13-7 to 13-11, when delineating upon acquiring true knowledge, rather, with the theme of ज्ञानम् true knowledge.

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
 आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ १३-७ ॥
 इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च ।
 जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ १३-८ ॥
 असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
 नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ १३-९ ॥
 मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
 विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १३-१० ॥
 अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
 एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ १३-११ ॥

Here, the list of virtues is in the context of being born destined to have divine wealth.

(२) Some virtues being common in the lists is readily noticeable अहिंसा, क्षमा (क्षान्तिः), शौचम् (शुचिः), आर्जवम्, असक्तिः, शान्तिः अमानित्वम् (नातिमानिता), अद्वेष्टा सर्वभूतानाम् (भूतेषु दया), etc.

It would become an interesting exercise to make a comprehensive list of virtues, eliminating the repeats. That list would be a description of a “most virtuous” person.

YouTube video <https://youtu.be/BjqFMCeUQek>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६.०४ दम्भो दर्पोऽभिमानश्च

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।

पदच्छेदैः - दम्भः दर्पः अभिमानः च क्रोधः पारुष्यम् एव च ।

अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥ १६-४ ॥

पदच्छेदैः - अज्ञानम् च अभिजातस्य पार्थ सम्पदम् आसुरीम् ॥ १६-४ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			पार्थ				
1a		आसुरीम् सम्पदम्			च	अभिजातस्य	
1b	दम्भः दर्पः अभिमानः *च क्रोधः पारुष्यम् *एव अज्ञानम् *च						
1c	(एतानि)						(भवन्ति)
In (1a) the words आसुरीम् सम्पदम् are objectival of अभिजातस्य only In (1c) the pronoun (एतानि) summarises all the कर्तृपदीयाः in (1b).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

1. पार्थ - पार्थ वि. पुं. सम्बोधनमेक. / पृथायाः अयमिति पार्थः / son of पृथा / आसुरीम् सम्पदम् अभिजातस्य च
2. आसुरीम् - आसुरी वि. अत्र स्त्री. 2'1 / असुरस्य इयमिति आसुरी / आसुर a. (-री f.) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras*. -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, demoniacal; आसुरं भावमाश्रितः Bg.7.15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg.16.7-24). -4 Not performing sacrifices.

3. सम्पदम् - सम्पद् स्त्री. 2'1 / संपद् *f.* **Wealth, riches**; नीताविवोत्साहगुणेन संपद् Ku.1.22; आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् Me.55. -2 Prosperity, affluence, advancement; (opp. विपद् or आपद्); ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च Mu. 1.15. -3 Good fortune, happiness, luck; Bg.16.3. -4 Success, fulfilment, accomplishment of desired objects; तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः Ś.7.30. -5 Perfection, excellence; as in रूपसंपदः त्वष्टुः सदाभ्यासगृहीतशिल्पविज्ञानसंपत् प्रसरस्य सीमा Śi.3.35. -6 Richness, plenty, exuberance, abundance, excess; तुषारवृष्टिक्षतपद्मसंपदाम् Ku.5.27; R.10.59. -7 Treasure. -8 An advantage, a benefit, blessing. -9 Advancement in good qualities.
4. अभिजातस्य - अभिजात वि. पुं. 6'1 / (अभिजन्)-धातोः क्त-वि अभिजात / अभिजात abhijāta *p. p.* 1 (a) Born to or for; भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत Bg.16.3,4,5. (b) Produced all around. (c) Born in consequence of. -2 Inbred, inborn. -3 Born, produced; अजातपक्षामभिजातकण्ठीम् Rām. सर्वे तुल्याभिजातीया यथा देवास्तथा वयम् Mb.12.166.29. -4 Noble, nobly or well born, of noble descent; तेऽभिजाता महेष्वासाः Mb.6.77.62;
5. च - अव्ययम् and
- दम्भः दर्पः अभिमानः च क्रोधः पारुष्यम् एव अज्ञानम् च
6. दम्भः - दम्भ falsehood पुं. 1'1 /
7. दर्पः - दर्प arrogance पुं. 1'1 /
8. अभिमानः - अभिमान ego पुं. 1'1 /
9. क्रोधः - क्रोध anger पुं. 1'1 /
10. पारुष्यम् - पारुष्य नपुं. 1'1 / पारुष्यम् [परुषस्य भावः ष्यञ्] 1 Roughness, ruggedness, hardness. -2 Harshness, cruelty, unkindness (as of disposition). -3 Abusive language, abuse, reproach, scurrilous language, insult; Bg.16.4; Y.2.12,72; हिंसा तदभिमानेन दण्ड्यपारुष्ययोर्यथा । वैषम्यमिह भूतानां ममाहमिति पार्थिव ॥ Bhāg.7.1.23. -4 Violence (in word or deed); Ms.7.48,51;8.6,72.
11. एव - अव्ययम् only
12. अज्ञानम् - अज्ञान non-intelligence, ignorant नपुं. 1'1 / न ज्ञानमिति अज्ञानम् /
- (एतानि भवन्ति)
13. एतानि - एतद् सर्व. अत्र नपुं. 1'3 /
14. भवन्ति - भू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

पार्थ - O son of पृथा

दम्भः दर्पः अभिमानः च क्रोधः पारुष्यम् एव अज्ञानम् च - Hypocrisy, arrogance, ego, anger, cruelty, ignorance
आसुरीम् सम्पदम् अभिजातस्य च (एतानि भवन्ति) - belong to him who is born of the demonic qualities.

छन्दोविश्लेषणम्

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च (८ अक्षराणि) “भिमान(श्च)” एतेषां मात्राः १-२-२
क्रोधः पारुष्यमेव च (८ अक्षराणि) “ष्यमेव” एतेषां मात्राः १-२-१
अज्ञानं चाभिजातस्य (८ अक्षराणि) “भिजात(स्य)” एतेषां मात्राः १-२-२
पार्थ सम्पदमासुरीम् (८ अक्षराणि) “दमासु” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-४) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) Listed here are mainly six vices. But antonyms of virtues are vices. So, there are as many vices, as many as virtues. But main vices are six, which are also mentioned in अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् । विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १८-५३ ॥ One who forsakes ego, cruelty, arrogance, hankering, anger, receiving and is free of attachment, is at peace and becomes eligible to be one with Brahman.

(२) The mention “दैवीम् सम्पदम् अभिजातस्य of one born destined to have the divine wealth” in the previous श्लोकः and the mention here “आसुरीम् सम्पदम् अभिजातस्य one born of the demonic qualities” provokes thinking of how one’s character gets built up. As per these mentions one would have certain qualities and behavioural tendencies right since birth. That brings to mind Arjuna’s question

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।

अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ६-३७ ॥

What happens कां गतिं गच्छति of a person, who, though full of faith श्रद्धयोपेतः, but due to lack of self-control अयतिः deviates from the path of योगः, becomes योगाच्चलितमानसः ?

In reply कृष्णः assures

न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ६-४० ॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।

शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ६-४१ ॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ६-४२ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ ६-४३ ॥

Nothing of meritorious कल्याणकृत् is lost दुर्गतिं गच्छति. He does get association with the intellect of the previous life पौर्वदेहिकम् बुद्धिसंयोगं लभते and may be born in a family of rich and pious शुचीनां श्रीमतां गेहे or may be even in a family of intelligent people devoted to योगः devoted to austerities धीमताम् योगिनामेव कुले भवति and would resume the pursuit of excellence भूयः संसिद्धौ यतते.

(३) The mentions “in a family of rich and pious शुचीनां श्रीमतां गेहे or in a family of intelligent people devoted to योगः devoted to austerities धीमताम् योगिनामेव कुले” do acknowledge that environments and associations also influence how one’s character gets built up.

(४) Important factor in building up of character also is यतिः one’s own self-control and effort यतते striving on the path of the Brahman ब्रह्मणः पथि.

YouTube video <https://youtu.be/wlu61Ujjmco>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६-५ दैवी सम्पदविमोक्षाय

दैवी सम्पदविमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।

पदच्छेदैः - दैवी सम्पद विमोक्षाय निबन्धाय आसुरी मता ।

मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ १६-५॥

पदच्छेदैः - मा अशुचः सम्पदम् दैवीम् अभिजातः असि पाण्डव ॥ १६-५॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ् न्ताः
1	दैवी सम्पद्		विमोक्षा य			(मता)	
2	आसुरी (सम्पद्)		निबन्धा य			मता	
The word (मता) is implicit in (1) and the word (सम्पद्) is implicit in (2).							
			पाण्डव				
3					मा		अशुचः
4a		दैवीम् सम्पदम्				अभिजातः	
4b							असि
The complete वाक्यांशः दैवीम् सम्पदम् अभिजातः (4a) is complement विधेयः of वाक्यांशः (4b)							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

दैवी सम्पद विमोक्षाय

- दैवी - दैवी वि. स्त्री. 1'1 / दैव a. (-वी f.) [देवादागतः अण्] 1 Relating to gods, caused by or coming from gods, divine, celestial; संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः Kāv.1.33; दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदाम् R.1.60; Y.2.235; Bg.4.25;9.13;16.3; Ms.3.75. -2 Royal; दैवी वाग्यस्य नाभवत् Rāj. T.5.206. -3 Depending on fate, fatal. -4 Possessing the quality of सत्त्व / दैवी a. **Divine**, superhuman; दैवी संपदविमोक्षाय निबन्धायासुरी मता Bg.16.5.

2. सम्पद् - सम्पद् स्त्री. 1'1 / संपद् f. **Wealth, riches**; नीताविवोत्साहगुणेन संपद् Ku.1.22; आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् Me.55. -2 Prosperity, affluence, advancement; (opp. विपद् or आपद्); ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च Mu. 1.15. -3 Good fortune, happiness, luck; Bg.16.3. -4 Success, fulfilment, accomplishment of desired objects; तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः Ś.7.30. -5 Perfection, excellence; as in रूपसंपद्; त्वष्टुः सदाभ्यासगृहीतशिल्पविज्ञानसंपत् प्रसरस्य सीमा Śi.3.35. -6 Richness, plenty, exuberance, abundance, excess; तुषारवृष्टिक्षतपद्मसंपदाम् Ku.5.27; R.10.59. -7 Treasure. -8 An advantage, a benefit, blessing. -9 Advancement in good qualities.
3. विमोक्षाय -विमोक्ष liberation, emancipation, final beatitude पुं. 4'1 /
आसुरी निबन्धाय मता
4. आसुरी - आसुरी वि. अत्र स्त्री. 1'1 / असुरस्य इयमिति आसुरी / आसुर a. (-री f.) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras*. -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, **demoniacal**; आसुरं भावमाश्रितः Bg.7.15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg.16.7-24). -4 Not performing sacrifices.
5. निबन्धाय - निबन्ध bondage पुं. 4'1 /
6. मता - मन्-धातोः क्त-वि. मत regarded / अत्र स्त्री. 1'1 /
- पाण्डव मा अशुचः
7. पाण्डव - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / पाण्डोः अपत्यं पाण्डवः son of पाण्डु /
8. मा - अव्ययम् do not
9. अशुचः - शुच्-धातोः लुङ्-लकारे म.पु. एक. / शुच् शुचँ शोके (to worry, to sorrow, to grieve) भ्वादिः, ०१.०२१० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्
- दैवीम् सम्पदम् अभिजातः असि
10. दैवीम् - दैवी वि. स्त्री. 2'1 /
11. सम्पदम् - सम्पद् स्त्री. 2'1 /
12. अभिजातः - अभिजात वि. पुं. 1'1 / (अभिजन्)-धातोः क्त-वि अभिजात / अभिजात p. p. 1 (a) Born to or for; भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत Bg.16.3,4,5. (b) Produced all around. (c) Born in consequence of. -2 Inbred, inborn. -3 **Born**, produced; अजातपक्षामभिजातकण्ठीम् Rām. सर्वे तुल्याभिजातीया यथा देवास्तथा वयम् Mb.12.166.29. -4 Noble, nobly or well born, of noble descent; तेऽभिजाता महेष्वासाः Mb.6.77.62;
13. असि - अस्-धातोः लटि म.पु. एक. / अस् असँ भुवि (to be, to exist) अदादिः, ०२.००६० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

दैवी सम्पद् विमोक्षाय - The divine nature makes for Liberation,

आसुरी निबन्धाय - the demoniacal makes for bondage.

मता - it is so regarded

पाण्डव मा अशुचः - Do not worry, O son of Pandu!

दैवीम् सम्पदम् अभिजातः असि - You are born to have the wealth of divine nature.

छन्दोविश्लेषणम्

दैवी सम्पदविमोक्षाय (८ अक्षराणि) “द्विमोक्षा” एतेषां मात्राः १-२-२

निबन्धयासुरी मता (८ अक्षराणि) “सुरी म” एतेषां मात्राः १-२-१

मा शुचः सम्पदं दैवीम् (८ अक्षराणि) “म्पदं दै” एतेषां मात्राः १-२-२

अभिजातोऽसि पाण्डव (८ अक्षराणि) “सि पाण्ड” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१६-५) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) In Krishna assuring Arjuna “You are born to have the wealth of divine nature”, implicit is that He knows it all, He is omniscient.

(२) The statement दैवी सम्पद विमोक्षाय the divine nature makes for Liberation is not to be taken to mean that one becomes eligible for विमोक्षः just by being born with दैवी सम्पद. One has to strive further to build upon the positivities. यतते च ततो भूयः संसिद्धौ ॥६-४३॥

(३) Likewise आसुरी निबन्धाय the demoniacal makes for bondage is not to be taken to mean that one is destined to take the bondage for being born with आसुरी सम्पद. Being born as a human being is itself a great opportunity to undertake sort of a mid-course correction.

Arjuna had asked the right question

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।

अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ६-३७॥

What happens कां गतिं गच्छति of one who, though श्रद्धयोपेतः, does not exercise self-control अयतिः and deviates from the path of योगः ?

The best example is of वाल्मिकी ऋषिः. He was earning a livelihood for himself and his family as a bandit. But by divine grace नारदमुनिः met him and transformed him to become वाल्मिकी ऋषिः.

One has to of course strive संसिद्धौ यतते, to be eligible for such divine grace, at least in the next life, which can make eligibility for being born with दैवी सम्पद in the next life.

However बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ... ॥७-१९॥. It may take many births. One need not worry about that. Our job is to strive संसिद्धौ यतते.

YouTube video <https://youtu.be/egcDapfRnjQ>

॥ शुभमस्तु ॥

गीताभ्यासे १६-६ द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।

पदच्छेदैः - द्वौ भूतसर्गौ लोके अस्मिन् दैवः आसुरः एव च ।

दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ १६-६ ॥

पदच्छेदैः - दैवः विस्तरशः प्रोक्तः आसुरम् पार्थ मे शृणु ॥ १६-६ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	दैवः आसुरः				एव च (इति)		
1b	द्वौ भूतसर्गौ		अस्मिन् लोके				(स्तः)
2	दैवः				विस्तर शः	प्रोक्तः	
			पार्थ				
3		आसुरम्	मे				शृणु

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अस्मिन् लोके दैवः आसुरः एव च (इति) द्वौ भूतसर्गौ (स्तः)

1. अस्मिन् - इदम् सर्व. अत्र पुं. 7'1 /
2. लोके - लोक world पुं. 7'1 /
3. दैवः - दैव divine वि. अत्र पुं. 1'1 /
4. आसुरः - आसुर demoniacal वि. अत्र पुं. 1'1 /
5. एव - अव्ययम् also
6. च - अव्ययम् and
7. इति - अव्ययम् like this /
8. द्वौ - द्वि संख्यावि. अत्र 1'2 /
9. भूतसर्गौ - भूतसर्ग पुं. 1'2 / भूतानां सर्गः भूतसर्गः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /
 - a. भूतानाम् - भू-धातोः क्त-वि. भूत what has been made to be, creation / अत्र पुं. नपुं. वा 6'3 /

- b. सर्गः - [सृज्-घञ्] 1 Relinquishment, abandonment. -2 Creation; आराध्य विप्रान् स्मरमादिसर्गे Bhāg.3.1.28; अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः V.1.8. -3 The creation of the world; प्रलयस्थितिसर्गाणां कारणतां गतः Ku.2.6; R.3.27; सर्गो नवविधस्तस्य प्राकृतो वैकृतस्तु यः Bhāg.3.10.13

10.स्तः - अस्-धातोः लटि प्र.पु. द्विवचनम् / अस् असँ भुवि (to be, to exist) अदादिः, ०२.००६० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

दैवः विस्तरशः प्रोक्तः

11.विस्तरशः - विस्तर+शस् in detail / विस्तर 1 Extension, expansion. -2 Minute details, detailed description, minute particulars; संक्षिप्तस्याप्यतोऽस्यैव वाक्यस्यार्थगरीयसः । सुविस्तरतरा वाचो भाष्यभूता भवन्तु मे Śi. 2.24; (विस्तरेण, विस्तरतः, विस्तरशः 'in detail, at length, fully, with minute details, with full particulars'; अङ्गुलिमुद्राधिगमं विस्तरेण श्रोतुमिच्छामि Mu.1; विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन (भूयः कथय) Bg.10.18). -3 Prolivity, diffuseness; अलं विस्तरेण. -4 Abundance, quantity, multitude, number; उभे पुरवरे रम्ये विस्तरैरुपशोभिते Rām.7.101.14.

12.प्रोक्तः - (प्र+वच्)-धातोः क्त-वि. प्रोक्त spoken / अत्र पुं. 1'1 / वच् वचँ परिभाषणे (to speak, to tell, to talk) अदादिः, ०२.००५८ परस्मैपदी, द्विकर्मकः, अनिट्

पार्थ मे आसुरम् शृणु

13.पार्थ - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / पृथायाः अयमिति पार्थः / पार्थः [पृथायाः अपत्यम् अण्] 1 A metonymic of all Pāṇḍavas; सर्वेषामेव पार्थानां फाल्गुनो बलवत्तरः Mb.7.158.8; but especially of Arjuna; उवाच पार्थ पश्यैतान् समवेतान् कुरुनिति Bg.1.25 and several other places.

14.मे - अस्मद् सर्व. 6'1 /

15.आसुरम् - आसुर वि. अत्र पुं. 2'1 / आसुर a. (-री f.) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras*. -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, **demoniacal**; आसुरं भावमाश्रितः Bg.7.15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg.16.7-24). -4 Not performing sacrifices.

16.शृणु - श्रु-धातोः लोटि म.पु. एक. / श्रु श्रवणे (to hear, to listen) भ्वादिः, ०१.१०९२ परस्मैपदी, सकर्मकः, अनिट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

अस्मिन् लोके द्वौ भूतसर्गौ स्तः दैवः आसुरः एव च In this world there are two (kinds of) creation of beings: the divine and the demoniacal.

दैवः विस्तरशः प्रोक्तः The divine has been spoken of elaborately.

पार्थ O son of पृथा

मे आसुरम् शृणु Hear about the demoniacal from Me

छन्दोविश्लेषणम्

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन् (८ अक्षराणि) “र्गौ लोके” एतेषां मात्रा: २-२-२

दैव आसुर एव च (८ अक्षराणि) “र एव” एतेषां मात्रा: १-२-१

दैवो विस्तरशः प्रोक्त (८ अक्षराणि) “रशः प्रो” एतेषां मात्रा: १-२-२

आसुरं पार्थ मे शृणु (८ अक्षराणि) “र्थ मे शृ” एतेषां मात्रा: १-२-१

प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१६-६) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) Whereas here, there is mention of द्वौ भूतसर्गौ two (kinds of) creation of beings, astrology takes note of an item गणः in the horoscope. गणः is a series of lunar mansions नक्षत्राणि classed under three heads - देवगणः, मनुष्यगणः and राक्षसगणः. Whereas गणः is a classification of the नक्षत्राणि it also indicates the inherent or inborn behavioral character of the person. So, देवगणः, मनुष्यगणः and राक्षसगणः are three types of inherent or inborn behavioral characters.

- People born with lunar mansions 1 अश्विनी, 5 मृगशिरा, 7 पुनर्वसु, 8 पुष्य, 13 हस्त, 15 स्वाति, 17 अनुराधा, 22 श्रवण, and 27 रेवती are of देवगणः character i.e. kind, intelligent and pious.
- People born with lunar mansions 2 भरणी, 4 रोहिणी, 6 आर्द्रा, 11 पूर्वा फाल्गुनी, 12 उत्तरा फाल्गुनी, 20 पूर्वाषाढा, 21 उत्तराषाढा, 25 पूर्वा भाद्रपद, and 26 उत्तरा भाद्रपद are of मनुष्य गणः character i.e. workaholic, ambitious and practical.
- People born with lunar mansions 3 कृत्तिका, 9 अश्लेषा, 10 मघा, 14 चित्रा, 16 विशाखा, 18 ज्येष्ठा, 19 मूल, 23 धनिष्ठा, and 24 शतभिषा are of राक्षस गणः character i.e. adventurous, strong of determination and often haughty.

Considering the mention of द्वौ भूतसर्गौ in this श्लोकः and देवगणः, मनुष्यगणः and राक्षसगणः in Vedic astrology, we can grant that द्वौ भूतसर्गौ i.e. देवगणः and राक्षसगणः are the two extremes of a scale, with मनुष्यगणः between the two extremes.

(२) Since दैवः and आसुरः are भूतसर्गौ personality traits as at birth, the आसुर traits can be modified by conscious individual effort. For this, one should know what the आसुर traits are. श्रीकृष्णभगवान् is calling attention of Arjuna to the detailing of आसुर traits आसुरं पार्थ मे शृणु.

YouTube video <https://youtu.be/QQjJ1-BXYt8>

॥ शुभमस्तु ॥

गीताभ्यासे १६०७ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।

पदच्छेदैः - प्रवृत्तिम् च निवृत्तिम् च जनाः न विदुः आसुराः ।

न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥१६-७॥

पदच्छेदैः - न शौचम् न अपि च आचारः न सत्यम् तेषु विद्यते ॥१६-७॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृद न्ताः	तिङ न्ताः
1	आसुराः जनाः	प्रवृत्तिम् च निवृत्तिम् च			न		विदुः
2	शौचम्		तेषु		न		विद्यते
3	आचारः				न अपि च		
4	सत्यम्				न		
The words तेषु and विद्यते are common to all the three वाक्यांशाः (2), (3) and (4).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

आसुराः जनाः प्रवृत्तिम् च निवृत्तिम् च न विदुः

1. आसुराः - आसुर वि. पुं. 1'3 / आसुर *a.* (-री *f.*) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras*. -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, **demoniacal**; आसुरं भावमाश्रितः Bg.7.15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg.16.7-24). -4 Not performing sacrifices.
2. जनाः - जन person पुं. 1'3 /
3. प्रवृत्तिम् - प्रवृत्ति स्त्री. 2'1 / प्रवृत्तिः *f.* 1 Continued advance. -2 Rise, origin, source, flow (of words &c.); प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी Ku.2.17. -3 Appearance, manifestation; कुसुमप्रवृत्तिसमये Ś.4.9. (v. 1.); R.11.43;14.39;15.4. -4 Advent, setting in, commencement; आकालिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्तिम् Ku.3.34. -5 Application or addiction to, tendency, inclination, predilection, propensity; न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् Bg.11.31;

सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः Ś.1.22. -6 Conduct, behaviour; त्वां प्रत्यक्स्मात् कलुषप्रवृत्तौ R.14.73. -7 Employment, occupation, activity; विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित् प्रवृत्तयः Ku.6.26. -8 Use, employment, currency (as of a word). -9 Continued effort, perseverance. -10 Signification, sense, acceptation (of a word). -11 Continuance, permanence, prevalence. -12 Active life, **taking an active part** in worldly affairs (opp. निवृत्ति); प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा H. -13 News, tidings, intelligence; ततः प्रवृत्तिः सीतायाः Mb.3.148.5; प्रवृत्तिसाराः खलु मादृशां गिरः Ki.1.25; जीमूतेन स्वकुशलमयी हारयिष्यन् प्रवृत्तिम् Me.4; V.4.20. -14 Applicability or validity of a rule. -15 Fate, destiny, luck. -16 Cognition, direct perception or apprehension.

4. च - अव्ययम् and

5. निवृत्तिम् - निवृत्ति स्त्री. 2'1 / निवृत्तिः f. 1 Returning or coming back, return; दुर्गमेकमपुनर्निवृत्तये यं विशन्ति वशिनं मुमुक्षवः Śi.14.64; R.4.87. -2 Disappearance, cessation, termination, suspension; शापनिवृत्तौ Ś.7; R.8.82. -3 Abstaining from work, inactivity (opp. प्रवृत्ति); प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः Bg.16.7. -4 Abstaining from, aversion; प्राणाघाता- न्निवृत्तिः Bh.3.63. -5 Leaving off, **desisting from**. -6 Resignation, discontinuance of worldly acts or emotions, quietism, separation from the world. -7 Repose, rest.

6. न - अव्ययम् no, not

7. विद्- - विद्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / विद् विदं ज्ञाने (to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think) अदादिः, ०२.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

तेषु न शौचम् न अपि च आचारः न सत्यम् विद्यते

8. तेषु - तत् सर्व. अत्र पुं. 7'3 /

9. शौचम् - शौच नपुं. 1'1 / शौचम् [शुचेर्भावः अण्] 1 Purity, clearness; काके शौचं द्यूतकारे च सत्यम् Pt.1.147. -2 Purification from personal defilement caused by voiding excrement, but particularly by the death of a relative; अपि यत्र त्वया राम कृतं शौचं पुरा पितुः । तत्राहमपि हत्वा त्वां शौचं कर्ताऽस्मि भार्गव ॥ Mb. 5.178.60. -3 Cleansing, purifying.

10. अपि - अव्ययम् also

11. आचारः - आचार पुं. 1'1 / आचारः [आचार-भावे घञ्] 1 Conduct, behaviour, manner of action or of conducting oneself; सदाचारः good conduct; नीच° &c.; लोकाचारविवर्जिताः Pt.5.40 ignorant of the ways of the world. -2 Good conduct or behaviour; न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते Bg.16.7; Ms.1.109,5.4,3.165. -3 A custom, usage, practice; तस्मिन्देशे य

आचारः पारंपर्यक्रमागतः Ms.2.18; Y.1.343. -4 An established usage, **fixed rule of conduct in life**, customary law, institute or precept (opp. व्यवहार in law); आचार्य आचाराणाम् K.56; Ms.1.109; oft. as the first member of comp. in the sense of 'customary', 'usual', 'as is the custom', 'according to form', 'as a formality'; °पुष्पग्रहणार्थम् M.4; see °धूम, °लाज below; परिकर्मन् Ś.2. -5 (a) Any customary observance or duty; °प्रयतः V.3.2; गृहाचारव्यपदेशेन U.3. (b) A form, formality; आचार इत्यवहितेन मया गृहीता Ś.5.3; Mv.3.26. (c) The customary salutation or bow, usual formality; आचारं प्रतिपद्यस्व Ś.4; V.2; अविषयस्तावदाचारस्य Mv.2.

12. सत्यम् - सत्य वि. अत्र नपुं. 1'1 / सत्य satya a. [सते हितं यत्] 1 True, real, genuine; as in सत्यव्रत, सत्यसंध. -2 Honest, sincere, truthful, faithful. -3 Fulfilled, realized. -4 Virtuous, upright. -5 Unfailing; कच्चिच्छुश्रूषसे तात पितुः सत्यपराक्रम Rām.2.100.7. -त्यः 1 The abode of Brahman and of truth, the upper- most of the seven worlds or *lokas* above the earth; see लोक. -2 The Aśvattha tree. -3 N. of Rāma. -4 Of Viṣṇu; सत्यव्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये । सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः ॥ Bhāg.10.2.26. -5 The deity presiding over नान्दीमुखश्राद्ध q. v. -6 N. of Brahman; अव्ययस्याप्रमेयस्य सत्यस्य च तथाग्रतः Mb.1.37.5. -त्यम् 1 **Truth**; मौनात्सत्यं विशिष्यते Ms.2.83; सत्यं ब्रू 'to speak the truth'. -2 **Sincerity**. -3 Goodness, virtue, purity, -4 An oath, a promise, solemn asseveration; सत्याद् गुरुमलोपयन् R.12.9; Ms.8.113. -5 A truism demonstrated truth of dogma.

13. विद्यते - विद्-धातोः लटि प्र.पु. / विद् विदं सत्तायाम् (to exist) दिवादिः, ०४.००६७ आत्मनेपदी, अकर्मकः, अनिट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

आसुराः जनाः प्रवृत्तिम् च निवृत्तिम् च न विदुः - The demoniac men know neither action nor renunciation.

तेषु न शौचम् न अपि च आचारः न सत्यम् विद्यते - Cleanliness is not in them, nor even right conduct, nor truth.

छन्दोविश्लेषणम्

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च (८ अक्षराणि) “निवृत्तिं” एतेषां मात्राः १-२-२
 जना न विदुरासुराः (८ अक्षराणि) “दुरासु” एतेषां मात्राः १-२-१
 न शौचं नापि चाचारो (८ अक्षराणि) “पि चाचा” एतेषां मात्राः १-२-२
 न सत्यं तेषु विद्यते (८ अक्षराणि) “षु विद्य” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१६-७) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The observation “आसुराः जनाः प्रवृत्तिम् च निवृत्तिम् च न विदुः The demoniac men know neither action nor renunciation” generally covers lack of विवेकः discretion and in turn can be viewed from three perceptions that these people lack discretion about (1) what to do, what not to do कायिक (2) what to speak, what not to speak वाचिक (3) what thoughts to nurture, what not to nurture मानसिक.

As humans, we do indulge in unwarranted actions, often realising much later that we should not have said what we said, getting mentally disturbed, though we should be keeping our cool. These lapses may not be exactly demoniacal. But they are not divine either. It is hence alright that astrology grants characters being of मनुष्यगणः. That also underscores how difficult it is to be देवगणः of divine character, even if the horoscope may say so.

(2) The mention “तेषु न शौचम् न अपि च आचारः न सत्यम् विद्यते Cleanliness is not in them, nor even right conduct, nor truth” suggests that we should be at a distance from such आसुराः जनाः. This also means that if we ourselves have any such traits, people also will keep a distance from us.

There is a good proverb "bad company corrupts good character" (1 Corinthians 15:33)

असतां सङ्गदोषेण साधवो यान्ति विक्रियाम् ।
दुर्योधनप्रसङ्गेन भीष्मो गोहरणं गतः ॥

By heeding to Duryodhana's scheme, Bhishma also joined with him to abduct Cows of King Virata. Gentlemen also get distracted in the company of bad people.

There is another Indian Proverb “When you drink milk under the palm tree, people will say that it is palm wine.”

For good results the entire environment around should be clean and pure.

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ६-११ ॥
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ ६-१२ ॥

For self-cleansing by Yoga, one should settle oneself in a clean place of even keel, neither too high, nor too low, with air also clean and pleasant, on a deer-skin laid over grass. There one should do meditation with mind focused and organs under control.

Note, the phrase शुचौ देशे refers not only to the place being clean, but the environment around also clean.

(3) The negativities in the character of आसुराः जनाः are hints on what negativities are not to be allowed to be in our character.

YouTube video <https://youtu.be/7BmZeWg4wyl>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६-८ असत्यमप्रतिष्ठं ते

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।

पदच्छेदैः - असत्यम् अप्रतिष्ठम् ते जगत् आहुः अन्-ईश्वरम् ।

अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ १६-८ ॥

पदच्छेदैः - अपरस्परसम्भूतम् किम् अन्यत् कामहैतुकम् ॥ १६-८ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृद न्ताः	तिङ न्ताः
1a	ते						आहुः
1b	जगत्			असत्यम् अप्रतिष्ठ म् अनीश्वर म् अपरस्प रसम्भूत म्	(इति)		(अस्ति)
With (इति) in (1b) the वाक्यांशः becomes objectival of (1a).							
2	किम्			अन्यत्			
3a	(ते)						(आहुः)
3b	(जगत्)			कामहैतु कम्	(इति)		(अस्ति)
The phrase किमन्यत् is to be literally translated as “What else ?” In (3a) and (3b) the only explicit word is कामहैतुकम्. All the other words are implicit and brought forward from (1a) and (1b).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

ते आहुः

1. ते - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'3 /

2. आहुः - ब्रू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / ब्रू ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि (to speak, to tell, to explain) अदादिः, ०२.००३९ उभयपदी, द्विकर्मकः, सेट्

जगत् असत्यम् अप्रतिष्ठम् अनीश्वरम् अपरस्परसम्भूतम् (अस्ति इति)

3. जगत् - world नपुं. 1'1 /
4. असत्यम् - असत्य false वि. अत्र नपुं. 1'1 / न सत्यम् इति असत्यम् (नञ्-तत्पुरुषः) /
5. अप्रतिष्ठम् - अप्रतिष्ठ वि. अत्र नपुं. 1'1 / न प्रतिष्ठमिति अप्रतिष्ठम् (नञ्-तत्पुरुषः) / अथवा न प्रतिष्ठा यस्य तत् अप्रतिष्ठम् (नञ्-बहुव्रीहिः) /
 - a. प्रतिष्ठम् - प्रतिष्ठ वि. अत्र नपुं. 1'1 / प्रतिष्ठा अस्य अस्तीति प्रतिष्ठ / प्रतिष्ठा 1 Resting, remaining, situation, position; धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा Mahānār. Up.; अलसचलिताङ्गुष्ठशिरसि प्रतिष्ठा त्वय्यासीत् Śivamhimna.12. अपौरुषेयप्रतिष्ठम् Māl.9; Ś.7.6. -2 A house, residence, home, habitation; अगाधसत्त्वो मगधप्रतिष्ठः R.6.21;14.5. -3 Fixity, stability, strength, permanence, firm basis; अप्रतिष्ठे रघुज्येष्ठे का प्रतिष्ठा कुलस्य नः U.5.25; अत्र खलु मे वंशप्रतिष्ठा Ś.7; वंशः प्रतिष्ठां नीतः K.280; Śi.2.34; असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् Bg.16.8; अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्संनिधौ वैरत्यागः Pātañjala S. -4 Basis, foundation, site; as in गृह- प्रतिष्ठा; लोकस्य नाभिर्जगतः प्रतिष्ठा Mb.12.245.27. -5 A prop, stay, support; (hence) an object of glory, a distinguished ornament; त्यक्ता मया नाम कुलप्रतिष्ठा Ś.6.24; द्वे प्रतिष्ठे कुलस्य नः 3.19; Ku.7.27; Mv.7.21. -6 High position, pre-eminence, high authority; किंप्रमाणमिदं काव्यं का प्रतिष्ठा महात्मनः Rām.7.94.23; मया नात्मप्रतिष्ठार्थिना Mu.2.5. -7 Fame, glory, **renown**, celebrity; मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः Rām.1.2.15. (= U.2.5.). -8 Installation, inauguration; तं गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठाशया Mu.1.14. -9 Attainment of a desired object, accomplishment, fulfilment (of one's desire); औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा Ś.5.6. -10 Tranquillity, rest, repose.
6. अनीश्वरम् - अनीश्वर वि. अत्र नपुं. 1'1 / न ईश्वरः यस्मिन् तत् अनीश्वरम् (नञ्-बहुव्रीहिः) / ईश्वर a. (-रा, -री f.) [ईश्-वरच् P.III.2.175] 1 Powerful, able, capable of (with inf.); वसतिं प्रिय कामिनां प्रिया- स्त्वद्वते प्रापयितुं क ईश्वरः Ku.4.11; R.15.7. -2 Rich, wealthy Pt.2.67. -रः 1 A lord, master; ईश्वरं लोकोऽर्थतः सेवते Mu.1.14; so कपीश्वरः, कोशलेश्वरः, हृदयेश्वरः &c. -2 A king, prince, ruler; राज्यमस्तमितेश्वरम् R.12.11; Ms.4.153,9.278. -3 A rich or great man; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम् Pt.1.71; R.3.46; Bh.3.59; मा प्रयच्छेश्वरे धनम् H.1.14; cf. "To carry coals to Newcastle." -4 A husband; नेश्वरे परुषता सखि साध्वी Ki.9.39. -5 The Supreme God (परमेश्वर); ईश एवाहमत्यर्थं न च मामीशते परे । ददामि च सदैश्वर्य- मीश्वरस्तेन कीर्तितः ॥

Skanda P.; cf. also ईश्वरस्तु पर्जन्यवद् द्रष्टव्यः

Brahmasūtra-Śāṅkarabhāṣya.

7. अपरस्परसम्भूतम् - अपरस्परसम्भूत वि. अत्र नपुं. 1'1 / न परस्परसम्भूतम् इति अपरस्परसम्भूतम् (नञ्-तत्पुरुषः) / परस्परम् सम्भूतम् इति परस्परसम्भूतम् (अव्ययीभावः कर्मधारयः वा)

a. परस्परम् - mutually related वि./ परः परः (परः परम् वा) इति विग्रहे समासवद्भावे पूर्वपदस्य सुः /

b. सम्भूतम् - (सम्+भू)-धातोः क्त-वि. सम्भूत / संभू 1 P. 1 To arise, to be born or produced, spring up; कथमपि भुवनेऽस्मिस्तादृशाः संभवन्ति Māl.2.9; धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे Bg.4.8; Ki.5.22; Bk.6.138; Ms.8.155. -2 To be, become, exist. -3 To happen, occur, take place.

8. अस्ति - अस्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अस् अस् भुवि (to be, to exist) अदादिः, ०२.००६० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

9. इति - अव्ययम् like this

किम् अन्यत्

10. किम् - सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /

11. अन्यत् - सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /

12. किमन्यत् = what else

कामहेतुकम्

13. कामहेतुकम् - कामहेतुक वि. अत्र नपुं. 1'1 / कामः हेतुः यस्य तत् कामहेतु (बहुव्रीहिः)

a. कामः - कामः [कम्-घञ्] 1 Wish, **desire**; संतानकामाय R.2.65,3.67; oft. used with the inf. form; गन्तुकामः desirous to go; संग्राहसंजायते कामः Bg.2.62; Ms.2.94. -2 Object of desire; सर्वान् कामान् समश्नुते Ms.2.5; Bri. Up.1.3.28. Kath. Up.1.25. -3 Affection, love. -4 Love or desire of sensual enjoyments, considered as one of the ends of life (पुरुषार्थः); cf. अर्थ and अर्थकाम. -5 Desire of carnal gratification, lust; Ms.2.214

b. हेतुः - हेतुः [हि-तुन् Uṇ.1.73] 1 Cause, reason, object, motive; इति हेतुस्तदुद्भावे K. P.1; Māl.1.23; R.1.10; नीचैराख्यं गिरिमधिवसेस्तत्र विश्रामहेतोः Me.25; Ś.3.12. -2 Source, origin; स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः R.1.24 'authors of their being'. -3 A means or instrument.

c. हेतुक a. (-की f.) [हेतौ प्रसृतः ठञ्] 1 Causal, **causative**. -2 Argumentative, rationalistic. -कः 1 A logical reasoner, an arguer. -2 A follower of the Mīmāṃsā doctrines. -3 A rationalist, sceptic;

वेदवादरतो न स्यान्न पाखण्डी न हैतुकः । शुष्कवादविवादे न कंचित् पक्षं
समाश्रयेत् ॥ Bhāg.11.18.30. -4 A heretic; हैतुकान् बकवृत्तींश्च
वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् Ms.4.30.

- d. कामहैतुक - a. produced by mere desire without any real cause;
Bg.16.8.

अन्वयार्थः Overall Meaning

ते आहुः They say that

जगत् असत्यम् this world is untruth; अप्रतिष्ठम् has no basis; अनीश्वरम् has no
Lord; अपरस्परसम्भूतम् this is born not on the basis of the mutual
cause-and-effect-relation [of the things];

किम् अन्यत् what else

(ते आहुः) they even say that

(जगत्) कामहैतुकम् the world is for lust only

छन्दोविश्लेषणम्

असत्यमप्रतिष्ठं ते (८ अक्षराणि) “प्रतिष्ठं” एतेषां मात्राः १-२-२

जगदाहुरनीश्वरम् (८ अक्षराणि) “रनीश्व” एतेषां मात्राः १-२-१

अपरस्परसम्भूतं (८ अक्षराणि) “रसम्भू” एतेषां मात्राः १-२-२

किमन्यत्कामहैतुकम् (८ अक्षराणि) “महैतु” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१६-८) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The आसुराः saying जगत् असत्यम् this world is untruth, is not a big
problem. The famous quote ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः says the
same thing. But by आसुराः saying जगत् असत्यम् they endorse only जगन्मिथ्या,
not ब्रह्म सत्यम्. Rather they consider जगत् अनीश्वरम् there is no Lord;
The problem also is with their contention जगत् the world अप्रतिष्ठम् has no
basis; and अपरस्परसम्भूतम् born with no mutual cause-and-effect relations
among things, events, individuals. In turn they endorse and promote free will or
willfulness, in turn, rampant, careless, often unsocial behaviour.
Their contention that the world is कामहैतुकम् for fulfilment of lust is what fear
Arjuna expressed

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ... ॥१-४१॥

War, leading to proliferation of unrighteous conduct अधर्माभिभवः offends the
ladies.

On the whole, the conduct of आसुराः is damaging to sustenance of the society,
which is opposite of what the able and knowledgeable should be doing

लोकसङ्ग्रहमेवापि सम्पश्यन्कर्तुमर्हसि ॥३-२०॥

It is interesting that in those times, though the system of social administration was primarily autocratic, the major responsibility of the kings was लोकसङ्ग्रहः social welfare, not personal aggrandizement. That responsibility of social welfare included keeping a watch on all unsocial conducts, identifying them and punishing them.

(3) What is unsocial in the sociological context is non-spiritual अनात्म in the context of spiritual pursuit अध्यात्म.

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥६-६॥

Just as the king should punish unsocial elements, everyone striving on the path of spiritual pursuit should drive away the अनात्म aspects, treating them as enemies शत्रुवत्. This has to be done by oneself only आत्मना एव with oneself, to be victorious येन आत्मा एव आत्मना जितः over the आसुर i.e. अनात्म tendencies.

YouTube video https://youtu.be/vp_D8TsC26A

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६०९ एतां दृष्टिमवष्टभ्य

=====

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

पदच्छेदैः - एताम् दृष्टिम् अवष्टभ्य नष्ट-आत्मानः अल्पबुद्धयः ।

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ १६०९ ॥

पदच्छेदैः - प्रभवन्ति उग्रकर्माणः क्षयाय जगतः अहिताः ॥ १६०९ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृद न्ताः	तिङ न्ताः
1a		एताम् दृष्टिम्				अवष्ट भ्य	
1b	नष्टात्मा नः अल्पबुद्ध यः उग्रकर्मा णः						
In (1a) the word अवष्टभ्य has its own object-phrase एताम् दृष्टिम्. अवष्टभ्य has subject words common with those of प्रभवन्ति in (1d) including नष्टात्मानः अल्पबुद्धयः उग्रकर्माणः in (1b) and the phrase जगतः अहिताः in (1c).							
1c			जगतः			अहिताः	
The phrase जगतः अहिताः in (1c) is subjectival of प्रभवन्ति, alongwith नष्टात्मानः अल्पबुद्धयः उग्रकर्माणः in (1b)							
1d			क्षयाय				प्रभव न्ति

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

एताम् दृष्टिम् अवष्टभ्य

1. एताम् - एतद् सर्व. अत्र स्त्री. 2'1 /
2. दृष्टिम् - दृष्टि view-point स्त्री. 2'1 /

3. अवष्टभ्य - (अव+स्तम्भ्)-धातोः ल्यबन्तम् / स्तम्भ् ष्टभिँ प्रतिबन्धे (to stop, to hinder, to become stiff, to paralyze, to fix firmly) भ्वादिः ०१.०४५१
 आत्मनेपदी सकर्मकः सेट् / अवस्तम्भ् - To support, to hold, to fix firmly
 नष्टात्मानः अल्पबुद्धयः उग्रकर्माणः

4. नष्टात्मानः - नष्टात्मन् वि. अत्र पुं. 1'3 / नष्टः आत्मा यस्य सः नष्टात्मा /
- a. नष्टः - नश्-धातोः क्त-वि. नष्ट / नष्ट *p. p.* [नश्-क्त] 1 Lost, disappeared, vanished, invisible; गगनमिव नष्टतारम् Pt.5.6; 2.167. -2 Dead, perished, destroyed. -3 **Spoiled, wasted**. -4 Fled or run away; नष्टं वर्षधरैर्मनुष्यगणनाभावादकृत्वा त्रपाम् Ratn.2.3. -5 Deprived of, free from (in comp.) -6 Depraved, **corrupted**, debauched.
- b. आत्मा - आत्मन् पुं. 1'1 / आत्मन् *m.* [अत्-मनिष् Un 4.152 said to be from अन् to breathe also] 'आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्ष्म च' इत्यमरः 1 The soul, the individual soul, the breath, the principle of life and sensation; किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् H.1; आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु Kath.3.3. (In आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था H.4.87 आत्मन् is compared to a river). -2 Self, oneself; in this sense mostly used reflexively for all three persons and in the singular number, masculine gender, whatever be the gender or number of the noun to which it refers; अनया चिन्तयात्मापि मे न प्रतिभाति Ratn.1; आश्रमदर्शनेन आत्मानं पुनीमहे Ś.1; गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः R.10.60,4.35,14.57; Ku.6.20; देवी... प्राप्तप्रसवमात्मानं गङ्गादेव्यां विमुञ्चति U.7.2; गोपायन्ति कुलस्त्रिय आत्मानमात्मना Mb.; K.107; sometimes used in pl. also; आत्मनः स्तुवन्ति Śi.17.19; Māl.8. -3 Supreme deity and soul of the universe, Supreme Soul, Brahman; तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः T. Up.2.1.1; Ms.1.15,12.24. -4 Essence, nature; काव्यस्यात्मा ध्वनिः S. D., see आत्मक below. -5 Character, peculiarity; आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति Rv.10.97.11. -6 The natural temperament or disposition; Bhāg.11.22.20. -7 The person or whole body (considered as one and opposed to the separate members of it); स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वी क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना R.1.14; योस्यात्मनः कारयिता Ms.12.12; Ki.9.66. -8 **Mind, intellect**; मन्दात्मन्, नष्टात्मन्, महात्मन् &c. अथ रामः प्रसन्नात्मा श्रुत्वा वायु- सुतस्य ह Rām.6.18.1. -9 The understanding; cf. आत्मसंपन्न, आत्मवत् &c. -10 Thinking faculty, the faculty of thought and reason. -11 Spirit, vitality, courage; त्यक्त्वाऽऽत्मानमथाब्रवीत् Mb.12.180.6. -12 Form,

image; आत्मानमाधाय Ku.3.24 assuming his own form; 2.61;
 संरोपितेऽप्यात्मनि Ś.6.24 myself being implanted in her. -13 A son;
 'आत्मा वै पुत्रनामासि' इति श्रुतेः । तस्यात्मा शितिकण्ठस्य Śi.2.61. -14
 Care, efforts, pain. -15 The sun. -16 Fire. -17 Wind, air. -18 Mental
 quality; बाहुश्रुत्यं तपस्त्यागः श्रद्धा यज्ञक्रिया क्षमा । भावशुद्धिर्दया
 सत्यं संयमश्चात्मसंपदः ॥ Mb.12.167.5. आत्मन् is used as the last
 member of comp. in the sense of 'made or consisting of'; see
 आत्मक. The form त्मन् is also found to be used; कृतार्थं मन्यते
 त्मानं Mb. [cf. Gr. *atmos*, *aitmen*]

5. अल्पबुद्धयः - अल्पबुद्धि वि. अत्र पुं. 1'3 / अल्पा बुद्धिः यस्य सः अल्पबुद्धिः
 (बहुव्रीहिः) /
 a. अल्पा - अल्प meagre वि. अत्र स्त्री. 1'1 /
 b. बुद्धिः - intellect स्त्री. 1'1 /
6. उग्रकर्माणः - उग्रकर्मन् वि. अत्र पुं. 1'3 / उग्राणि कर्माणि येषां ते उग्रकर्माणः
 (बहुव्रीहिः) /
 a. उग्राणि - उग्र वि. अत्र नपुं. 1'3 / उग्र *ugra a.* [उच्-रन् गश्चान्तादेशः
 Uṇ.2.28] 1 Fierce, cruel, ferocious, savage (as a look &c.);
 b. कर्माणि - कर्मन् नपुं. 1'3 / कर्मन् *karman -m.* Viśvakarmā; शक्रस्य नु
 सभा दिव्या भास्वरा कर्मनिर्मिता Mb.2.7.1. -*n.* [कृ-मनिन् Uṇ.4.144] 1
Action, work, deed.

जगतः अहिताः

7. जगतः - जगत् world नपुं. 6'1 /
8. अहिताः - अहित वि. अत्र पुं. 1'3 / न हितं यैः ते अहिताः (बहुव्रीहिः) / हित *hita a.*
 [धा-क्त, हि-क्त वा] 1 Put, laid, placed. -2 Held, taken. -3 Suitable, fit,
 proper, good (with dat.); गोभ्यो हितं गोहितम्. -4 Useful, advantageous. -5
 Beneficial, advantageous, wholesome, salutary (said of words, diet &c.);
 हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः Ki.1.4;14.63. -6 Friendly, kind, affectionate,
 well-disposed (generally with loc.); माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् त्रितयं
 हितम् H.1.35. -7 Sent, impelled. -8 Gone, proceeded. -9 Auspicious. -तः
 A friend, benefactor, friendly adviser; हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः
 Ki.1.5; आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतु- ताम् H.1.28. -ता A
 causeway, dike; Ms.9.274. -2 N. of particular veins; हिता नाम नाड्यो
 द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयात् पुरीततमभिप्रतिष्ठन्ते Bri. Up.2.1.19. -तम् 1
 Benefit, profit or advantage. -2 Anything proper or suitable. -3
 Well-being, **welfare**, good.

क्षयाय प्रभवन्ति

9. क्षयाय - क्षय decay पुं. 4'1 /

10. प्रभवन्ति - प्रभू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / प्रभू prabhū 1 P. 1 To arise, proceed, spring up, to be born or produced, originate (with abl.); लोभात् क्रोध प्रभवति H.1.25; स्वायंभुवान्मरीचैर्यः प्रबभूव प्रजापतिः Ś.7.9; पुरुषः प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन सहर्त्विजाम् R.10.50; अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे Bg.8.18. -2 To appear, become visible; वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणाम् H.4.84. -3 To multiply, increase; see प्रभूत. -4 To be strong or powerful, prevail, predominate, show one's power; प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् Māl.9.52; प्रभवति भगवान् विधिः; K.; Pt.1.44. -5 To be able or equal, have power for (with inf.) कुसुमान्यपि गात्रसंगमात् प्रभवन्त्यायुरपोहितुं यदि R.8.44; कोऽन्यो हुतवहाद्दग्धुं प्रभविष्यति Ś.4; Ś.6.30; V.1.9; U.2.4; Pt. 1. -6 To have control or power over, prevail over, be master of (usually with gen., sometimes with dat. or loc.); यदि प्रभविष्याम्यात्मनः Ś.1; प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराजः Māl.4; तत् प्रभवति अनुशासने देवी Ve.2. विधिरपि न येभ्यः प्रभवति Bh.2.94. नृपतिकुलवतंसमात्मवंशं भुवमधिपल्लवितं प्रभूय मेने Śiva B.1.91. -7 To be a match for (with dat.); प्रभवति मल्लो मल्लाय Mbh. -8 To be sufficient for, be able to contain; अपि व्याप्तदिगन्तानि नाङ्गानि प्रभवन्ति मे Ku.6.59.

अन्वयार्थः Overall Meaning

एताम् दृष्टिम् अवष्टभ्य नष्टात्मानः अल्पबुद्धयः उग्रकर्माणः जगतः अहिताः क्षयाय प्रभवन्ति Clinging to this view, these degraded souls, these who are antithetic to the good of the world, who are enemies of mankind - whose intelligence is negligible and whose deeds are monstrous - come into the world only to destroy.

छन्दोविश्लेषणम्

एतां दृष्टिमवष्टभ्य (८ अक्षराणि) “मवष्ट(भ्य)” एतेषां मात्राः १-२-२
नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः (८ अक्षराणि) “ल्पबुद्ध” एतेषां मात्राः १-२-१
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः (८ अक्षराणि) “ग्रकर्मा” एतेषां मात्राः १-२-२
क्षयाय जगतोऽहिताः (८ अक्षराणि) “गतोऽहि” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६०९) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) People of vicious character असुराः are not only self-annihilating नष्टात्मानः, they damage the whole world जगतः अहिताः क्षयाय प्रभवन्ति.

(२) It is not just pathetic, but worrisome, that children are led to terrorist-training camps, misled to believe that act of terrorism is “Religious”, it is जिहाद. Such brain-washing is possible, mainly because the children are अल्पबुद्धयः, have poor intellect.

(३) The words and phrases नष्टात्मानः, अल्पबुद्धयः, जगतः अहिताः क्षयाय प्रभवन्ति are so apt and are eternally valid, applicable in today's times also,

more than 3500 years after they were scripted. Scriptures like गीता are scriptures, because what is scripted is eternally, universally valid.

YouTube video <https://youtu.be/OQTnXVFKbtI>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १६-१० काममाश्रित्य दुष्पूरम्

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।

पदच्छेदैः - कामम् आश्रित्य दुष्पूरम् दम्भमानमद-अन्विताः ।

मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचित्रताः ॥ १६-१० ॥

पदच्छेदैः - मोहात् गृहीत्वा असत्-ग्राहान् प्रवर्तन्ते अशुचित्रताः ॥ १६-१० ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	दम्भमानमदान्विताः अशुचित्रताः						
1b		दुष्पूरम् कामम्				आश्रित्य	
1c		असद्ग्राहान्	मोहात्			गृहीत्वा	
1d							प्रवर्तन्ते
कर्तृपदीयाः दम्भमानमदान्विताः अशुचित्रताः are समानकर्तृक for आश्रित्य गृहीत्वा and प्रवर्तन्ते because आश्रित्य is ल्यबन्तम् and गृहीत्वा is क्त्वान्तम्							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

दम्भमानमदान्विताः अशुचित्रताः

1. दम्भमानमदान्विताः - दम्भमानमदान्वित वि. अत्र पुं. 1'3 / दम्भः च मानः च मदः च दम्भमानमदाः (इतरेतर-द्वन्द्वः) / दम्भमानमदैः अन्विताः

दम्भमानमदान्विताः (तृतीया-तत्पुरुषः)

- a. दम्भः - [दम्भ-घञ्] 1 Deceit, fraud, trickery; Ms.4.163. -2 Religious hypocrisy; Bg.16.4. -3 Arrogance. pride, ostentation. -4 Sin, wickedness.
- b. मानः - [मन्-घञ्] 1 Respect, honour, regard, respectful consideration; दारिद्र्यस्य परा मूर्तिर्यन्मानद्रविणाल्पता Pt.2.159; Bg.6.7; so मानधन &c. -2 Pride (in a good sense), self-reliance, self-respect; जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः Pt.1.106; R.19.81. -3 Haughtiness, pride, conceit, self-confidence, vanity; मानाद् रावणः परदारान् अप्र- यच्छन् (विननाश) Kau. A.1.

- c. मदः - [मद्-अच्] 1 Intoxication, drunkenness, inebriety; मदेनास्पृश्ये Dk.; मदविकाराणां दर्शकः K.45; see comps. below. -2 Madness, insanity. -3 Ardent passion, wanton or lustful passion, lasciviousness, lust; इति मदमदनाभ्यां रागिणः स्पष्टरागान् Śi.10.91. -4 Rut, ichor, or the juice that exudes from the temples of an elephant in rut; मदेन भाति कलभः प्रतापेन महीपतिः Chandr.5.45; so मदकलः, मदोन्मत्तः Me.20; R.2.7;12.102. -5 Love, desire, ardour. -6 Pride, arrogance, conceit; तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदाददास्येन निर्विद्यते Pt.1.240.
- d. अन्विताः - अनु+इ (अन्वि)-धातोः क्त-वि. अन्वित / अन्वित *p. p.* 1 Followed or attended by, in company with, joined by; अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः R.3.28. -2 Possessed of, having, possessing, endowed with; full of, seized or struck with, overpowered by; with instr. or in compound; कुलान्वितं कुकुलजा निन्दन्ति Pt.1.415; धैर्यं; गुणं, वित्तं; विस्मयं struck with wonder; भयं, क्रोधं, लोभं &c. &c. -3 Connected with, linked to, following (as a consequence).
2. अशुचिव्रताः - अशुचिव्रत वि. अत्र पुं. 1'3 / न शुचि अशुचि (नञ्-तत्पुरुषः) / अशुचि व्रतं येषां ते अशुचिव्रताः (बहुव्रीहिः) /
- a. शुचि - शुचि *a.* [शुच्-कि] 1 Clean, pure, clear; सकलहंसगुणं शुचि मानसम् Ki.5.13. -2 White; अथ हिमशुचिभस्मभूषितम् Ki.18.15. -3 Bright, resplendent; प्रभवति शुचिर्बिम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदां चयः U.2.4. -4 Virtuous, pious, holy, undefiled, unsullied; अयं तु वेत्ति शुचिव्रतमात्मनः Ś.5.27; पथः शुचेर्दर्शयितार ईश्वराः R.3.46; Ki.5.13. -5 Purified, cleansed, hallowed; सुतां तदीयां सुरभेः कृत्वा प्रतिनिधिः शुचिः R.1.81; Ms.4.71. -6 Honest, upright, faithful, true, guileless; सभायां वक्ति सामर्षः सावष्टम्भो नरः शुचिः Pt.1.200. -7 Correct, accurate.
- b. व्रतम् - व्रतः व्रतम् [व्रज्-घ जस्य तः] 1 A religious act of devotion or austerity, vowed observance, a vow in general; अभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम् R.13.67;2.4,25; (there are several *vratas* enjoined in the different Purāṇas; but their number cannot be said to be fixed, as new ones, *e. g.* सत्यनारायणव्रत, are being added every day). -2 A vow, promise, resolve; सोऽभूद् भग्नव्रतः शत्रून् दुधृत्य प्रतिरोपयन् R.17.42; so सत्यव्रत, पुण्यव्रत, दृढव्रत &c. -3 Object of devotion or faith, devotion; as in पतिव्रताः (पतिर्व्रतं यस्याः सा); यान्ति देवव्रता देवान् पितृन् यान्ति पितृव्रताः Bg.9.25. -4 A rite, an observance, practice, as in अर्कव्रत q. v; Śābaraswāmin defines it as पुरुषाणां

क्रियार्थानां शरीरधारणार्थो बलकरणार्थश्चायं संस्कारो व्रतं नाम ŚB. on MS.4.3.8. -5 Mode of life, course of conduct; अथ तु वेत्ति शुचि व्रतमात्मनः Ś.5.27.

दुष्पूरम् कामम् आश्रित्य

3. दुष्पूरम् - दुष्पूर वि. अत्र पुं. 2'1 / दुष्करः पूरः यस्य सः दुष्पूरः (बहुव्रीहिः) / पूरः [पूर-क] 1 Filling, making full; तमहमुपसृतानां कामपूरं नतोऽस्मि Bhāg.8.13.47. -2 Satisfying, pleasing, making content.
4. कामम् - काम पुं. 2'1 / कामः [कम्-घञ्] 1 Wish, **desire**; संतानकामाय R.2.65,3.67; oft. used with the inf. form; गन्तुकामः desirous to go; संगात्संजायते कामः Bg.2.62; Ms.2.94. -2 Object of desire; सर्वान् कामान् समश्नुते Ms.2.5; Bri. Up.1.3.28. Kath. Up.1.25. -3 Affection, love. -4 Love or desire of sensual enjoyments, considered as one of the ends of life (पुरुषार्थ); cf. अर्थ and अर्थकाम.
5. आश्रित्य - आश्रि-धातोः ल्यबन्तम् / आश्रि 1 U. 1 (a.) To resort or betake oneself to; to have recourse to (a place, way, course of action &c.); विचरितमृगयूथान्याश्रयिष्ये वनानि V.5.17; निम्नगां आश्रयन्ते Rs.1.27; दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्य K.128,132; न वयं कुमारमाश्रयामहे Mu.4; आशिश्चाय च भूतलम् Bk.14.111 fell on the ground; 17.92; वृत्तिमाश्रित्य वैतसीम् R.4.35 **resorting to** or following; so धैर्यम्, शोकम्, बलम्, मित्रभावम्, संस्कृतमाश्रित्य &c.; आश्रित्य having recourse or reference; तामाश्रित्य M.4.1, कतमत्प्रकरणमाश्रित्य गीयताम् Ś.1. (b) To seek refuge with, dwell with or in, inhabit (as a place &c.); शरण्यमेनमाश्रयन्ते R.13.7; Pt.1.51; तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्ते सर्व आश्रमाः Ms.3.77; सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते. -2 To go through, experience; एको रसः ... पृथक् पृथगिवाश्रयते विवर्तान् U.3.47. -3 To rest or depend upon. -4 To adhere or stick to, fall to the lot of, happen, occur; पापमेवाश्रयेदस्मान् Bg.1.36 we shall incur sin. -5 To choose, prefer. -6 To assist, help.

मोहात् असद्ग्राहान् गृहीत्वा

6. मोहात् - मोह पुं. 5'1 / मोहः [मुह् घञ्] 1 Loss of consciousness, fainting, a swoon, insensibility; मोहेनान्तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुच्यमाना V.1.8; मोहादभूत् कष्टतरः प्रबोधः R.14.56; Ku.3.73; कतिचन पेतुरुपेत्य मोहमुद्राम् Śiva B.28.88. -2 Perplexity, delusion, embarrassment, confusion; यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव Bg.4.35. -3 Folly, ignorance, **infatuation**; तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् R.1.2; Ś.7.25. -4 Error, mistake. -5 Wonder, astonishment. -6 Affliction, pain. -7 A magical art employed to confound an enemy. -8 (In phil.) Delusion of mind which prevents one from discerning the truth (makes one believe in the reality of

worldly objects and to be addicted to the gratification of sensual pleasures); महामोहं च मोहं च तमश्चाज्ञानवृत्तयः Bhāg.3.12.2.

7. असद्ग्राहान् - असद्ग्राह पुं. 2'3 / न सत् इति असत् (नञ्-तत्पुरुषः) / असन्तः ग्राहाः असद्ग्राहाः (कर्मधारयः)

- a. असन्तः - असत् वि. अत्र पुं. 1'3 / असत् *a.* 1 Not being or existing; तदभावे सदप्यसत् H.3.3; असति त्वयि Ku.4.12; Ms.9.154. -2 Non-existent, unreal; आत्मनो ब्रह्मणोऽभेदमसन्तं कः करिष्यति. -3 Bad (opp. सत्); सदसद्व्यक्तिहेतवः R.1.10. -4 Wicked, vile, evil; °विचार. -5 Not manifest. -6 **Wrong, improper, false, untrue**; इति यदुक्तं तदसत् (oft. occurring in controversial works). -7 Not answering its purpose. *m* (न्) Indra. *n.* (त्) 1 Non-existence, non-entity; नासदासीन्नो सदासीत् Rv.10.129.1; असद्वा इदमग्र आसीत् ततो वै सदजायत Tait. Up.2.7.1; नासतो विद्यते भावः Bg.2.16. Ms.12.118;1.11,14,74. -2 An evil, a harm. -3 Untruth, falsehood.
- b. ग्राहाः - ग्राह पुं. 1'3 / ग्राह *a.* (-ही *f.*) [ग्रह भावे घञ्] Seizing, clutching; taking, holding, receiving &c. -हः 1 Seizing, grasping; हस्तग्राहं तु तं मत्वा Rām.7.34.20. -2 A crocodile, shark; रागग्राहवती Bh.3.45. -3 A prisoner. -4 **Accepting**. -5 Understanding, knowledge. -6 Persistence, importunity; तव मातुरसद्ग्राहं विद्म पूर्वं यथा श्रुतम् Rām.2.35.18. -7 Determination, resolve; मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः Bg. 17.19. -8 A disease. -9 Any large fish or marine animal; जग्राहाजगरो ग्राहो भुजयोरुभयोर्बलात् Mb.3.178.28;

8. गृहीत्वा - ग्रह्-धातोः क्त्वान्तम् / ग्रह् ग्रहं उपादाने (to take, to accept, to obtain) क्र्यादिः ०९.००७१ उभयपदी सकर्मकः सेट् /

9. प्रवर्तन्ते - प्रवृत्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / प्रवृत् 1 Ā. 1 To go forward, move on, proceed; स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते Pt.1.81. -2 To arise, be produced, spring; प्रवर्तन्ते क्रियाः सर्वाः पर्वतेभ्य इवापगाः Pt.1.6. -3 To happen, come to pass, take place. -4 To begin, commence (usually with inf.); हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् M.1; Ś.7.34; Ku.3.25. -5 To strive, exert oneself; प्रवर्ततां प्रकृतिहिताय पार्थिवः Ś.7.35. -6 To act up to, follow; न कौलीन्यान्न सौहार्दान्नृपो वाक्ये प्रवर्तते Pt.1.116. -7 **To engage in, be occupied with**; अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे Ku.5.33. -8 To act, do; न पुनरेवं प्रवर्तितव्यम् Ś.6. -9 To act or behave towards. -10 To prevail, exist; राजन् प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्तते R.15.47. -11 To hold good.

अन्वयार्थाः Overall Meaning

दुष्पूरम् कामम् आश्रित्य Giving themselves up to insatiable passions,
दम्भमानमदान्विताः hypocritical, self-sufficient and arrogant, मोहात् असद्ग्राहान्
गृहीत्वा cherishing false conception founded on delusion, अशुचिव्रताः प्रवर्तन्ते
they work only to carry out their own unholy purposes.

छन्दोविश्लेषणम्

काममाश्रित्य दुष्पूरं (८ अक्षराणि) “त्य दुष्पू” एतेषां मात्राः १-२-२
दम्भमानमदान्विताः (८ अक्षराणि) “मदान्वि” एतेषां मात्राः १-२-१
मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान् (८ अक्षराणि) “त्वासद्ग्रा” एतेषां मात्राः २-२-२
प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः (८ अक्षराणि) “शुचिव्र” एतेषां मात्राः १-२-१
तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१६१०) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The phrase दुष्पूरः कामः insatiable passions makes me wonder whether dens of prostitution are there in all societies, as if a sociological necessity. A glaring example of दुष्पूरः कामः is the abduction of Sita by Ravana. There are any number of Hindi films based on the life of courtesans. Devdas is a Bengali romance novel written by Sarat Chandra Chattopadhyay. The story pivots a tragic triangle linking Devdas, an archetypal lover in separation from his beloved; Paro, his forbidden childhood love; and Chandramukhi, a reformed courtesan. Devdas has been adapted on screen 20 times for film and 5 times for single song.

I am left wondering whether दुष्पूरः कामः is an adornment or a fallibility. Arjuna himself had four wives: Draupadi, Subhadra, Ulupi, and Chitrangada. Draupadi was married to all five Pandava brothers, while Subhadra was the sister of Lord Krishna. Ulupi was a Naga princess, and Chitrangada was the princess of Manipur. Even if one would grant that polygamy was prevalent and accepted in the then society, should it be indicative of दुष्पूरः कामः ?

(२) There is some प्रासः onomatopoeia in प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः, especially the letters व र त coming in that sequence both in वर्तन्ते and व्रताः. Etymologically वर्तन्ते is from धातुः वृत् whereas व्रतः व्रतम् is [व्रज्-घ जस्य तः] that is from धातुः व्रज् “to go, roam” as per Apte’s dictionary, but from धातुः वृ as per शब्दकल्पद्रुमः (व्रियते इति । वृज् वरणे + बाहुलकात् अतच् ।) to choose, to opt for.

(३) Also, the word अशुचिव्रताः can be analysed and interpreted in two ways

(i) those whose vows are impure शुचिव्रताः न

(ii) those who observe their vows impurely यद्यपि अशुचिः व्रती.

Actually शुचिता or शौचम् purity has to be of both mind and body. Either being impure renders the व्रतः the observance impure. Both being impure is the worst.

(४) The word प्रवर्तन्ते being from धातुः प्रवृत् brings to mind प्रवृत्तिः and प्रवर्तनम्.

- प्रवृत्तिः is related to one's own inclinations and aptitudes.
- प्रवर्तनम् meaning incitement is related to what influence one bears among companions and colleagues.

So मोहात् असद्ग्राहान् गृहीत्वा by accepting improper offerings, bribes, they not only themselves indulge in corrupt practices, they prompt companions also into corruption.

Isn't it pathetic that governments find it necessary to have setups such as ACB anti-corruption bureau ? But there has been the proverb "Power corrupts, absolute power corrupts absolutely".

One example is of दुर्योधनः, who, by a gesture of appreciating the archery skills of कर्णः so much subjugated कर्ण's conscience for entire life, that कर्ण did not stop दुर्योधनः from ordering dragging द्रौपदी to the court and ordering disclothing her. By his gesture of appreciation दुर्योधन got on his side कर्णः someone who could challenge Arjuna. कर्णः was too naive to realise that by accepting दुर्योधन's offer to be king of अंगदेश, he lost his right to call a spade a spade, to call what is wrong as wrong.

To be true to the salt खाल्ल्या मिठाला जागणें (मराठी idiom) is an integral part of Indian culture, getting entrenched in Indian psyche. So, कर्णः would not stop दुर्योधनः from doing anything, howsoever wrong.

But in law, one who offers and one who accepts a bribe, even if unwittingly, both are corrupt. अशुचिव्रताः अशुचिवर्तनम् प्रवर्तन्ते. There is a proverb in Marathi एका हाताने टाळी वाजत नाही. Clapping cannot happen with only one hand. For bribery to be complete, there have to be two, the giver and receiver.

Moral is that one needs to be alert when accepting anything from anybody.

Rather, a good virtue is अपरिग्रहः not to accept anything from anybody.

Note परिग्रहः is a vice, one of the six enemies षड्विपवः mentioned in

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।

विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १८-५३ ॥

Having abandoned (1) ego, (2) power, (3) arrogance, (4) anger (5) desire, (6) accepting anything from anybody and having attained peace, he is fit to join the Eternal Spirit.

YouTube video <https://youtu.be/2Gb7jIPBITI>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६-११ चिन्तामपरिमेयां च + १६-१२ आशापाशशतैर्बद्धाः

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।

पदच्छेदैः - चिन्ताम् अपरिमेयाम् च प्रलय-अन्ताम् उपाश्रिताः ।

कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ १६-११ ॥

पदच्छेदैः - काम-उपभोगपरमाः एतावत् इति निश्चिताः ॥ १६-११ ॥

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।

पदच्छेदैः - आशापाशशतैः बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।

ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ १६-१२ ॥

पदच्छेदैः - ईहन्ते कामभोग-अर्थम् अन्यायेन अर्थसञ्चयान् ॥ १६-१२ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ् न्ताः
1a		प्रलयान्ता म् अपरिमेया म् चिन्ताम्			च	उपाश्रि ताः	
1b	कामोपभो गपरमाः						
1c				एतावत्	इति	निश्चि ताः	
1d			आशापा शशतैः			बद्धाः	
1e	कामक्रोध परायणाः	अर्थसञ्च यान्	कामभो गार्थम् अन्याये न				ईहन्ते
वाक्यांशः (1a), (1c), (1d) are subjectival of ईहन्ते along with कामोपभोगपरमाः (1b) and कामक्रोधपरायणाः (1e).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

प्रलयान्ताम् अपरिमेयाम् च चिन्ताम् उपाश्रिताः

1. प्रलयान्ताम् - प्रलयान्ता वि. स्त्री. 2'1 / प्रलये अन्तः यस्याः सा प्रलयान्ता (बहुव्रीहिः) /
 - a. प्रलये - प्रलय dissolution पुं. 7'1 /
 - b. अन्तः - अन्त end पुं. 1'1 /
2. अपरिमेयाम् - अपरिमेया वि. स्त्री. 2'1 / न परिमेया इति अपरिमेया (नञ्-तत्पुरुषः) / परिमेय a. 1 Few, limited; परिमेयपुरःसरौ R.1.37. -2 Measurable, calculable. -3 Finite.
3. च - अव्ययम् and
4. चिन्ताम् - चिन्ता anxiety स्त्री. 2'1 /
5. उपाश्रिताः - उपाश्रि (उप+आ+श्रि)-धातोः क्त-वि. उपाश्रित / अत्र पुं. 1'3 /
उपाश्रित upāśrita a. 1 Relying or depending upon. -2 Supporting (fig. also), bearing, **holding**, protecting. चिन्तामपरिमेयां तां प्रलयान्तामुपाश्रिताः Bg.16.11. -3 An indirect dependent; (as against संश्रित direct. dependent); संश्रितोपाश्रितांस्तथा यथाशक्त्यनुकम्पेत् Mb.12.87.24.

कामोपभोगपरमाः

6. कामोपभोगपरमाः - कामोपभोगपरम वि. अत्र पुं. 1'3 / कामस्य उपभोगः परमः यस्मै सः (बहुव्रीहिः) /
 - a. कामस्य - काम desire पुं. 6'1 /
 - b. उपभोगः - उपभोग पुं. 1'1 / उपभोगः 1 (a) **Enjoyment**, eating, tasting; न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति Ms.2.94,8.285; Y.2.171. कामोपभोगपरमाः Bg.16.11; प्रियोपभोग R.12.22. (b) Use, application; चरणोपभोगसुलभः Ś.4.4. -2 Enjoyment (of a woman), cohabitation; उपस्थितश्चारु वपुस्तदीयं कृत्वोपभोगोत्सुकयेव लक्ष्म्या R.14.24. -3 Usufruct. -4 **Pleasure, satisfaction**.
 - c. परमः - परम वि. अत्र पुं. 1'1 / परम a. [परं परत्वं माति-क Tv.] 1 Most distant, last. -2 Highest, best, most excellent, greatest; प्राप्नोति परमां गतिम् Ms.4.14;7.1;2.13. -3 Chief, principal, primary, supreme; सर्वथा ब्राह्मणाः पूज्याः परमं दैवतं हि तत् Ms.9.319. -4 Exceeding, extreme. -5 Adequate, sufficient; परमं यत्नमातिष्ठेत् स्तेनानां निग्रहे नृपः Ms.8.302. -6 Worst. -7 Higher than, superior to; न मन्ये वाणिज्यात् किमपि परमं वर्तनमिह Pt.1.11. -मम् The utmost or highest; the chief or prominent part; (at the end of comp.) **consisting principally of**, solely occupied with; कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः Bg.16.11; Ms.6.96.

एतावत् इति निश्चिताः

7. एतावत् - एतावत् a. So much, so great, so many, of such extent, so far, **of such quality or kind**; एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे R.2.51; Ku.6.89; एतावान्मे

विभवो भवन्तं सेवितुम् M.2 so far; oft. used in connection with a relative pronoun which generally follows; एतावता नन्वनुमेयशोभि ... आरोपितं यद् गिरिशेन पश्चादङ्कम् Ku.1.37. -ind. So far, so much, in such a degree, thus; नैतावदन्ये मरुतो यथेमे Rv.7.57.3.

8. इति - अव्ययम् like this
9. निश्चिताः - निश्चि (निः+चि)-धातोः क्त-वि. निश्चित / अत्र पुं. 1'3 / निश्चित *p.* 1 Ascertained, determined, **decided**, settled, concluded (used actively also); राक्षसानां सहस्राणि राक्षसाधिपनिश्चिताः Rām.6.8.13; अरावणमरामं वा जगदद्येति निश्चितः R.12.83.

आशापाशशतैः बद्धाः

10. आशापाशशतैः - आशापाशशत नपुं. 3'3 / आशा एव पाशः आशापाशः (कर्मधारयः) / आशापाशानां शतम् आशापाशशतम् (षष्ठी-तत्पुरुषः) /
 - a. आशा - hope स्त्री. 1'1
 - b. पाश - पाशः [पश्यते बध्यतेऽनेन, पश्-करणे घञ्] 1 A cord, chain, **fetter**, noose; पादाकृष्टव्रततिवलयसंगसंजातपाशः Ś.1.32; बाहुपाशेन व्यापादिता Mk.9; R.6.84. -2 A snare, trap or net for catching birds and beasts. -3 A noose used as a weapon (as by Varuṇa); किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः Ku.2.21. -4 A die, dice; Malli. on R.6.18. -5 The edge or border of anything woven. -6 (With Jainas) The outer world, nature. -7 (At the end of comp.) पाश expresses (a) contempt or depreciation; as in छात्रपाशः a bad pupil; वैयाकरण°, भिषक्° &c.; (b) beauty or admiration; as in सैवोष्ठमुद्रा स च कर्णपाशः U.6.27; (c) abundance, mass, or quantity (after a word signifying 'hair'); as in केशपाश q. v.
 - c. शतैः - शत संख्या. Hundred नपुं. 3'3 /
11. बद्धाः - बन्ध्-धातोः क्त-वि. बद्ध / अत्र पुं. 1'3 / बद्ध *p. p.* [बन्ध्-कर्मणि क्त]
 - 1 Bound, tied, fastened. -2 Chained, **fettered**. -3 Captured, caught. -4 Confined, imprisoned. -5 Put or girt on. -6 Restrained, suppressed, withheld. -7 Formed, built; शरबद्धमिवाभाति द्वितीयं भास्वदम्बरम् Rām.6.107.24. -8 Cherished, entertained. -9 Combined, united. -10 Firmly rooted, firm. -11 Shut, stopped, closed. -12 Inlaid, studded. -13 Composed (as verses). -14 Formed, contracted; असूत सा नागवधूपभोग्यं मैनाकमम्भोनिधिबद्धसख्यम् Ku.1.20. -15 Manifested, displayed. -16 Entangled, involved. -17 Congealed, clotted (as blood.) -18 Effected, caused, formed, produced; बद्धं जालकम् Ś.1.29;2.6; U.6.17; Māl.3.7. -19 Possessed, preserved; बद्धं सन्तं मन्यते लब्धमर्थम् Mb.5.92.23.

कामक्रोधपरायणाः कामभोगार्थम् अन्यायेन अर्थसञ्चयान् ईहन्ते

12. कामक्रोधपरायणाः - कामक्रोधपरायण वि. अत्र पुं. 1'3 / कामः च क्रोधः च कामक्रोधौ / कामक्रोधयोः परायणः कामक्रोधपरायणः (सप्तमी-तत्पुरुषः) or कामक्रोधौ परमयनं यस्मै सः कामक्रोधपरायणः (बहुव्रीहिः) /

a. कामः - काम desire पुं. 1'1 /

b. क्रोधः - क्रोध anger पुं. 1'1 /

c. परायण - वि. / a. 1 attached or devoted to, adhering to. -2 depending on, subject to. -3 intent on, solely devoted to or absorbed in (at the end of comp.); प्रभुर्धनपरायणः Bh.2.56; so मोहः; अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विबोधिता Ku.4.1; अग्निहोत्र° &c. -4 connected with. -5 being a protector (त्राता); अबर्हाश्चरणैर्हीनाः पूर्वेषां वः परायणाः Mb.1.230.4. -6 leading or conducive to. -(परायणम्) 1 the principal or highest object, chief aim, best or last resort; एतत् परायणम् Praśna Up.1.10; तपसश्च परायणम् Rām.1.21.10; Mb.12.179.12.

13. कामभोगार्थम् - कामभोगार्थं पुं. 2'1 / कामस्य भोगः कामभोगः (षष्ठी-तत्पुरुषः) / कामभोगः एव अर्थः कामभोगार्थः (कर्मधारयः) / भोगः [भुज्-घञ्] 1 Eating, consuming. -2 Enjoyment, fruition. -3 Possession.

14. अन्यायेन - अन्याय illegitimate पुं. 3'1 / न न्यायः अन्यायः (नञ्-तत्पुरुषः) /

15. अर्थसञ्चयान् - अर्थसञ्चय पुं. 2'3 / अर्थस्य सञ्चयः अर्थसञ्चयः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /

a. अर्थस्य - अर्थ wealth पुं. 6'1 /

b. सञ्चयः - सञ्चय accumulation पुं. 1'1 /

16. ईहन्ते - ईह्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / ईह ईह चेष्टायाम् (to try) भ्वादिः ०१.०७१९ आत्मनेपदी अकर्मकः सेट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

प्रलयान्ताम् अपरिमेयाम् च चिन्ताम् उपाश्रिताः Adhering to their anxiety that is unlimited and may end only at the time of dissolution;

कामोपभोगपरमाः viewing the gratification of their desires alone as their highest goal;

एतावत् इति निश्चिताः ascertaining that this much alone exists;

आशापाशशतैः बद्धाः Being bound by hundreds of ropes of longing; and

कामक्रोधपरायणाः being devoted to their desire and anger,

कामभोगार्थम् अन्यायेन अर्थसञ्चयान् ईहन्ते they seek, by unjust means, hoards of wealth, for the purpose of the gratification of their desires.

छन्दोविश्लेषणम्

चिन्तामपरिमेयां च (८ अक्षराणि) “रिमेयां” एतेषां मात्राः १-२-२

प्रलयान्तामुपाश्रिताः (८ अक्षराणि) “मुपाश्रि” एतेषां मात्राः १-२-१
 कामोपभोगपरमा (८ अक्षराणि) “गपर” एतेषां मात्राः १-१-१
 एतावदिति निश्चिताः (८ अक्षराणि) “ति निश्चि” एतेषां मात्राः १-२-१
 तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१६११) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

आशापाशशतैर्बद्धाः (८ अक्षराणि) “शतैर्बद्धाः”) एतेषां मात्राः १-२-२
 कामक्रोधपरायणाः (८ अक्षराणि) “पराय” एतेषां मात्राः १-२-१
 ईहन्ते कामभोगार्थम् (८ अक्षराणि) “मभोगा” एतेषां मात्राः १-२-२
 अन्यायेनार्थसञ्चयान् (८ अक्षराणि) “थसञ्च” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१६-१२) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) In the phrase प्रलयान्ताम् अपरिमेयाम् च चिन्ताम् उपाश्रिताः the word प्रलयः is not to be taken to mean dissolution of the world, but dissolution of their own self. So, प्रलयान्ता चिन्ता is anxiety right up to the last breath, before being taken to the funeral pyre चिता. The two words चिन्ता and चिता bring to mind a सुभाषितम्

चिता चिन्ता समानोक्ता बिन्दुमात्रविशेषतः ।
 सजीवं दहते चिन्ता निर्जीवं दहते चिता ॥

But for the difference of a dot चिता and चिन्ता are identical. चिन्ता anxiety causes heart-burning in the living and चिता the funeral pyre burns the dead.

(२) Also, the phrase आशापाशशतैः बद्धाः brings to mind another सुभाषितम्
 आशा नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला ।
 यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पङ्गुवत् ॥

Hope is a surprising chain. Those who are bound by it run heither and theither. Those who are free from it, stay steadfast like the lame.

(३) Apart from learning scriptures like गीता, it would be good to learn and memorise as many सुभाषितानि as one can. गीता has 700 verses. सुभाषितानि are thousands, yes, the plural ‘thousands’. In nurseries and kindergarten, children are taught rhymes like “London bridge is falling down” or “Jack fell down and broke his crown”. Many of them are not only meaningless, they have negativities. Instead, why not teach सुभाषितानि ? They are all short and sweet, most of them two-liners.

YouTube video <https://youtu.be/vZeaihqSYxU>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६-१३ इदमद्य मया लब्धम्

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।

पदच्छेदैः - इदम् अद्य मया लब्धम् इमम् प्राप्स्ये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १६-१३ ॥

पदच्छेदैः - इदम् अस्ति इदम् अपि मे भविष्यति पुनः धनम् ॥ १६-१३ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ न्ताः
1	इदम्		मया		अद्य	लब्धम्	
2	(अहम्)	इमम् मनोरथम्					प्राप्स्ये
3	इदम्						अस्ति
4	इदम् धनम्		मे		पुनः अपि		भविष्य ति

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अद्य मया इदम् लब्धम्

1. अद्य - अव्ययम् today
2. मया - अस्मद् सर्व. 3'1 /
3. इदम् - सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /
4. लब्धम् - लभ्-धातोः क्त-वि. लब्ध / अत्र नपुं. 1'1 / लब्ध *p. p.* [लभ्-कर्मणि क्त]
1 Got, obtained, acquired. -2 Taken, received. -3 Perceived, apprehended.
-4 Obtained, (as by division &c.);

इमम् मनोरथम् प्राप्स्ये

5. इमम् - इदम् सर्व. अत्र पुं. 2'1 /
6. मनोरथम् - मनोरथ पुं. 2'1 / मनसे रथः मनोरथः (चतुर्थी-तत्पुरुषः) /
a. मनसे - मनस् mind नपुं. 4'1 /
b. रथः - रथ what pleases पुं. 1'1 / रथः [रम्यतेनेन अत्र वा, रम्-कथन्; cf. Uṇ.2.2] 1 A carriage, chariot, car, vehicle; especially, a war-chariot.
c. मनोरथः - 1 'the car of the mind', a wish, desire; अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव M.1.22; मनोरथानामगतिर्न विद्यते Ku.5.64; R.2.72;12.59; उत्पद्यन्ते विलीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः Udb.; आशा

नाम नदी मनोरथजला Bh.3.45. -2 a desired object; मनोरथाय नाशंसे
Ś.7.13.

7. प्राप्स्ये - प्राप् (प्र+आप्)-धातोः लृटि उ.पु. एक. / प्राप् 5 P. To get, obtain, gain, acquire; अतिथिं नाम काकुत्स्थात् पुत्रं प्राप कुमुद्वती R.17.1. -2 To attain to, go to, reach; यथा महाहृदं प्राप्य क्षिप्तं लोष्टं विनश्यति Ms.11.264; R.1.48; Bk.15.106; so आश्रमम्, नदीम्, वनम् &c.; प्राप्या- वन्तीन् Me.30. -3 To stretch, extend. -4 To meet with, find, light upon, overtake; जटायुः प्राप पक्षीन्द्रः परुषं रावणं वदन् Bk.5.96. -5 To result or follow (as a conclusion); परिच्छिन्नस्तावज्जीव इति प्राप्नोति Ś. B. -6 To incur, bring upon oneself (दोष, दण्ड &c.); स शतं प्राप्नुयाद्दण्डम् Ms.8. 225. -7 To suffer, endure; न वधं प्राप्नुयान्नरः Ms.8.364. -8 To be changed into (in gram.). -9 To be present, be at hand (Ved.).

इदम् अस्ति

8. अस्ति - अस्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अस् असँ भुवि (to be, to exist) अदादिः,
०२.००६० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

पुनः इदम् अपि धनम् मे भविष्यति

9. पुनः - अव्ययम् again
10. अपि - अव्ययम् also
11. धनम् - धन wealth नपुं. 1'1 /
12. मे - अस्मद् सर्व. 6'1 /
13. भविष्यति - भू-धातोः लटि प्र.पु. एक. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

अद्य मया इदम् लब्धम् This has been gained by me today;

इमम् मनोरथम् प्राप्स्ये this desire of mine I shall fulfill;

इदम् अस्ति I have this;

पुनः इदम् अपि धनम् मे भविष्यति this wealth also shall be mine.

छन्दोविश्लेषणम्

इदमद्य मया लब्धम् (८ अक्षराणि) “मया ल(ब्ध)” एतेषां मात्राः १-२-२

इमं प्राप्स्ये मनोरथम् (८ अक्षराणि) “मनोर” एतेषां मात्राः १-२-१

इदमस्तीदमपि मे (८ अक्षराणि) “दमपि” एतेषां मात्राः १-१-१

भविष्यति पुनर्धनम् (८ अक्षराणि) “पुनर्ध” एतेषां मात्राः १-२-१

तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१६-१३) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) In theory of economics, human wants are mentioned to be of three categories - necessities, comforts and luxuries. But wants prompted by मनोरथः

may not fit into any of these three ?! Wants of असुराः may be such, which they would not be to say, why they want, what they seek. They want that, that's it !

(२) This श्लोकः typifies consumerism promoted in capitalist economy, where “to sell a refrigerator to an eskimo” is considered as a mark of marketing skill. This marketing skill is the skill of making someone feel want of something which is not at all relevant for him. Often wants of असुराः may be totally irrelevant. But once it comes to their mind, once it becomes their मनोरथः, they would become adamant that they must get it इमम् मनोरथम् प्राप्स्ये this desire of mine I shall fulfill. And for fulfilling the desires, they would resort to any means, fair or foul, often foul.

There is a phrase in management parlance “beg, buy, borrow, steal”, but get it. Except for ‘buying’ the rest three “beg, borrow, steal” are of course unjust.

I am left wondering whether the credit-card economy, so much a way of life in America, is really socially and ethically correct. Does it not motivate people, rather, put them into the habit to live beyond one's means ?

From another view-point are not all card-holders living a life of being in debt, never debt-free ? Should one live a life like that ?

Both consumerism and materialism are bad. Any economy that thrives on these is bad. In fact I often wonder what would happen to such an economy if, God forbid, recession would set in and debt recovery can just not happen or properties, which people considered their own may have to be vacated ?

(३) There is a famous quote “यावज्जीवेत् सुखं जीवेत् ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्”.

The phrase ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत् means one may as well take loan, incur debt-liabilities but savour ghee (like the rich).

As long as you live, live happily यावज्जीवेत् सुखं जीवेत्.

The quote further says भस्मीभूतस्य सत्त्वस्य पुनरागमनं कुतः would there be this life again, after this body has become ashes on the funeral pyre ?

(४) The quote यावज्जीवेत् सुखं जीवेत् prompts the question - what is happiness ? Is घृतं पिबेत् like the rich happiness ? Even the urge इमम् मनोरथम् प्राप्स्ये this desire of mine I shall fulfill, is also for happiness, right ?

In Gita there is distinction between lasting happiness and temporary happiness

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥ ५-२२ ॥

All enjoyments भोगाः which are borne out of contact संस्पर्शजाः entail separation and are hence inherent of pain to come दुःखयोनयः. They are time-bound, have beginning and end आद्यन्तवन्तः.

Gita advocates lasting peace, which is beyond happiness.

निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति ॥ २-७१ ॥
जानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ४-३९ ॥
ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥ ५-२९ ॥
शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ ६-१५ ॥
धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ॥ ९-३१ ॥

(५) The quote भस्मीभूतस्य सत्त्वस्य पुनरागमनं कुतः contends that there is no rebirth. Gita asserts that there is rebirth. See

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ॥ ४-५ ॥

There have been many lives lived by me and you too. I know them all, not you. But Gita also asserts that one can transcend the cycles of life and death. Keeping aside the question of rebirth, basically being born to die is itself not a happy proposition, right ?

One may think that one should attain immortality अमरत्वम्. But immortality should also be healthy and happy, right ?

Whether immortality is possible or not, by being born one is a देही, has a body. Body has inherent with it देहसमुद्भवाः गुणाः, as is said in 14-20.

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ १४-२० ॥

Only by transcending the देहसमुद्भवान् गुणानतीत्य one becomes freed of the sorrows of birth, death, aging, जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तः and attains immortality अमृतमश्नुते. Note अमृतम् is synonymous with emancipation मोक्षः or मुक्तिः. The inherent question is how to transcend the गुणाः, which Arjuna also asked

कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ १४-२१ ॥

The reply is in 14-22 to 14-26.

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥ १४-२२ ॥
उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येवं योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥ १४-२३ ॥
समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ १४-२४ ॥
मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ १४-२५ ॥
मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १४-२६ ॥

These have been studied earlier. So, I would not repeat.

YouTube video <https://youtu.be/h5Pic-227JA>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६-१४ असौ मया हतः शत्रुः

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

पदच्छेदैः - असौ मया हतः शत्रुः हनिष्ये च अपरान् अपि ।

ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ १६-१४ ॥

पदच्छेदैः - ईश्वरः अहम् अहम् भोगी सिद्धः अहम् बलवान् सुखी ॥ १६-१४ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ न्ताः
1	असौ शत्रुः		मया			हतः	
2	(अहम्)	अपरान्			अपि च		हनिष्ये
3	अहम्			ईश्वरः			(अस्मि)
4	अहम्			भोगी			(अस्मि)
5	अहम्			सिद्धः बलवान् सुखी			(अस्मि)

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

असौ शत्रुः मया हतः

1. असौ - अदस् this सर्व. अत्र पुं. 1'1 /
2. शत्रुः - शत्रु enemy वि. प्रायः पुं. 1'1 /
3. मया - अस्मद् सर्व. 3'1 /
4. हतः - हन्-धातोः क्त-वि. हत / अत्र पुं. 1'1 / हन् हन् हिंसागत्योः (to kill, to destroy, to go) अदादिः ०२.०००२ परस्मैपदी सकर्मकः अनिट् / हत *p. p.* [हन्-क्त] 1 Killed, slain; सुषेणं च हतोऽसीति ब्रुवन्नादत्त सायकम् Mb.8.48.31. -2 Hurt, struck, injured; चक्षुरादिषु हताः स्वार्थावबोधक्रियाः Mu.3.1. -3 Lost, perished; शमं न लेभे हृदयज्वरार्दितो नरर्षभो यूथहतो यथर्षभः Rām.2.85.21. -4 Deprived or bereft of. -5 Disappointed, frustrated; वयं तत्त्वान्वेषात् हताः Ś.1.23. -6 Impeded, obstructed. -7 Utterly ruined, extinguished, destroyed.

अपरान् अपि च हनिष्ये

5. अपरान् - अपर वि. अत्र पुं. 2'3 / अपर *a.* (treated as a pronoun in some senses) 1 Having nothing higher or superior, unrivalled. matchless;

without rival or second (नास्ति परो यस्मात्); स्त्रीरत्नसृष्टिर- परा प्रतिभाति
सा मे Ś.2.10; cf. अनुत्तम, अनुत्तर. -2 [न पृणाति संतोषयति पृ अच्] (a)

Another, other (used as adj. or subst.). वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि
गृह्णाति नरोऽपराणि Bg.2.22. (b) More, additional; कृतदारोऽपरान् दारान्
Ms.11.5. (c) Second, another Pt.4.37; स्वं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः
Mk.5.2 like another (rival) Keśava. (d) Different; other; अन्ये कृतयुगे
धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे Ms.1.85; Ks.26.235; Pt.4.6 (with gen.)

6. अपि - अव्ययम् also /

7. च - अव्ययम् and /

8. हनिष्ये - हन्-धातोः लृटि उ.पु. एक. / हन्-धातुः तु परस्मैपदी / अत्र
आत्मनेपदि-रूपम् आर्षम् /

अहम् ईश्वरः

9. अहम् - अस्मद् सर्व. 1'1 /

10. ईश्वरः - ईश्वर वि. अत्र पुं. 1'1 / ईश्वर a. (-रा, -री f.) [ईश्-वरच् P.III.2.175] 1
Powerful, able, capable of (with inf.); वसतिं प्रिय कामिनां प्रियास्त्वद्वते
प्रापयितुं क ईश्वरः Ku.4.11; R.15.7. -2 Rich, wealthy Pt.2.67. -रः 1 A lord,
master; ईश्वरं लोकोऽर्थतः सेवते Mu.1.14; so कपीश्वरः, कोशलेश्वरः,
हृदयेश्वरः &c. -2 A king, prince, ruler; राज्यमस्तमितेश्वरम् R.12.11;
Ms.4.153,9.278. -3 A rich or great man; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम्
Pt.1.71; R.3.46; Bh.3.59; मा प्रयच्छेश्वरे धनम् H.1.14; cf. "To carry coals
to Newcastle." -4 A husband; नेश्वरे परुषता सखि साध्वी Ki.9.39. -5 **The
Supreme God** (परमेश्वर); ईश एवाहमत्यर्थं न च मामीशते परे । ददामि च
सदैश्वर्यमीश्वरस्तेन कीर्तितः ॥ Skanda P.; cf. also ईश्वरस्तु पर्जन्यवद्
द्रष्टव्यः (ब्रह्मसूत्र-शाङ्करभाष्य)

अहम् भोगी

11. भोगी - भोगिन् वि. अत्र पुं. 1'1 / भोगिन् a. [भोग-इनि] 1 Eating. -2 Enjoying.
-3 Suffering, experiencing, enduring. -4 Using, possessing (at the end of
comp. in these four senses.) -5 Having curves, having large body; अभवन्
पन्नगासस्ता भोगिनस्तत्र- वासिनः Rām.6.50.35 (com.). -6 Having hoods.
-7 **Devoted to enjoyment**, indulging in sensual pleasures; भोगिनः
कञ्चुकाविष्टाः कुटिलाः क्रूरचेष्टिताः । सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः पन्नगा
इव ॥ Pt.1.65 (where it has sense 6 also). -8 Rich, opulent.

अहम् सिद्धः बलवान् सुखी

12. सिद्धः - सिद्ध-धातोः क्त-वि. सिद्ध / अत्र पुं. 1'1 / सिद्ध p. p. 1

Accomplished, effected, performed, achieved, completed. -2 Gained,
obtained, acquired. -3 Succeeded, successful; one who has attained his
object; याताबला व्रजं सिद्धा मयेमा रंस्थथ क्षपाः Bhāg.10.22.27. -4 Settled,

established; नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि स्थितिर्न
 चरणैरवताडनानि U.1.14. -5 Proved, demonstrated, substantiated;
 तस्मादिन्द्रियं प्रत्यक्षप्रमाणमिति सिद्धम् T. S.; साक्षिप्रत्ययसिद्धानि
 (कार्याणि) Ms.8.178. -6 Valid, sound (as a rule). -7 Admitted to be true. -8
 Decided, adjudicated (as a law-suit). -9 Paid, discharged, liquidated (as
 debt). -10 Cooked, dressed (as food); अभ्रच्छाया खलप्रीतिः सिद्धमन्नं च
 योषितः । किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥Pt.2.117. -11
 Matured, ripened. -12 Thoroughly prepared, compounded, cooked
 together (as drugs). -13 Ready (as money). -14 Subdued, won over,
 subjugated (as by magic). -15 Brought under subjection, become
 propitious. -16 Thoroughly conversant with or skilled in, proficient in; as
 in रससिद्ध q. v. -17 Perfected, sanctified (as by penance);
 अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थं यदि स्यात् सिद्ध आत्मनि Bhāg.11.23.29. -18
 Emancipated. -19 Endowed with supernatural powers or faculties. -20
 Pious, sacred, holy. -21 Divine, immortal, eternal. -22 Celebrated,
 well-known, illustrious; अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः
 Rām.1.15.2; एवं तौ लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिश्चैरतुर्वने Mb.10.18.16. -23
 Shining, splendid. -24 Hit (as a mark). -25 Peculiar, singular. -26
 Invariable, unalterable. -27 Satisfied; Bhāg.11.23.29. -द्धः 1 A
 semi-divine being supposed to be of great purity and holiness, and said to
 be particularly characterized by eight supernatural faculties called *Siddhis*
 q. v.; उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि यस्यात्पवन्ति सिद्धाः Ku.1.5. -2
 An inspired sage or seer (like Vyāsa). -3 Any sage or seer, a prophet;
 सिद्धादेश Ratn.1. -4 One skilled in magical arts, a magician. -5 A
 law-suit, judicial trial. -6 A kind of hard sugar. -7 The dark thorn-apple.
 -8 One who has attained his object; सिद्धः कचो वत्स्यति मत्सकाशे
 Mb.1.76.70.

13. बलवान् - बलवत् strong वि. अत्र पुं. 1'1 /

14. सुखी - सुखिन् happy वि. अत्र पुं. 1'1 /

अन्वयार्थः Overall Meaning

असौ शत्रुः मया हतः अपरान् अपि च हनिष्ये - That enemy has been killed by me,
 and I shall kill others as well.

अहम् ईश्वरः - I am the lord,

अहम् भोगी - I am the enjoyer,

अहम् सिद्धः बलवान् सुखी - I am well-established, mighty and happy.

छन्दोविश्लेषणम्

असौ मया हतः शत्रुर् (८ अक्षराणि) “हतः श(त्रुः)” एतेषां मात्राः १-२-२

हनिष्ये चापरानपि (८ अक्षराणि) “परान्” एतेषां मात्राः १-२-१
ईश्वरोऽहमहं भोगी (८ अक्षराणि) “महं भो” एतेषां मात्राः १-२-२
सिद्धोऽहं बलवान्सुखी (८ अक्षराणि) “लवान्सु” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-१४) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) An असुरः not just thinks असौ शत्रुः मया हतः अपरान् अपि च हनिष्ये - That enemy has been killed by me, and I shall kill others as well”, he certainly does execute such violent actions. One way, killing an enemy is an act of bravery. But enemies of an असुरः would mostly be a सुरः, So, an असुरः killing a सुरः would not be any social good.

Even if an असुरः kills his enemy असुरः, it is a gang-war, which also frightens people and disturbs the peace.

(२) I often wonder, how an असुरः, who may be powerful and heroic in his youth, claiming himself to be अहम् ईश्वरः - I am the lord, अहम् भोगी - I am the enjoyer, अहम् सिद्धः बलवान् सुखी - I am well-established, mighty and happy would sustain all that vigor when he would grow old. The proverb says “Time and tide wait for none” and “Every day is not Sunday”. Will not all the enmities he combated against like to their revenge ? Violence begets violence.

Nonviolence अहिंसा not to offend anybody unnecessarily, not only physically, even by words, definitely not for selfish aims should be the basic ideology.

YouTube video <https://youtu.be/ZKyZbUvnm7U>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६'१५ आढ्योऽभिजनवानस्मि + १६'१६ अनेकचित्तविभ्रान्ताः

=====

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।

पदपाठः - आढ्यः अभिजनवान् अस्मि कः अन्यः अस्ति सदृशः मया ।

यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्ये इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १६-१५॥

पदपाठः - यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्ये इति-अज्ञानविमोहिताः ॥ १६-१५॥

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

पदपाठः - अनेकचित्तविभ्रान्ताः मोहजालसमावृताः ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ १६-१६॥

पदपाठः - प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरके अशुचौ ॥ १६-१६॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ न्ताः
1a	(अहम्)			आढ्यः अभिज नवान्			अस्मि
1b	कः अन्यः		मया	सदृशः			अस्ति
1c	(अहम्)						यक्ष्ये
1d	(अहम्)						दास्या मि
1e	(अहम्)						मोदिष्ये
1f					इति	अज्ञानवि मोहिताः	
The word इति in (1f) summarises (1a+b+c+d+e) to be together the अज्ञानम्. The phrase (1f) इति अज्ञानविमोहिताः is subjectival of पतन्ति in (1i)							
1g	अनेकचि त्तविभ्रा न्ताः मोहजाल समावृताः						

1h			कामभोगे षु			प्रसक्ताः	
The phrase (1h) कामभोगेषु प्रसक्ताः is also subjectival of पतन्ति in (1i)							
1i			अशुचौ नरके				पतन्ति

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

आद्यः अभिजनवान् अस्मि

1. आद्यः - आद्य वि. अत्र पुं. 1'1 / आद्य *a.* [आ-ध्यै-क पृषो° Tv.] 1 Rich, wealthy; आद्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया Bg.16.15; Pt.5.8; Ms.8.169. -2 (*a*) Rich in, abounding in, **possessing abundantly**, with instr. or as the last member of comp.; सत्य° Pt.3.9 very truthful; वंशसंपल्लावण्याद्याय Dk.18; एवमादिगुणैराद्यः Vet.; समुद्रमिव रत्नाद्यम् Rām. (*b*) Mixed with, watered with; गन्धाद्य, सज उत्तमगन्धाद्याः Mb.; मूत्राद्यैः करञ्जफलसर्षपैः Suśr. -3 Abundant, copious.
2. अभिजनवान् - अभिजनवत् वि. अत्र पुं. 1'1 / अभिजनवत् *a.* **Of noble descent**, nobly born; °तीम् मालविकाम् M.5; °वतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे Ś.4.19; आद्योऽभिजनवानस्मि Bg.16.15.
3. अस्मि - अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. / अस् अस् भुवि (to be, to exist) अदादिः, ०२.००६० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

मया सदृशः कः अन्यः अस्ति

4. मया - अस्मद् सर्व. 3'1 /
5. सदृशः - सदृश वि. अत्र पुं. 1'1 / सदृश्, -सदृश (-शी *f.*), सदृक्ष (-क्षी *f.*) *a.* 1 Like, resembling, similar, **of the same rank**, (with gen. or loc., but usually in comp.); वज्रपातसदृश, कुसुमसदृश &c.; कश्चिद्धरेः सौम्य सुतः सदृक्षः (आस्ते) Bhāg.3.1.30. -2 Fit, right, suitable, conformable; as in प्रस्तावसदृशं वाक्यम् H.2.51. -3 Worthy, befitting, becoming; श्रुतस्य किं तत्सदृशं कुलस्य R.14.61;1.15
6. कः - किम् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /
7. अन्यः - अन्यत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /
8. अस्ति - अस्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अस् अस् भुवि (to be, to exist) अदादिः, ०२.००६० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्ये

9. यक्ष्ये - यज्-धातोः लृटि आत्मने उ.पु. एक. / यज् यज् देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु भ्वादिः ०१.११५७ उभयपदी सकर्मकः अनिट् (to sacrifice, to offer to a deity, to worship, to get associated with, to give)

10. दास्यामि - दा-धातोः लृटि उ.पु. एक. / दा दाण् दाने भ्वादिः ०१.१०७९ परस्मैपदी सकर्मकः अनिट् (to give) / दा दाप् लवने अदादिः ०२.००५४ परस्मैपदी सकर्मकः अनिट् (to cut) / दा डुदाञ् दाने जुहोत्यादिः ०३.००१० उभयपदी सकर्मकः अनिट् (to give, to provide, to donate, to handover)
11. मोदिष्ये - मुद्-धातोः लृटि उ.पु. एक. / मुद् मुदँ हर्षे भ्वादिः ०१.००१६ आत्मनेपदी अकर्मकः सेट् (to be glad, to be happy, to rejoice, to delight) /
- इति अज्ञानविमोहिताः
12. इति - अव्ययम्
13. अज्ञानविमोहिताः - अज्ञानविमोहित वि. अत्र पुं. १'३ / अज्ञानेन विमोहिताः
अज्ञानविमोहिताः (तृतीया-तत्पुरुषः)
- अज्ञानेन - अज्ञान नपुं. ३'१ / न ज्ञानम् इति अज्ञानम् (नञ्-तत्पुरुषः)
want of intelligence
 - विमोहिताः - वि+मुह्-धातोः क्त-वि. विमोहित / अत्र पुं. १'३ / मोहित *p. p.*
[मुह्-णिच् क्त] 1 Stupefied. -2 Perplexed, bewildered. -3 **Deluded**,
fascinated, infatuated, beguiled.
- अनेकचितविभ्रान्ताः मोहजालसमावृताः
14. अनेकचितविभ्रान्ताः - अनेकचितविभ्रान्त वि. अत्र पुं. १'३ /
अन्-एक-चित-विभ्रान्त / न एकम् अनेकम् (नञ्-तत्पुरुषः) / अनेकं चितम्
अनेकचितम् (कर्मधारयः) / अनेकचितेन विभ्रान्तः अनेकचितविभ्रान्तः
(तृतीया-तत्पुरुषः) / एकस्मिन् चितं यस्य सः एकचितः (बहुव्रीहिः) / न एकचितः
अतः विभ्रान्तः (अथवा) न एकचितः विभ्रान्तः च इति अनेकचितविभ्रान्तः /
- विभ्रान्तः - (वि+भ्रम्)-धातोः क्त-वि. विभ्रान्त / विभ्रान्त *p. p.* 1 Whirled
about. -2 Agitated, bewildered, confused, flurried. -3 Mistaken,
erring.
15. मोहजालसमावृताः - मोहजालसमावृत वि. अत्र पुं. १'३ / मोहः जालमिव
मोहजालम् (कर्मधारयः) / मोहजालेन समावृताः मोहजालसमावृताः
(तृतीया-तत्पुरुषः) /
- मोहः [मुह् घञ्] 1 Loss of consciousness, fainting, a swoon,
insensibility; मोहेनान्तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुच्यमाना V.1.8; मोहादभूत्
कष्टतरः प्रबोधः R.14.56; Ku.3.73; कतिचन पेतुरुपेत्य मोहमुद्राम् Śiva
B.28.88. -2 Perplexity, delusion, embarrassment, confusion;
यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव Bg.4.35. -3 Folly, ignorance,
infatuation; तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् R.1.2; Ś.7.25. -4
Error, mistake. -5 Wonder, astonishment. -6 Affliction, pain. -7 A
magical art employed to confound an enemy. -8 (In phil.) Delusion
of mind which prevents one from discerning the truth (makes one
believe in the reality of worldly objects and to be addicted to the

gratification of sensual pleasures); महामोहं च मोहं च
तमश्चाज्ञानवृत्तयः Bhāg.3.12.2. -9 Illusion of attachment or love;
स्वगृहोद्यानगतौऽपि स्निग्धैः पापं विशङ्क्यते मोहात् Pt.2.171.

- b. जालम् 1 A net, snare. -2 (a) A web, cob-web. (b) Any woven texture. -3 A coat of mail, a helmet made of wire. -4 An eye-hole, lattice, window; जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या R.7.9; धूपैर्जालविनिः
सृतैर्वलभयः संदिग्धपारा- वताः V.3.2; Ku.7.60. -5 A collection, an assemblage, number, mass; गभस्तिजालैः प्रदिशो दिशश्च
Mb.3.164.10; चिन्तासन्ततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव Māl.5.10;
Ku.7.89; Śi. 4.56; Amaru.58. -6 Magic. -7 Illusion, deception.
- c. समावृताः - (सम्+आ+वृ)-धातोः क्त-वि. समावृत / अत्र पुं. 1'3 / समावृत
p. p. 1 Encompassed, surrounded, enclosed, beset. -2 Screened,
veiled. -3 Hidden, concealed. -4 Protected; तस्मादद्यैव सहिताः
सर्वेऽन्योन्यसमावृताः Rām.7.6.44. -5 Shut out, excluded. -6
Stopped; समावृतव्रतं तं तु विसृष्टं गुरुणा तदा Mb.1.77.1.

कामभोगेषु प्रसक्ताः

16. कामभोगेषु - कामभोग पुं. 7'3 / कामस्य भोगः कामभोगः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /
a. कामः - काम desire पुं. 1'1 /
b. भोगः - भोग enjoyment पुं. 1'1 /
17. प्रसक्ताः - (प्र+सज्)-धातोः क्त-वि. प्रसक्त / प्रसक्त p. p. 1 Attached to,
connected with. -2 Excessively attached or fond; प्रसक्ताः कामभोगेषु
पतन्ति नरकेऽशुचौ Bg.16.16; कुर्वन्ति तावत् प्रथमं प्रियाणि यावन्न जानन्ति
नरं प्रसक्तम् Pt.1.193. -3 Adhering or sticking to. -4 Fixed or intent upon,
devoted or addicted to, engaged in, applied to; यस्तदनुप्रसक्तहृदयेयमिति
Śi.9.63; so द्यूत°, निद्रा° &c. -5 Contiguous, near; प्रसक्तं हि प्रतिषिध्यते -
मीमांसकका°. -6 Constant, incessant, uninterrupted; प्रसक्तसंपातपृथक्-
कृतान् पथः (पपात) Ki.4.18; R.13.40; Māl.4.6; M.3.1. -7 Got, obtained,
gained. -8 Expanded, opened. -9 Clinging to the world, mundane; Bhāg.

अशुचौ नरके पतन्ति

18. अशुचौ - अशुचि वि. अत्र पुं. 7'1 / न शुचिः इति अशुचिः (नञ्-तत्पुरुषः) / शुचि a.
[शुच्-कि] 1 Clean, pure, clear; सकलहंसगुणं शुचि मानसम् Ki.5.13. -2
White; अथ हिमशुचिभस्मभूषितम् Ki.18.15. -3 Bright, resplendent; प्रभवति
शुचिर्बिम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदा चयः U.2.4. -4 Virtuous, pious, holy, undefiled,
unsullied; अयं तु वेत्ति शुचिव्रतमात्मनः Ś.5.27; पथः शुचेर्दर्शयितार ईश्वराः
R.3.46; Ki.5.13. -5 Purified, cleansed, hallowed; सुतां तदीयां सुरभेः कृत्वा
प्रतिनिधिः शुचिः R.1.81; Ms.4.71. -6 Honest, upright, faithful, true,

guileless; सभायां वक्ति सामर्षः सावष्टम्भो नरः शुचिः Pt.1.200. -7 Correct, accurate.

19.नरके - नरक hell पुं. 7'1 /

20.पतन्ति - पत्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / पत् पतूँ गतौ (to fall) भ्वादिः ०१.०९७९
परस्मैपदी अकर्मकः सेट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

आद्यः अभिजनवान् अस्मि 'I am rich and high-born;
मया सदृशः कः अन्यः अस्ति who else is there similar to me?
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्ये I shall perform sacrifices; I shall give, I shall rejoice,'
इति-अज्ञानविमोहिताः - thus they are diversely deluded by wrong ideas
अनेकचित्तविभ्रान्ताः Perplexed by discordant thoughts,
मोहजालसमावृताः entangled in the snares of desire,
कामभोगेषु प्रसक्ताः infatuated by passion,
अशुचौ नरके पतन्ति they sink into the horrors of hell.

छन्दोविश्लेषणम्

आद्योऽभिजनवानस्मि (८ अक्षराणि) “नवान(स्मि)” एतेषां मात्राः १-२-२
कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया (८ अक्षराणि) “दृशो म” एतेषां मात्राः १-२-१
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य (८ अक्षराणि) “मि मोदि(ष्य)” एतेषां मात्राः १-२-२
इत्यज्ञानविमोहिताः (८ अक्षराणि) “विमोहि” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-१५) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

अनेकचित्तविभ्रान्ता (८ अक्षराणि) “तविभ्रा” एतेषां मात्राः १-२-२
मोहजालसमावृताः (८ अक्षराणि) “समावृ” एतेषां मात्राः १-२-१
प्रसक्ताः कामभोगेषु (८ अक्षराणि) “मभोगे” एतेषां मात्राः १-२-२
पतन्ति नरकेऽशुचौ (८ अक्षराणि) “रकेऽशु” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-१६) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The word अनेकचित्तविभ्रान्ताः brings to mind बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्ध्योऽव्यवसायिनाम् ॥ २-४१ ॥ thoughts of those who do not have good orientation, have many branches, distractions and have no end.

(२) The punishment for the असुराः for all their misdeeds seems to be falling into hell. Should a person be worried of what happens on falling in hell ? Is “falling in hell” enough a deterrent for people to desist from misdeeds ? Wouldn't common people like to see persons doing misdeeds experience suffering right here ?

YouTube video <https://youtu.be/tG1j7X5ll-c>

॥ शुभमस्तु ॥

गीताभ्यासे १६'१७ आत्मसम्भाविताः स्तब्धाः

=====

आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।

पदपाठः - आत्मसम्भाविताः स्तब्धाः धनमानमद-अन्विताः ।

यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ १६-१७ ॥

पदपाठः - यजन्ते नामयज्ञैः ते दम्भेन अविधिपूर्वकम् ॥ १६-१७ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ् न्ताः
1	ते आत्मस म्भाविताः स्तब्धाः धनमान मदान्वि ताः		दम्भेन अविधिपूर् वकम् नामयज्ञैः				यजन्ते
The word अविधिपूर्वकम् is an adverb of manner. Hence it is in the column अन्ये सुबन्ताः.							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

ते आत्मसम्भाविताः स्तब्धाः धनमानमदान्विताः दम्भेन अविधिपूर्वकम् नामयज्ञैः यजन्ते

1. ते - तत् सर्व. पुं. 1'3 /

2. आत्मसम्भाविताः - आत्मसम्भावित वि. 1'3 / आत्मना संभाविताः इति

आत्मसम्भाविताः (तृतीया-तत्पुरुषः) /

a. आत्मना - आत्मन् self पुं. 3'1 /

b. सम्भाविताः - (सम्+भू)-धातोः प्रयोजकस्य क्त-वि. सम्भावित / संभावित

p. p. 1 Considered, supposed, imagined; पित्राहं दोषेषु संभावितः K. -2

Esteemed, honoured, respected; सन्त्यन्येऽपि बृहस्पतिप्रभृतयः

संभाविताः पञ्चषाः Bh.2.34; Ku.3.11;

विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्संगेन संभाविता Māl.8.6. -3

Respectable, honourable; संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते

Bg.2.34. -4 Suited, fitted, adequate, fit. -5 Possible. -6 Derived,

produced, got; Māl.5. -7 Satisfied. -8 Expected; अवसीदति

यत्सुरैरपि त्वयि संभावितवृत्ति पौरुषम् Ki.2.7.

3. स्तब्धाः - स्तम्भ-धातोः क्त-वि. स्तब्ध / अत्र पुं. 1'3 / स्तब्ध *p. p.* [स्तम्भ कर्मणि कर्तरि वा क्त] 1 Stopped, blocked up, obstructed. -2 Paralysed, senseless, stupefied, benumbed. -3 Motionless, immoveable; किञ्चित् किञ्चिच्छकृ- न्मुञ्चन् मूत्रयन् स्तब्धलोचनः Bhāg.10.36.3. -4 Fixed, firm, hard, rigid, stiff. -5 **Obstinate**, stubborn, hard-hearted, stern; आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः Bg.16.17. -6 Coarse. -7 Solidified (as water). -8 Tardy, slack; inactive; सद्भिराचरितः पन्था येन स्तब्धेन दूषितः Bhāg.4.2.10.
4. धनमानमदान्विताः - धनमानमदान्वित वि. पुं. 1'3 / धनं च मानः च मदः च इति धनमानमदाः (इतरेतर-द्वन्द्वः) / धनमानमदैः अन्विताः धनमानमदान्विताः (तृतीया-तत्पुरुषः) /
- धनम् - wealth नपुं. 1'1 /
 - मानः honour पुं. 1'1
 - मदः - मद पुं. 1'1 / मदः [मद्-अच्] 1 Intoxication, drunkenness, inebriety; मदेनास्पृश्ये Dk.; मदविकाराणां दर्शकः K.45; see comps. below. -2 Madness, insanity. -3 Ardent passion, wanton or lustful passion, lasciviousness, lust; इति मदमदनाभ्यां रागिणः स्पष्टरागान् Śi.10.91. -4 Rut, ichor, or the juice that exudes from the temples of an elephant in rut; मदेन भाति कलभः प्रतापेन महीपतिः Chandr.5.45; so मदकलः, मदोन्मत्तः Me.20; R.2.7;12.102. -5 Love, desire, ardour. -6 Pride, **arrogance**, conceit; तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदाद्दास्येन निर्विद्यते Pt.1.240. -7 Rapture, excessive delight.
 - अन्विताः - अनु+इ (अन्वि)-धातोः क्त-वि. अन्वित / अत्र पुं. 1'3 / अन्वित *p. p.* 1 Followed or attended by, in company with, joined by; अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः R.3.28. -2 **Possessed of**, having, possessing, endowed with; full of, seized or struck with, overpowered by; with instr. or in compound; कुलान्वितं कुकुलजा निन्दन्ति Pt.1.415; धैर्यं, गुणं, वित्तं, विस्मयं struck with wonder; भयं, क्रोधं, लोभं &c. &c. -3 Connected with, linked to, following (as a consequence). -4 Connected grammatically; वर्णाः पदं प्रयोगार्हानन्वितैकार्थबोधकाः S. D.9. -5 Understood, reached by the mind. -6 Suitable, befitting; तपसा चान्वितो वेषस्त्वं राममहिषी ध्रुवम् Rām.5.33.13.
5. दम्भेन - दम्भ पुं. 3'1 / दम्भः [दम्भ-घञ्] 1 Deceit, fraud, trickery; Ms.4.163. -2 **Religious hypocrisy**; Bg.16.4. -3 Arrogance. pride, ostentation. -4 Sin, wickedness.

6. अविधिपूर्वकम् - अविधिपूर्वक वि. अत्र नपुं. 1'1 or 2'1 / विधिः पूर्वकः यथा तत् विधिपूर्वकम् / न विधिपूर्वकम् इति अविधिपूर्वकम् (नञ्-तत्पुरुषः) /
- a. विधिः - विधिः [विधा-कि] 1 Doing, performance, practice, an act or action; ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य Bh.3.41; योगविधि R.8.22; अस्याः सर्गविधौ V.1.8; लेखाविधि Māl. 1.35. -2 Method, manner, way, means, mode; निः- साराल्पफलानि ये त्वविधिना वाञ्छन्ति दण्डोद्यमैः Pt.1.376. -3 A rule, commandment, any precept which enjoins something for the first time (as distinguished from नियम and परिसंख्या q. v.); विधिरत्यन्तमप्राप्तौ; चिकीर्षाकृतिसाध्यत्व- हेतुधीविषयो विधिः; वहति विधिहुतं या हविः Ś.1.1. -4 A sacred precept or rule, ordinance, injunction, law, a sacred command, **religious commandment** (opp. अर्थवाद which means 'an explanatory statement coupled with legends and illustrations'; see अर्थवाद); प्रवृत्तिपरं वाक्यं विधिः, as ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत; श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं तत् समागतम् Ś.7.29; R.2.16. -5 Any religious act or ceremony, a rite, ceremony; स चेत् स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः R.3.45; 1.34. -6 Behaviour, conduct. -7 Condition; V.4. -8 Creation, formation; सामग्यविधौ Ku.3.28; कल्याणी विधिषु विचित्रता विधातुः Ki.7.7. -9 The creator. -10 Fate, destiny, luck; विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः Māl.4.4. -11 The food of elephants. -12 Time. -13 A physician. -14 N. of Viṣṇu. -15 Use, application. -16 A means, expedient for; अक्षरं गन्तुमनसो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रगम् Mb.12. 236.13. -17 Any act, action.
- b. पूर्वकम् - पूर्वक a. (At the end of comp.) 1 Preceded by, **attended with**; अनामयप्रश्नपूर्वकमाह Ś.5. -2 Preceding, antecedent. -3 Previous, former, prior. -4 First. -5 ever (नित्य); शुचीन् कर्मणि पूर्वके Mb.12 85.8; क एषां पूर्वको ब्रह्मन् Rām.7.4.6.
7. नामयज्ञैः - नामयज्ञ पुं. 3'3 / नाम्ना एव यज्ञः इति नामयज्ञः /
- a. नाम्ना - नामन् name नपुं. 3'1
- b. एव - अव्ययम् only
- c. यज्ञः - यज्ञ sacrificial ritual पुं. 1'1 /
8. यजन्ते - यज्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / यज् यजँ देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु (to sacrifice, to offer to a deity, to worship, to get associated with, to give) भ्वादिः ०१.११५७ उभयपदी सकर्मकः अनिट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

ते आत्मसम्भाविताः स्तब्धाः धनमानमदान्विताः दम्भेन अविधिपूर्वकम् नामयज्ञैः
यजन्ते - Self-conceited, stubborn, possessed of the intoxication of wealth, pride
and arrogance, they perform sacrifices in name only, with ostentation and not
according to the injunctions of the Sastras.

छन्दोविश्लेषणम्

आत्मसम्भाविताः स्तब्धा (८ अक्षराणि) “विताः स्त(ब्धा)” एतेषां मात्राः १-२-२
धनमानमदान्विताः (८ अक्षराणि) “मदान्वि” एतेषां मात्राः १-२-१
यजन्ते नामयज्ञैस्ते (८ अक्षराणि) “मयज्ञै” एतेषां मात्राः १-२-२
दम्भेनाविधिपूर्वकम् (८ अक्षराणि) “धिपूर्व” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-१७) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The word नामयज्ञैः brings to mind पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ ९-२६ ॥ Basically यज्ञः is offering. In
performing a Pooja of an idol, one offers पत्रं पुष्पं फलं तोयम्. In offering these,
does one offer anything of one's own ? All these पत्रं पुष्पं फलं तोयम् are only His
creations. So offering these is offering Him only that what He only has created.
Yet, one should offer these भक्त्या. What the असुराः lack in being
आत्मसम्भाविताः स्तब्धाः धनमानमदान्विताः is भक्तिः.

(२) There is also the anecdote of a hunter happened to climb a बिल्व-tree a
species of tree, Aegle Marmelos or wood-apple; its leaves are used in the
worship of शिवः. It so happened that somebody had left a शिवलिङ्गम् at the foot
of the tree. When the hunter was climbing up the tree, a shower of leaves fell on
the शिवलिङ्गम्. शिवः became pleased with that shower of बिल्व-leaves. The
moral is that God becomes pleased with simple things. But the mind should be
clean and simple and respectful.

YouTube video https://youtu.be/b3L_PJueacc

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६'१८ अहङ्कारं बलं दर्पम्

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।

पदपाठः - अहङ्कारम् बलम् दर्पम् कामम् क्रोधम् च संश्रिताः ।

मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥ १६-१८ ॥

पदपाठः - माम् आत्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तः अभ्यसूयकाः ॥ १६-१८ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a		अहङ्कारम् बलम् दर्पम् कामम् क्रोधम्			च	संश्रिताः	
1b		माम्	आत्मपरदेहेषु			प्रद्विषन्तः	
1c	(ते असुराः) अभ्यसूयकाः						(भवन्ति)
संश्रिताः in (1a) and प्रद्विषन्तः in (1b) are adjectival of (ते असुराः) in (1c).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अहङ्कारम् बलम् दर्पम् कामम् क्रोधम् च संश्रिताः

1. अहङ्कारम् - अहङ्कार पुं. 2'1 / अहम् कारः (कर्ता) इति धारणा अहङ्कारः/ अहङ्कार egotism, sense of self, self-love considered as an अविद्या or spiritual ignorance in Vedānta Phil.; निर्ममो निरहङ्कारः ...स शान्तिमधिगच्छति Bg.2.71,7.4; Ms.1.14; Y.3.177. -2 pride, self-consciousness, self-conceit, haughtiness. -3 (in Sāñ. Phil.) the third of the eight producers or elements of creation, *i. e.* the conceit or conception of individuality, one of the 25 elements; Sāñ. K.22,24,25; °वत् *a.* selfish, proud
2. बलम् - बल नपुं. 2'1 / बलम् [बल्-अच्] 1 Strength, power, might, vigour; क्षत्रियाणां बलं युद्धम् Brav. P. -2 Force, violence; as in बलात् *q. v.*

3. दर्पम् - दर्प पुं. 2'1 / दर्प [दृप् भावे घञ् कर्तरि अच् वा] 1 Pride, arrogance, insolence, haughtiness; भृतो नातो न कुर्याद्यो दर्पात्कर्म यथोदितम् (स दण्ड्यः) Ms.8.215; Bg.16.4. -2 Rashness. -3 Vanity, conceit. -4 Sullenness, sulkiness.
 4. कामम् - काम पुं. 2'1 / कामः [कम्-घञ्] 1 Wish, desire; संतानकामाय R.2.65,3.67; oft. used with the inf. form; गन्तुकामः desirous to go; संगात्संजायते कामः Bg.2.62; Ms.2.94. -2 Object of desire; सर्वान् कामान् समश्नुते Ms.2.5; Bri. Up.1.3.28. Kath. Up.1.25. -3 Affection, love. -4 Love or desire of sensual enjoyments, considered as one of the ends of life (पुरुषार्थ); cf. अर्थ and अर्थकाम. -5 Desire of carnal gratification, lust; Ms.2.214; न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते Bhāg.10.22.26.
 5. क्रोधम् - क्रोध पुं. 2'1 / क्रोधः [क्रुध्-भावे घञ्] 1 Anger, wrath; कामात्क्रोधोऽभिजायते Bg.2.62; so क्रोधान्धः, क्रोधानलः &c. -2 (In Rhet.) Anger considered as the feeling which gives rise to the *raudra* sentiment.
 6. च - अव्ययम् and
 7. संश्रिताः - (सम्+श्रि)धातोः क्त-वि. संश्रित / अत्र पुं. 1'3 / संश्रित *p. p.* 1 Gone to for refuge. -2 Supported, sheltered. -3 United, joined; चूतेन संश्रितवती नवमालिकेयम् Ś.4.13. -4 Clung to, embraced. -5 **Inherent in**, peculiar to.
- (ते)
8. (ते) - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'3 / माम् आत्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तः
 9. माम् - अस्मद् सर्व. 2'1 /
 10. आत्मपरदेहेषु - आत्मपरदेह पुं. 7'3 / आत्मनः परेषां च देहाः आत्मपरदेहाः /
 11. प्रद्विषन्तः - प्रद्विष्-धातोः शतृ-वि. प्रद्विषत् / अत्र पुं. 1'3 / प्रद्विषत् *a.* 1 **Hating**, disliking. -2 Hostile or opposed to
- अभ्यसूयकाः (भवन्ति)
12. अभ्यसूयकाः - अभ्यसूयक वि. अत्र पुं. 1'3 / अभ्यसूयक *a.* (-यिका) Jealous, envious; a detractor; calumniator; मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः Bg.16.18.
 13. (भवन्ति) - भू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्
- अन्वयार्थः Overall Meaning**
- अहङ्कारम् बलम् दर्पम् कामम् क्रोधम् च संश्रिताः Resorting to egotism, power, arrogance, passion and anger,
 (ते) these people
 माम् आत्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तः hating Me in their own and others' bodies,
 अभ्यसूयकाः (भवन्ति) are jealous, malicious of Me

छन्दोविश्लेषणम्

अहङ्कारं बलं दर्पं (८ अक्षराणि) “बलं द(र्पं)” एतेषां मात्राः १-२-२
कामं क्रोधं च संश्रिताः (८ अक्षराणि) “च संश्रि” एतेषां मात्राः १-२-१
मामात्मपरदेहेषु (८ अक्षराणि) “रदेहे” एतेषां मात्राः १-२-२
प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः (८ अक्षराणि) “भ्यसूय” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-१८) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) अहङ्कारम् बलम् दर्पम् कामम् क्रोधम् च is a good list of vices, which are regarded as enemies रिपवः of oneself. They are actually enumerated as six as mentioned in

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।

विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १८-५३ ॥

(२) The phrase माम् आत्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तः hating Me in their own and others' bodies brings to mind the anecdote of हिरण्यकशिपु who hated any utterance of the name of विष्णु whereas his son प्रह्लाद would utter only that name. Rather, प्रह्लाद had unflinching faith that विष्णु was everywhere. Annoyed, हिरण्यकशिपु asked प्रह्लाद whether there was विष्णु in the pillar. When प्रह्लाद said yes, हिरण्यकशिपु hit the pillar with his foot. हिरण्यकशिपु was प्रद्विषन् hateful, hated the thought of विष्णु being even in the देहः of the pillar. Lo, emerged भगवान् विष्णुः in his incarnation अवतारः as नृसिंहः, dragged हिरण्यकशिपु to the door of the palace, took him on his lap and tore हिरण्यकशिपु's abdomen. नृसिंह-अवतारः is possibly the अवतारः of shortest duration, primarily underscoring the tenet of Indian philosophy that भगवान् विष्णुः is there everywhere and will emerge to punish the vicious and to protect his devotees.

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ४-७ ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगे युगे ॥ ४-८ ॥

(३) The असुराः are अभ्यसूयकाः jealous, malicious of the Almighty. Why ? What do they get for themselves by being so ? Do they desire that people should worship them and not the Almighty ? Could that be jealousy ? Because earlier they are mentioned to be saying ईश्वरोऽहम्.

YouTube video <https://youtu.be/D890wYSAwRw>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६'१९ तानहं द्विषतः क्रूरान्

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।

पदपाठः - तान् अहम् द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नर-अधमान् ।

क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १६-१९ ॥

पदपाठः - क्षिपामि अजस्रम् अशुभान् आसुरीषु एव योनिषु ॥ १६-१९ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ् न्ताः
1a	अहम्	तान् द्विषतः क्रूरान् नराधमान् अशुभान्	संसारेषु आसुरीषु योनिषु	अजस्र म्	एव		क्षिपामि

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अहम् तान् द्विषतः क्रूरान् नराधमान् अशुभान् अजस्रम् संसारेषु आसुरीषु एव योनिषु
क्षिपामि

1. अहम् - अस्मद् सर्व. 1'1 /
2. तान् - तत् सर्व. पुं. 2'3 /
3. द्विषतः - द्विष्-धातोः शतृ-वि. द्विषत् / अत्र पुं. 2'3 / द्विष् द्विष् अप्रीतौ (to hate, to dislike, to grudge) अदादिः, ०२.०००३ उभयपदी, सकर्मकः, अनिट्
4. क्रूरान् - क्रूर cruel वि. अत्र पुं. 2'3 /
5. नराधमान् - नराधम वि. अत्र पुं. 2'3 / नरेषु अधमः इति नराधमः
(सप्तमी-तत्पुरुषः) /
 - a. नरेषु - नर human वि. अत्र पुं. 7'3 /
 - b. अधमः - अधम lowliest वि. अत्र पुं. 1'1 /
6. अशुभान् - अशुभ वि. अत्र पुं. 2'3 / न शुभः इति अशुभः (नञ्-तत्पुरुषः) / अशुभ
 - a. 1 Inauspicious. -2 Impure, dirty, **foul** (opp. शुभ); शुभेनाशुभेन वोपायेन K.158 by any means, fair or foul. -3 Unlucky, unfortunate.
7. संसारेषु - संसार पुं. 7'3 / संसारः 1 Course, passage. -2 The course or circuit of worldly life, secular life, mundane existence, **the world**; न स तत् पदमाप्नोति संसारं चाधिगच्छति Kath. 3.7; असासः संसारः U.1; Māl.5.30; संसारधन्वभुवि किं सारमामृशसि शंसाधुना शुभमते Aśvad.22; or परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते Pt.1.27. -3 Transmigration, metempsychosis,

succession of births. -4 Worldly illusion. -5 The state (future) of life (गति); येन यस्तु गुणेनैषां संसारान् प्रतिपद्यते Ms.12.39.

8. आसुरीषु - आसुरी वि. स्त्री. 7'3 / आसुर *a.* (-री *f.*) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras*. -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, **demoniacal**; आसुरं भावमाश्रितः Bg.7.15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg.16.7-24).
9. एव - अव्ययम् only
10. योनिषु - योनि स्त्री. 7'3 / योनिः *m. f.* [यु-नि Un.4.51] 1 Womb, uterus, vulva, the female organ of generation. -2 Any place of birth or origin, generating cause, spring, fountain; स्वासु योनिषु शाम्यति Ms.9.321; सा योनिः सर्ववैराणां सा हि लोकस्य निर्ऋतिः U.5.30; जगद्योनिरयोनिस्त्वम् Ku.2.9;4.43; oft. at the end of comp. in the sense of 'sprung or produced from'; ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते Bg. 5.22. -3 A mine. -4 An abode, a place, repository, seat, receptacle. -5 Home, lair. -6 A family, stock, race, birth, **form of existence**; as मनुष्ययोनि, पक्षि°, पशु° &c.
11. अजस्रम् - अजस्र वि. अत्र नपुं. 1'1 / अजस्र *a.* [न जस्-र P.III.2.167; जसिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते Sk.] Not ceasing, constant, perpetual; °दीक्षाप्रयतस्य R.3.44. -स्रम् *ind.* Ever, constantly, **perpetually**; वृथैव संकल्पशतैरजस्रम् Ś.3.5. तच्च धूनोत्यजस्रम् U.4.26. अजस्रमास्फालित... । Śi.1.9.
12. क्षिपामि - क्षिप्-धातोः लटि उ.पु. एक. / क्षिप् क्षिपँ प्रेरणे (to throw, to send, to make fly) तुदादिः ०६.०००५ उभयपदी सकर्मकः अनिट् /

अन्वयार्थाः Overall Meaning

अहम् तान् द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् अशुभान् अजस्रम् आसुरीषु एव योनिषु क्षिपामि - I cast for ever those hateful, cruel, evil-doers in the worlds, the vilest of human beings, verily into the demoniacal classes.

छन्दोविश्लेषणम्

तानहं द्विषतः क्रूरान् (८ अक्षराणि) “षतः क्रू” एतेषां मात्राः १-२-२
संसारेषु नराधमान् (८ अक्षराणि) “नराध” एतेषां मात्राः १-२-१
क्षिपाम्यजस्रमशुभान् (८ अक्षराणि) “स्रमशु” एतेषां मात्राः १-१-१
आसुरीष्वेव योनिषु (८ अक्षराणि) “व योनि” एतेषां मात्राः १-२-१

तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१६-१९) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) As said earlier, for the common people, more so for those who suffer the atrocities of the क्रूराः, it is hardly any solace that the cruel, evil-doers will suffer living later lives by being born in the demoniacal classes. The real solace would be when the cruel, evil-doers will suffer in this life itself.

(२) Actually the phrase आसुरीषु योनिषु prompts me to think, which योनयः are आसुर्यः. Actually all cats are आसुर्यः since they subsist by hunting. Even among aquatic species sharks are आसुर्यः, but not the dolphins. योनयः as of the hare, the deer are not क्रूराः, so they are not आसुर्यः, but are नीचयोनयः. As such all योनयः other than मनुष्ययोनिः are नीचयोनयः.

(३) Being born a human is a privilege. It must not be wasted by indulging in आसुरी वृत्तिः.

(४) One may also deliberate on why one indulges in आसुरी वृत्तिः. An interesting analysis has been there in

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २-६२ ॥
क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ २-६३ ॥

It all starts with being interested and involved ध्यायतः in mundane affairs विषयान्. (५) How does one transcend being involved ध्यायतः in mundane affairs विषयान् ? A couple of verses, that readily come to mind are -

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ ५-१० ॥

One who acts by dedicating actions to Brahman and by renouncing attachment, he does not become polluted by sin, just as a lotus leaf is not by (the dirty) water (around).

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि युक्तवैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ९-३४ ॥

Focus your mind on Me, be My devotee, be my worshipper. Bow down to Me. Engaging your mind in this manner and regarding Me as the supreme goal, you will come to Me.

YouTube video <https://youtu.be/IqqcepvvZI8>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६'२० आसुरीं योनिमापन्ना

=====

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।

पदपाठः - आसुरीम् योनिम् आपन्नाः मूढाः जन्मनि जन्मनि ।

मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ १६-२० ॥

पदपाठः - माम् अप्राप्य एव कौन्तेय ततः यान्ति अधमाम् गतिम् ॥ १६-२० ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ् न्ताः
			कौन्तेय				
1a		आसुरीम् योनिम्				आपन्नाः	
1b	मूढाः						
1c		माम्	जन्मनि जन्मनि		एव	अप्राप्य	
1d		अधमाम् गतिम्	ततः				यान्ति
वाक्यांशः (1a) आसुरीम् योनिम् आपन्नाः is adjectival of मूढाः in (1b). आसुरीम् योनिम् आपन्नाः मूढाः are together subject of both अप्राप्य in (1c) and यान्ति in (1d).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

कौन्तेय - कौन्तेय वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेकवचनम् / कुन्त्याः अयमिति कौन्तेयः /
आसुरीम् योनिम् आपन्नाः मूढाः

1. आसुरीम् - आसुरी वि. स्त्री. 2'1 / आसुर a. (-री f.) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras*. -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, **demoniacal**; आसुरं भावमाश्रितः Bg.7.15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg.16.7-24).
2. योनिम् - योनि स्त्री. 2'1 / योनिः m. f. [यु-नि Un.4.51] 1 Womb, uterus, vulva, the female organ of generation. -2 Any place of birth or origin, generating cause, spring, fountain; स्वासु योनिषु शाम्यति Ms.9.321; सा योनिः सर्ववैराणां सा हि लोकस्य निर्ऋतिः U.5.30; जगद्योनिरयोनिस्त्वम् Ku.2.9;4.43; oft. at the end of comp. in the sense of 'sprung or produced

from'; ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते Bg. 5.22. -3 A mine. -4 An abode, a place, repository, seat, receptacle. -5 Home, lair. -6 A family, stock, race, birth, **form of existence**; as मनुष्ययोनि, पक्षि°, पशु° &c.

3. आपन्नाः - (आ+पद्)-धातोः क्त-वि. आपन्न / अत्र पुं. 1'3 / आपन्न *p. p.* 1 Gained, obtained, acquired; जीविका- पन्नः for आपन्नजीविकः Sk. -2 Gone or reduced to, fallen into; कष्टां दशामापन्नोऽपि Bh.2.29; so दुःख°. -3 Afflicted, distressed, being in difficulty; आपन्नाभयसत्रेषु दीक्षिताः खलु पौरवाः Ś.2.17; Me.55; H.4.106; V.2. -4 **Befallen**; परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः H.128.

4. मूढाः - मुह्-धातोः क्त-वि. मूढ / अत्र पुं. 1'3 / मूढ *p. p.* [मुह्-क्त] 1 Stupefied, infatuated; मूढाः शोणितगन्धेन निपेतुर्धरणीतले Rām.6.52.15; प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते Pt.2.4. -2 Perplexed, bewildered, confounded, at a loss; किंकर्तव्यतामूढः 'being at a loss what to do'; so ह्रीमूढ Me.70. -3 Foolish, silly, dull, stupid, ignorant; अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन् विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम् R.2.47. -4 Mistaken, erring, deceived, gone astray. -5 Abortive. -6 Confounding. -ढः A fool, **blockhead**, dolt, an ignorant person; मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः M.1.2.

जन्मनि जन्मनि माम् अप्राप्य एव

5. जन्मनि - जन्मन् birth, life नपुं. 7'1 /
6. माम् - अस्मद् सर्व. 2'1 /
7. अप्राप्य - न प्राप्य इति अप्राप्य / प्राप्य - प्राप् (प्र+आप्)-धातोः ल्यबन्तम् / प्राप् 5 P. To get, obtain, gain, acquire; अतिथिं नाम काकुत्स्थात् पुत्रं प्राप कुमुद्वती R.17.1. -2 **To attain to, go to, reach**; यथा महाहृद प्राप्य क्षिप्तं लोष्टं विनश्यति Ms.11.264; R.1.48; Bk.15.106; so आश्रमम्, नदीम्, वनम् &c.; प्राप्या- वन्तीन् Me.30. -3 To stretch, extend. -4 To meet with, find, light upon, overtake; जटायुः प्राप पक्षीन्द्रः परुषं रावणं वदन् Bk.5.96. -5 To result or follow (as a conclusion); परिच्छिन्नस्तावज्जीव इति प्राप्नोति Ś. B. -6 To incur, bring upon oneself (दोष, दण्ड &c.); स शतं प्राप्नुयाद्दण्डम् Ms.8.225. -7 To suffer, endure; न वधं प्राप्नुयान्नरः Ms.8.364.

8. एव - अव्ययम् only

ततः अधमाम् गतिम् यान्ति

9. ततः - तत् सर्व. पुं./नपुं. 5'1 अथवा अव्ययम् thence
10. अधमाम् - अधम वि. अत्र स्त्री. 2'1 / अधम *a.* [अव्-अम; अवतेः अमः, वस्य पक्षे धः Un.5.54.] The lowest, vilest, meanest; very bad, or low, or vile (in quality, worth, position &c.) (opp. उत्तम); अधम- मध्यमोत्तमाः or उत्तमाधममध्यमाः &c.; शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः । उत्तमो बाधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ Y.2.277. oft. at the end of comp.; नर°, द्विज°;

चाण्डालश्चाधमो नृणाम् Ms.10.12 lowest in position; अधम° the vilest of the vile, the meanest wretch.

11. गतिम् - गति स्त्री. 2'1 / गतिः f. [गम्-भावे क्तिन्] 1 Motion, going, moving, gait; गतिर्विगलिता Pt.4.78; अभिन्नगतयः Ś.1.14; (न) भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्वमुख्यः Ku.1.11 do not mend their slow gait (do not mend their pace); so गगनगतिः Pt.1; लघुगतिः Me.16; U.6.23. -2 Access, entrance; मणौ वज्रसमुत्कीर्णं सूत्रस्येवास्ति मे गतिः R.1.4. -3 Scope, room; अस्त्रगतिः Ku.3.19; मनोरथानामगतिर्न विद्यते Ku.5.64; नास्त्यगतिर्मनोरथानाम् V.2. -4 Turn, course; दैवगतिर्हि चित्रा, Mu.7.16. -5 Going to, reaching, obtaining; वैकुण्ठिया गतिः Pt.1 obtaining Heaven. -6 Fate, issue; भर्तुर्गतिर्गन्तव्या Dk.103. -7 State, condition; दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य Bh.2.43; Pt.1.106.
12. यान्ति - या-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / या प्रापणे (to go, to pass) अदादिः ०२.००४४ परस्मैपदी सकर्मकः अनिट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

कौन्तेय O son of Kunti !

आसुरीम् योनिम् आपन्नाः Having been born to the demoniac species,

मूढाः these deluded souls,

जन्मनि जन्मनि माम् अप्राप्य एव birth after birth, and not attaining Me at all,

ततः अधमाम् गतिम् यान्ति therefore, pass to the lowest state.

छन्दोविश्लेषणम्

आसुरीं योनिमापन्ना (८ अक्षराणि) “निमाप(न्ना)” एतेषां मात्राः १-२-२

मूढा जन्मनि जन्मनि (८ अक्षराणि) “नि जन्म” एतेषां मात्राः १-२-१

मामप्राप्यैव कौन्तेय (८ अक्षराणि) “व कौन्ते” एतेषां मात्राः १-२-२

ततो यान्त्यधमां गतिम् (८ अक्षराणि) “धमां ग” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१६-२०) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) There are two extremes of results of human endeavour mentioned here - (1) Attaining Me माम् प्रापणम् (2) lowliest state अधमा गतिः.

Of course the result Attaining Me माम् प्रापणम् can be strived for only in human life.

(२) Yet, I keep wondering whether Nandi नन्दी the carrier of शिवः, the peacock मयूरः the carrier of कार्तिकेयः, even the mouse मूषकः the carrier of गणेशः, the most of all, शेषः the couch of विष्णुः are examples of exalted souls, blessed with uninterrupted company of the deities. If so, these, though not human, are exalted souls, right ?

But every other serpent is not a शेषः, every other bull is not a नन्दी, every other mouse is not the carrier of गणेशः. That is the discretion.

Discretion is the hallmark of human intelligence. That is why all endeavour for Attaining Me माम् प्रापणम् can be strived for only in human life, which must not be wasted in any other endeavour, other than attaining Him. Basically one should indulge only in those activities, by which He will be pleased and He will bless you with His grace.

YouTube video <https://youtu.be/6rxL9kyrg44>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६'२१ त्रिविधं नरकस्येदम्

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

पदपाठः - त्रिविधम् नरकस्य इदम् द्वारम् नाशनम् आत्मनः ।

कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ १६-२१ ॥

पदपाठः - कामः क्रोधः तथा लोभः तस्मात् एतत् त्रयम् त्यजेत् ॥ १६-२१ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	कामः क्रोधः लोभः				तथा (इति)		
1b	इदम्						
1c			आत्मनः			नाशनम्	
1d	त्रिविधम् द्वारम्		नरकस्य				(भवति)
2	(मनुजः)	एतत् त्रयम्	तस्मात्				त्यजेत्
Although कामः क्रोधः लोभः all have पुं. 1'1, they are not कर्तृपदीयाः of any verb. Along with (इति), they become a parenthetical detail of नरकस्य त्रिविधम् द्वारम्							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

कामः क्रोधः तथा लोभः (इति) इदम् आत्मनः नाशनम् त्रिविधम् नरकस्य द्वारम् (भवति)

1. कामः - काम desire, lust पुं. 1'1 /
2. क्रोधः - क्रोध anger पुं. 1'1 /
3. तथा - अव्ययम् as well, also
4. लोभः - लोभ greed, avarice पुं. 1'1 /
5. (इति) - अव्ययम्
6. इदम् - इदम् सर्व. नपुं. 1'1 /
7. आत्मनः - आत्मन् self पुं. 6'1 /
8. नाशनम् - नाशन destroying वि. अत्र नपुं. 1'1 /

9. त्रिविधम् - त्रिविध threefold, of three types वि. अत्र नपुं. 1'1 /
 10. नरकस्य - नरक hell पुं. 6'1 /
 11. द्वारम् - द्वार door नपुं. 1'1 /
 12. (भवति) - भू-धातोः लटि प्र.पु. एक. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्
 तस्मात् (मनुजः) एतत् त्रयम् त्यजेत्
 13. तस्मात् - तत् सर्व. पुं./नपुं. 5'1 /
 14. मनुजः - मनुज man, descendant of मनु वि. अत्र पुं. 1'1 /
 15. एतत् - सर्व. अत्र नपुं. 2'1 /
 16. त्रयम् - त्रय triad वि. अत्र नपुं. 2'1 /
 17. त्यजेत् - त्यज्-धातोः विधिलिङ्-लकारे प्र.पु. एक. / त्यज् त्यजँ हानौ (to abandon, to leave, to quit, to let go, to renounce) भ्वादिः ०१.११४१ परस्मैपदी सकर्मकः अनिट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

कामः क्रोधः तथा लोभः (इति) इदम् आत्मनः नाशनम् त्रिविधम् नरकस्य द्वारम् (भवति) The gates of hell are three: lust, wrath and avarice. They destroy the Self.

तस्मात् एतत् त्रयम् त्यजेत् Forsake them.

छन्दोविश्लेषणम्

त्रिविधं नरकस्येदं (८ अक्षराणि) “रकस्ये” एतेषां मात्राः १-२-२
 द्वारं नाशनमात्मनः (८ अक्षराणि) “नमात्म” एतेषां मात्राः १-२-१
 कामः क्रोधस्तथा लोभस् (८ अक्षराणि) “तथा लो” एतेषां मात्राः १-२-२
 तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् (८ अक्षराणि) “त्रयं त्य” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१६-२१) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) क्रोधः is mentioned to be a corollary effect of कामः in कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २-६२॥.

(२) But, once when doing self-introspection, especially with reference to
 यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
 हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १२-१५॥

I realised that I was in the habit of losing my temper i.e. getting क्रोधः when seeing illogical, inappropriate behaviour of others लोकादुद्विजते. There was no कामः, nothing to gain for myself, yet there was क्रोधः. So, there can be क्रोधः, even if no कामः.

(३) There was अर्जुन's question “what makes a person indulge in sinful behaviour, even when not wanting to be sinful ?”

अर्जुन उवाच ।

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वाष्पेय बलादिव नियोजितः ॥ ३-३६ ॥

In reply there was mention that कामः and क्रोधः are the major prompts
श्रीभगवानुवाच ।

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३-३७ ॥

Here लोभः is added. Actually, one can take it that लोभः is extended कामः.
Or, there can be कामः desire arising in one's own mind. कामः may often be an
internal prompt. लोभः may often be an external prompt, a want, a desire arising
when realizing that I do not have what another has. The main objective of
fashion parades and beauty-pageants is to create that लोभः.

Fashion parades and beauty-pageants are sponsored by fashion designers and
manufacturers of beauty-aids. Those events are marketing platforms. They
create an urge लोभः to look more fashionable, more beautiful, just as the
contestants, rather, the winners do. But any urge to look as fashionable or as
beautiful as someone else is only an attempt at imitation an attempt to adopt
परधर्मः. The clear diktat about adopting परधर्मः is

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३-३५ ॥

Note परधर्मात्स्वनुष्ठितात् (परधर्मात् सु-अनुष्ठितात्) howsoever good परधर्मः may
be adopted, imitated, विगुणः स्वधर्मः श्रेयान्. Being the one, what one is, being
true to oneself is advisable.

Once a washerman got a tiger skin, put it on his donkey and let the donkey have
a free sumptuous meal in a farm. The farmer was initially scared. But then
thought, “how can a tiger be eating vegetation?”. He dared to attack the ‘tiger’
with his stick. The donkey blurted out his bray and got thoroughly thrashed.
परधर्मो भयावहः.

(४) In today's world, selling a refrigerator to an eskimo is counted as a
marketing skill. No one is happy and content with what one has. Not being
happy and content is the root cause of all strife, whether at the individual level
or even at the level of International relations.

The most important advice of Gita is to conquer craving कामः the biggest
enemy जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ३-४३ ॥

(५) It is good not to be wanting anything, no कामः. Yet, दानम् giving, offering,
donating is more satisfying and would keep one at peace.

YouTube video <https://youtu.be/M83vAS5YhLY>

॥ शुभमस्तु ॥

गीताभ्यासे १६'२२ एतैर्विमुक्तः कौन्तेय

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।

पदपाठः - एतैः विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैः त्रिभिः नरः ।

आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ १६-२२ ॥

पदपाठः - आचरति आत्मनः श्रेयः ततः याति पराम् गतिम् ॥ १६-२२ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ् न्ताः
			कौन्तेय				
1a			एतैः त्रिभिः तमोद्वारैः			विमुक्तः	
1b	नरः	श्रेयः	आत्मनः				आचर ति
2	(सः नरः)	पराम् गतिम्	ततः				याति
वाक्यांशः (1a) is adjectival of नरः in (1b). (सः नरः) is implicit subject in (2).							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

कौन्तेय एतैः त्रिभिः तमोद्वारैः विमुक्तः नरः आत्मनः श्रेयः आचरति

1. कौन्तेय - कौन्तेय वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेकवचनम् /
2. एतैः - एतत् सर्व. अत्र नपुं. ३'३ /
3. त्रिभिः - त्रि संख्यावि. ३'३ /
4. तमोद्वारैः - तमोद्वार नपुं. ३'३ / तमसा युतं द्वारम् तमोद्वारम् (मध्यमपदलोपी तत्पुरुषः)
 - a. तमसा - तमस् darkness नपुं. ३'१ /
 - b. द्वारम् - द्वार door नपुं. १'१ /
5. विमुक्तः - (वि+मुच्)-धातोः क्त-वि. विमुक्त / अत्र पुं. १'१ / विमुक्त *p. p.* 1 Set free, released, liberated. -2 Abandoned, given up, quitted, left, let loose; वाजिनः स्यन्दने भानोर्विमुक्तप्रग्रहा इव Bk.7.50. -3 Freed from. -4 Hurlled, discharged; विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति.

6. नरः - नर man पुं. 1'1 /
 7. आत्मनः - आत्मन् self पुं. 6'1 /
 8. श्रेयः - श्रेयस् benevolent वि. अत्र नपुं. 2'1 /
 9. आचरति - (आ+चर्)-धातोः लटि प्र.पु. एक. / आचर् 1 P. 1 To act, practise, do, **perform**, undertake, exercise; असक्तो हयाचरन् कर्म Bg.3.19; तपस्विकन्या-स्वविनयमाचरति Ś.1.24 practises rudeness; °स्थितिम् R.1.89,12.22; त्वं च तस्येष्टमाचरेः V.5.20,1.19; नाचरेत्किंचिदप्रियम् Ms.5.156; Y.3.65; न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मः Mb.; so सेवाम्, विधिम्, स्नानम्, वृत्तिम्. -2 To act or behave towards (with loc.); तस्यां त्वं साधु नाचरः R.1.76; विष्णाविवाचरति शिवे Vop. -3 To act, proceed, manage (without loc.); यद्यदाचरति श्रेष्ठः Bg.3.21; जडवल्लोक आचरेत् Ms.2.110. -4 To treat; पुत्रं मित्रवदाचरेत् Chāṇ.11; पुत्रमिवाच-रति शिष्यम् Sk.; Ms.8.102;
 ततः पराम् गतिम् याति
 10.ततः - तत् सर्व. अत्र नपुं. 5'1 / ततः
 11.पराम् - पर excellent वि. अत्र स्त्री. 2'1 /
 12.गतिम् - गति state स्त्री. 2'1 /
 13.याति - या-धातोः लटि प्र.पु. एक. / या प्रापणे (to go, to pass) अदादिः ०२.००४४
 परस्मैपदी सकर्मकः अनिट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

कौन्तेय एतैः त्रिभिः तमोद्वारैः विमुक्तः नरः आत्मनः श्रेयः आचरति - A man who is liberated from these three darkness-filled gates, O Arjuna, practises what is good for him

ततः पराम् गतिम् याति - and thus goes to the Supreme Goal.

छन्दोविश्लेषणम्

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय (८ अक्षराणि) “क्तः कौन्ते” एतेषां मात्राः १-२-२
 तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः (८ अक्षराणि) “स्त्रिभिर्न” एतेषां मात्राः १-२-१
 आचरत्यात्मनः श्रेयस् (८ अक्षराणि) “त्मनः श्रे” एतेषां मात्राः १-२-२
 ततो याति परां गतिम् (८ अक्षराणि) “परां ग” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१६-२२) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The phrase तमोद्वारैः विमुक्तः brings to mind the famous prayer तमसो मा ज्योतिर्गमय. The complete prayer in बृहदारण्यकोपनिषद् is

ॐ असतो मा सद्गमय।
 तमसो मा ज्योतिर्गमय।
 मृत्योर्मा मृतं गमय।

Sometimes an additional line is also quoted अनृतान्मा ऋतं गमय

The line मृत्योर्मा मृतं गमय also brings to mind the महामृत्युञ्जयमन्त्रः -

ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
ऊर्वारुकमिव बन्धनात् मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

(२) Actually there are three stages mentioned (1) तमोद्वारैः विमुक्तः (2) आत्मनः श्रेयः आचरति (3) पराम् गतिम् याति. The third stage will happen only after the second आत्मनः श्रेयः आचरति. What exactly one has to do in this second stage is what the total advice all across Gita is. One quote that comes to mind readily is

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ ५-१० ॥
कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ५-११ ॥
युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ ५-१२ ॥

(३) Many would have read the book “7 Habits of Highly Successful People” by Steven Covey. When trying to recall the contents of that book, a question comes to mind whether there is any clarity on what success is, any definition of success.

As far as Gita is concerned, success is पराम् गतिम् याति (१६-२२) or नैष्ठिकीम् शान्तिमाप्नोति (५-१२). As such, the quotes स शान्तिमधिगच्छति (२-७१) ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति (२-७२) are also synonymous.

Once it came to mind to compile such synonymous quotes in Gita. I did do that compilation. It became a list of 70 quotes. See the list in my Marathi blogpost of March 3, 2018 at <https://gitechaaswadhyay.wordpress.com>.

YouTube video <https://youtu.be/WURtNjVigoI>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६'२३ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।

पदपाठः - यः शास्त्रविधिम् उत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।

न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ १६-२३ ॥

पदपाठः - न सः सिद्धिम् अवाप्नोति न सुखम् न पराम् गतिम् ॥ १६-२३ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधे याः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	यः	शास्त्रविधिम्				उत्सृज्य	
1b			कामकारतः				वर्तते
1c	सः	सिद्धिम्			न		अवाप्नोति
1d		सुखम्			न		
1e		पराम् गतिम्			न		
Since सः and अवाप्नोति are common across (1c), (1d), (1e), I am taking all clauses together as one complex-cum-compound sentence.							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यः शास्त्रविधिम् उत्सृज्य कामकारतः वर्तते

1. यः - यत् सर्व. अत्र पुं. १'१ /

2. शास्त्रविधिम् - शास्त्रविधि पुं. २'१ / शास्त्रं च विधिः च एतयोः समाहारः

शास्त्रविधिः (द्वन्द्वः) /

- a. शास्त्रम् - शास्त्र नपुं. १'१ / शास्त्रम् [शिष्यतेऽनेन शास्-ष्ट्रन्] 1 An order, a command, rule, precept; अतिक्रामति यः शास्त्रं पितुर्धर्मार्थदर्शिनः Mb.5.148.21. -2 A sacred precept or rule, scriptural injunction; तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ Bg.16.24. -3 A religious or sacred treatise, sacred book, scripture; see comps. below. -4 Any department of knowledge, science; इति गुह्यतमं शास्त्रम् Bg.15.20; शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिः R.1.19; often at the end of comp. after the word denoting the subject, or applied

collectively to the whole body of teaching on that subject;
वेदान्तशास्त्र, न्यायशास्त्र, तर्कशास्त्र, अलंकार- शास्त्र &c. -5 What is learnt, knowledge; Śi.5.47. -6 A work, treatise; तन्त्रैः
पञ्चभिरेतच्चकार सुमनोहरं शास्त्रकम् Pt.1. -7 Theory (opp. प्रयोग or practice); इमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु M.1. -8 The material and spiritual science together; तत्त्वाभेदेन यच्छास्त्रं तत्कार्यं नान्यथाविधम् Mb. 12.267.9.

- b. विधिः - विधि पुं. 1'1 / विधिः [विधा-कि] 1 Doing, performance, practice, an act or action; ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य Bh.3.41; योगविधि R.8.22; अस्याः सर्गविधौ V.1.8; लेखाविधि Māl. 1.35. -2 Method, manner, way, means, mode; निः- साराल्पफलानि ये त्वविधिना वाञ्छन्ति दण्डोद्यमैः Pt.1.376. -3 A rule, commandment, any precept which enjoins something for the first time (as distinguished from नियम and परिसंख्या q. v.); विधिरत्यन्तमप्राप्तौ; चिकीर्षकृतिसाध्यत्व- हेतुधीविषयो विधिः; वहति विधिहुतं या हविः Ś.1.1. -4 A sacred precept or rule, ordinance, injunction, law, a sacred command, religious commandment (opp. अर्थवाद which means 'an explanatory statement coupled with legends and illustrations'; see अर्थवाद); प्रवृत्तिपरं वाक्यं विधिः, as ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत; श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं तत् समागतम् Ś.7.29; R.2.16. -5 Any religious act or ceremony, a rite, ceremony; स चेत् स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः R.3.45; 1.34. -6 Behaviour, conduct. -7 Condition; V.4. -8 Creation, formation; सामग्यविधौ Ku.3.28; कल्याणी विधिषु विचित्रता विधातुः Ki.7.7. -9 The creator. -10 Fate, destiny, luck; विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः Māl.4.4. -11 The food of elephants. -12 Time. -13 A physician. -14 N. of Viṣṇu. -15 Use, application. -16 A means, expedient for; अक्षरं गन्तुमनसो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रगम् Mb.12. 236.13. -17 Any act, action.

3. उत्सृज्य - (उत्+सृज्)-धातोः ल्यबन्तम् / उत्सृज् 6 P. 1 to pour out, emit, send forth or down; व्यलीकनिश्वासमिवोत्ससर्ज Ku.3.25; सहस्रगुणमुत्सृष्टुमादत्ते हि रसं रविः R.1.18 to give back; Bg.9.19; so बाष्पम्, वारि. -2 (a) To quit, leave, abandon, give up. मातापितृभ्यामुत्सृष्टम् Ms.9.171; नियतमात्मानमुत्सृक्ष्यामि K.177,191,194; R.5.51,6.46,7.7; Ku.2.36,5.86; kill; so तनुम्, प्राणान्, रणम् &c. परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् H.1.41. (b) To put off, lay aside; भयोत्सृष्टविभूषाणाम् R.4.54,3.60. -3 To let loose, allow to roam at liberty; तुरङ्गम् R.3.39. -4 To avoid, escape. -5 To cast forth or away,

discharge, throw (as arrows); उत्ससर्ज शरान् Bk.14.45. -6 To let fall down, sow, scatter (as seed &c); अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति Ms.10.71. -7 To present, give; मित्राय...अस्माभिरुत्सृज्यते Māl.10.23. -8 To widen, stretch out, extend. -9 To abolish (as a rule), restrict or limit the scope of a rule. -10 To send one to a place. -11 To permit to go, discharge, dismiss. -12 To adjourn. -13 To hear to the end. -14 To make, form, shape (Ved.). -15 To erect, fix (उच्छि); आत्मानं यूपमुत्सृज्य स यज्ञोऽनन्तदक्षिणः Mb.12.97.10. -16 To make a sound or noise; तद्यथा नः सुसमाहितमुत्सर्जद्यायात् Bri. Up.4.3.35.

4. कामकारतः - कामकार पुं. तसिल्-प्रत्ययेन 5'1 / कामस्य कारः कामकारः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /
- कामस्य - काम desire, wish पुं. 6'1 /
 - कारः - कार पुं. 1'1 / कार a. (-री f.) [कृ-घञ्] (At the end of comp.) Making, doing, performing, working, maker, doer, author; ग्रन्थकारः author; कुम्भकारः, सुवर्णकारः &c. &c. -रः 1 Act, action; as in पुरुषकार. -2 A term denoting a sound or a word which is not inflected; as अकार Ms.2.76,125; ककार, फूत्कार &c. -3 Effort, exertion; 'कारौ वधे निश्चये च बले यत्ने रतावपि' इति विश्वः. Śi.19.27. -4 Religious austerity. -5 A husband, lord; master. -6 Determination. -7 Power, strength.
 - कामकारः - a. acting at will, indulging one's desires. (-रः) 1 voluntary action, spontaneous deed; Rām.2.101.18; Ms.11.41,45. -2 desire, influence of desire; अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते Bg.5.12.
5. वर्तते - वृत्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / वृत्तुं वर्तने (to be, to happen, to be present) भ्वादिः, ०१.०८६२ आत्मनेपदी, अकर्मकः, सेट् / वृत् वृत् I. 4 Ā. (वृत्त्यते) 1 To choose, like; cf. वावृत्. -2 To distribute, divide. -II. 10 U. (वर्तयति-ते) To shine. III. 1 Ā. (वर्तते but Paras. also in the Aorist, Second Future and Conditional; also in the Desiderative; ववृते, अवृत्तत्-अवर्तिष्ट, वर्तिष्यते-वत्स्यति, वर्तितुम्, वृत्) 1 To be, exist, abide, remain, subsist, stay; इदं मे मनसि वर्तते Ś.1; अत्र विषयेऽस्माकं महत् कुतूहलं वर्तते Pt.1; मरालकुलनायकः कथय रे कथं वर्तताम् Bv.1.3; often used merely as a copula; अतीत्य हरितो हरींश्च वर्तन्ते वाजिनः Ś.1. -2 To be in any particular condition or circumstances; पश्चिमे वयसि वर्तमानस्य K.; so दुःखे, हर्षे, विषादे &c. वर्तते. -3 To happen, take place, occur, come to pass; सीतादेव्याः किं वृत्तमित्यस्ति काचित् प्रवृत्तिः U.2; सायं संप्रति वर्तते पथिक रे स्थानान्तरं गम्यताम् Śubhas. 'now it is evening' &c.; Ś. Til.6; अभितो ब्रह्मनिर्वाणं

वर्तते विदितात्मनाम् Bg.5.26. -4 To move on, proceed in regular course; सर्वथा वर्तते यज्ञः Ms.2.15; निर्व्याजमज्या ववृते Bk.2.37; R.12.56. -5 To be maintained or supported by, live on, subsist by (fig. also); कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मन् ज्ञातु- मिच्छामहे वयम् Rām.1.10.12; फलमूलवारिभिर्वर्तमाना K.172; Ms.3.77. -6 To turn, roll on, revolve; यावदियं लोकयात्रा वर्तते Ve.3. -7 To occupy or engage oneself, be occupied or engaged in, set about (with loc.); भगवान् काश्यपः शाश्वते ब्रह्मणि वर्तते Ś.1; इतरो दहने स्वकर्मणां ववृते ज्ञानमयेन वह्निना R.8.20; Ms.8.346; नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि Bg. 3.22. -8 **To act, behave, conduct** or demean oneself towards, do, perform, practise (usually with loc. or by itself); आर्योऽस्मिन् विनयेन वर्तताम् U.6; कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेषु वर्तमानः Māl.1; औदासीन्येन वर्तितुम् R.10.25; मित्रवन् मय्यवर्तिष्ट Dk.; Ms.7.104;8.173;11.30. -9 To act a part, **enter upon a course of conduct**; साध्वीं वृत्तिं वर्तते 'he acts an honest part'. -10 To act up to, abide by, follow; तदशक्यारम्भादुपरम्य मातुर्मते वर्तस्व Dk. -11 To have the sense of, signify, be used in the sense of; पुण्यसमीपस्थे चन्द्रमसि पुण्यशब्दो वर्तते Mbh. on P.IV.2.3 (often used in lexicons in this sense).

सः न सिद्धिम् न सुखम् न पराम् गतिम् अवाप्नोति

6. सः - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /

7. न - अव्ययम् no, not

8. सिद्धिम् - सिद्धि fulfillment, accomplishment, satisfaction स्त्री. 2'1 /

9. सुखम् - सुख नपुं. 2'1 /

10. पराम् - परा excellent वि. अत्र स्त्री. 2'1 /

11. गतिम् - गति state स्त्री. 2'1 /

12. अवाप्नोति - अवाप् (अव+आप्)-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अवाप् 5 U. 1 To get, **obtain**, secure, gain; तमवाप्य सप्ततिम् R.3.33; दीर्घमायुरवाप्नुयात् Ms.4.76; कीर्तिम्, फलम्, कामम् &c.; पुत्रं सम्राजमवाप्नुहि Ś.4.6. -2 To reach, go to, enter. -3 To suffer, incur, receive, meet with; निन्दामवाप्नोति Ms.5.161; so दोषम् &c.; मृत्युमवाप्नोति meets with death; नैवं पापमवाप्स्यसि Bg.2.38,53.

अन्वयार्थः Overall Meaning

यः शास्त्रविधिम् उत्सृज्य कामकारतः वर्तते - He who, having cast aside the ordinances of the scriptures, acts under the impulse of desire,

सः न सिद्धिम् न सुखम् न पराम् गतिम् अवाप्नोति - attains not perfection, nor happiness nor the Supreme Goal.

छन्दोविश्लेषणम्

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य (८ अक्षराणि) “धिमुत्सृ(ज्य)” एतेषां मात्राः १-२-२

वर्तते कामकारतः (८ अक्षराणि) “मकार” एतेषां मात्राः १-२-१
न स सिद्धिमवाप्नोति (८ अक्षराणि) “मवाप्नो” एतेषां मात्राः १-२-२
न सुखं न परां गतिम् (८ अक्षराणि) “परां ग” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-२३) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The phrase पराम् गतिम् अवाप्नोति has a spiritual perspective. Yet यः शास्त्रविधिम् उत्सृज्य कामकारतः वर्तते सः सिद्धिम् न अवाप्नोति is true in routine daily life. There is scientific logic why anything must be done in a prescribed way. One will not succeed सिद्धिम् न अवाप्नोति if one wants to do a thing, शास्त्रविधिमुत्सृज्य disregarding the prescribed way and the science behind it.

(२) वर्तते कामकारतः brings to mind कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु in मेघदूतम् by कालिदासः those, who become engrossed in amorous thoughts become oblivious to the discretion between living and non-living.

Amorous thoughts causing discretion to be blown away and amorous thoughts causing obliviousness to surroundings brings to mind that in UAE, the authorities made it illegal to indulge in amorous acts in public places.

I think it is a good law to be made into a universal law. Being oblivious to surroundings and allowing discretion to be blown away, more so by amorous thoughts and acts do not make graceful social behaviour, anywhere.

(३) The phrase वर्तते कामकारतः need not mean only amorous conduct. It can also mean wilful conduct, doing things as per one's own whim and fancy. Especially when combined with शास्त्रविधिमुत्सृज्य with total disregard unto science and nature of things, वर्तते कामकारतः would mean being wilful with total disregard unto science and nature of things. Such wilful conduct will only result in failure सः सिद्धिम् न अवाप्नोति. The message is that only a scientific and logical approach will lead to success. “Go by the proven formula” as they say. The proven formula combines शास्त्रम् “why” and विधिः “how”.

(४) The statement सः न सिद्धिम् न सुखम् न पराम् गतिम् अवाप्नोति has a beautifully sequential psychoanalysis inbuilt. न सिद्धिम् means failure न सुखम् means dejection न पराम् गतिम् by converse of परा गतिः means अधोगतिः downfall. The state अधोगतिः downfall is of course very dangerous. Often drunkards become addicted to drinking with a totally unscientific, illogical notion that the intoxication will relieve them of their worries, their failures. The result is only opposite, more and more downfall अधोगतिः.

(५) The Sanskrit word for addiction is व्यसनम् (विशेषेण असनम्). Comes to mind a सुभाषितम्

व्यसनान्यत्र बहूनि
व्यसनद्वयमेव केवलं व्यसनम् ।
विद्याभ्यसनं व्यसनम्
अथवा हरिपादसेवनं व्यसनम् ॥

There can be many different addictions. But only two are worthy addictions - either being studious or doing devotion unto the Supreme.

YouTube video https://youtu.be/Za_PJUKfBPc

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १६'२४ तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते

=====

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

पदपाठः - तस्मात् शास्त्रम् प्रमाणम् ते कार्य-अकार्यव्यवस्थितौ ।

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ १६-२४ ॥

पदपाठः - ज्ञात्वा शास्त्रविधान-उक्तम् कर्म कर्तुम् इह अर्हसि ॥ १६-२४ ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधे याः	अव्यया नि	कृद न्ताः	तिङन्ताः
1	शास्त्रम्		तस्मात् ते कार्याका र्यव्यव स्थितौ	प्रमाण म्			
2a		शास्त्रविधा नोक्तम् कर्म				ज्ञात्वा	
2b	(त्वम्)	कर्तुम्			इह		अर्हसि

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

तस्मात् ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ प्रमाणम् शास्त्रम्

1. तस्मात् - तत् सर्व. अत्र पुं./नपुं. 5'1 /
2. ते - युष्मद् सर्व. 4'1 or 6'1 /
3. कार्याकार्यव्यवस्थितौ - कार्याकार्यव्यवस्थिति स्त्री. 7'1 / कार्यं च अकार्यं च इति कार्याकार्ये (इतरेतरद्वन्द्वः) / तयोः व्यवस्थितिः कार्याकार्यव्यवस्थितिः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /
 - a. कार्यम् - कृ-धातोः ण्यत् कार्य / कार्य *pot. p.* [कृ-कर्मणि ण्यत्] **What ought to be done**, made, performed, effected &c. कार्या सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी Ś.6.17; साक्षिणः कार्याः Ms.8.61; so दण्डः, विचारः &c.
 - b. अकार्यम् - न कार्यम् इति अकार्यम् (नञ्-तत्पुरुषः) /
 - c. व्यवस्थितिः - व्यवस्थिति स्त्री. 1'1 / व्यवस्थानम्, व्यवस्थितिः *f.* 1 Arrangement, settlement, determination, **decision**; बाजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रेयं तु व्यवस्थितिः Ms.10.70. -2 A rule, statute, decision. -3 Steadiness, constancy. -4 Firmness, perseverance; साधु धर्म

व्यवस्थानं क्रियतां यदि शक्यते Rām.7.13.18. -5 A fixed limit; न विद्यते व्यवस्थानं क्रुद्धयोः कृष्णयोः क्वचित् Mb.8.87.78.

4. प्रमाणम् - प्रमाण वि. अत्र नपुं. 1'1 / प्रमाणम् 1 A measure in general (of length, breadth &c.); न प्रमाणेन नोत्साहात् सत्त्वस्थो भव पाण्डव Mb.3.33.63. ('प्रमाणं नित्यमर्यादासंघवादिप्रमादिषु' Viśva.); Mb.1.222.31; दृष्टो हि वृण्वन् कलभप्रमाणोऽप्याशाः पुरोवातमवाप्य मेघः R.18.38. -2 Size, extent, magnitude. -3 Scale, standard; पृथिव्यां स्वामिभक्तानां प्रमाणे परमे स्थितः Mu.2.21. -4 Limit, quantity; वञ्चयित्वा तु राजानं न प्रमाणेऽवतिष्ठसि Rām.2.37.22. -5 Testimony, evidence, proof. -6 **Authority, warrant;** one who judges or decides, one whose word is an authority; श्रुत्वा देवः प्रमाणम् Pt.1 'having heard this your Majesty will decide (what to do)'; आर्यमिश्राः प्रमाणम् M.1; Mu.1.1; सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः Ś.1.22; व्याकरणे पाणिनिः प्रमाणम्; Ms.2.13; Pt.1.240; sometimes in pl.; वेदाः प्रमाणाः. -7 A true or certain knowledge, accurate conception or notion. -8 A mode of proof, a means of arriving at correct knowledge; (the Naiyāyikas recognize only four kinds; प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमान and शब्द, the Vedāntins and Mīmāṃsakas add two more, अनुपलब्धि and अर्थापत्ति; while the Sāṅkhyas admit प्रत्यक्ष, अनुमान and शब्द only; cf. अमुभव also.). -9 Principal, capital. -10 Unity. -11 Scripture, sacred authority. -12 Cause, reason. -13 Rule, sanction, precept. -14 The first term in a rule of three.
5. शास्त्रम् - शास्त्र science नपुं. 1'1 / शास्त्रम् [शिष्यतेऽनेन शास्-ष्ट्रन्] 1 An order, a command, rule, precept; अतिक्रामति यः शास्त्रं पितुर्धर्मार्थदर्शिनः Mb.5.148.21. -2 A sacred precept or rule, **scriptural injunction;** तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ Bg.16.24. -3 A religious or sacred treatise, sacred book, scripture; see comps. below. -4 Any department of knowledge, science; इति गुह्यतमं शास्त्रम् Bg.15.20; शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिः R.1.19; often at the end of comp. after the word denoting the subject, or applied collectively to the whole body of teaching on that subject; वेदान्तशास्त्र, न्यायशास्त्र, तर्कशास्त्र, अलंकार- शास्त्र &c. -5 What is learnt, knowledge; Śi.5.47. -6 A work, treatise; तन्त्रैः पञ्चभिरेतच्चकार सुमनोहरं शास्त्रकम् Pt.1. -7 Theory (opp. प्रयोग or practice); इमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु M.1. -8 The material and spiritual science together; तत्त्वाभेदेन यच्छास्त्रं तत्कार्यं नान्यथाविधम् Mb. 12.267.9.

शास्त्रविधानोक्तम् कर्म ज्ञात्वा इह (त्वम्) कर्तुम् अर्हसि

6. शास्त्रविधानोक्तम् - शास्त्रविधानोक्त वि. अत्र नपुं. 2'1 / शास्त्रे विधाने च उक्तम् इति शास्त्रविधानोक्तम् /

- a. विधाने - विधान नपुं. 7'1 / विधानम् 1 Arranging, disposing; अपरं किं तु कृत्वैवं विधानं संविधास्यति Rām.7.20.31. -2 Performing, making, doing, executing; नेपथ्यविधानम् Ś.1; आज्ञा°, यज्ञ° &c.; एवं कृत्वा विधानं स संनिवेश्य वसुं तदा Rām.7.54.13. -3 Creation, creating; तस्मिन् विधानातिशये विधातुः कन्यामये नेत्रशतैकलक्ष्ये R.6.11;7.14; Ku.7.66; निधानं धर्माणां किमपि च विधानं नवमुदाम् G. L.18. -4 Employment, use, application; प्रतिकारविधानम् R.8.40. -5 Prescribing, enjoining, ordering. -6 A rule, precept, ordinance, sacred rule or precept, **sacred injunction**; तन्न्यायत्वाद् विधानस्य MS.1.3.16 (cf. विधीयते अनेनेति विधानं शब्दः SB. on ibid.); Ms.9.148; ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि Bg.16.24;17.24. -7 Mode, manner. -8 A means or expedient; वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नयं वृता ते वरसंप्रदाने Rām.2.37.36. -9 Performance of prescribed acts or rites. -10 A rite, ceremony. -11 Gaining, obtaining. -12 Affixing, prefixing (as terminations, suffixes &c.). -13 The food given to elephants (to make them intoxicated); विधानसंपादितदानशोभितैः (where विधान means 'rule' also); उत्क्षिप्तहस्ततलदत्तविधानपिण्डस्नेहसुतिस्नपितबाहुरिभाधिराजम् Śi.5.51. -14 Wealth. -15 Pain, agony, torment, distress. -16 An act of hostility. -17 An act, doing; आशङ्कमानो नृपते- विधानम् Mb.3.113.15. -18 An effort, attempt (यत्न); तथा विधानं क्रियतां समर्थाः साधनेष्विति Rām.1.8.19. -19 Remedy (चिकित्सा); तेषामन्यतमोद्रेके विधानमुपदिश्यते Mb.12.16.12. -20 Prevention (प्रतिकार); विधानं तत्र भगवन् कर्तुमर्हसि युक्तितः Mb.5.177.8. -21 Granting; क्रतुभेषस्त्वत्तः क्रतुफलविधानव्यसनिनः Śiva-mahimna 21. -22 The Veda; त्वमेको ह्यस्य सर्वस्य विधानस्य स्वयंभुवः Ms.1.3. -23 The fate, destiny (दैव); अहमद्योपयोक्ष्यामि विधानं पश्य यादृशम् Mb.3.179.15. -24 A statement of the Vedas; तस्य शब्दं गुणं विद्यान्मूर्तिशास्त्रविधानवित् Mb.12.252.3.

- b. उक्तम् - वच्-धातोः क्त-वि. उक्त said / अत्र नपुं. 2'1 /

7. कर्म - कर्मन् नपुं. 2'1 / कर्मन् -m. Viśvakarmā; शक्रस्य नु सभा दिव्या भास्वरा कर्मनिर्मिता Mb.2.7.1. -n. [कृ-मनिन् Uṇ.4.144] 1 **Action, work, deed**. -2 Execution, performance; प्रीतोऽस्मि सोऽहं यद् भुक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः Rām.5.63.30. -3 Business, office, duty; संप्रति विषवैद्यानां कर्म M.4. -4 A religious rite (it may be either नित्य, नैमित्तिक or काम्य). -5 A specific

action, moral duty. -6 (a) Performance of religious rites as opposed to speculative religion or knowledge of Brahman (opp. ज्ञान); अपरो दहने स्वकर्मणां ववृते R.8.20. (b) Labour, work. -7 Product, result. -8 A natural or active property (as support of the earth). -9 Fate, the certain consequence of acts done in a former life; कर्मायतं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी Bh.2.89,94.

8. ज्ञात्वा - ज्ञा-धातोः क्त्वान्तम् / ज्ञा अवबोधने (to know, to realize, to understand) क्रयादिः, ०९.००४३ परस्मैपदी, सकर्मकः, अनिट्
9. इह - अव्ययम् here /
- 10.(त्वम्) - युष्मद् सर्व. 1'1 /
- 11.कर्तुम् - कृ-धातोः तुमन्तम् / कृ डुकृञ् करणे (to do, to act, to make) तनादिः, ०८.००१० उभयपदी, सकर्मकः, अनिट्
- 12.अर्हसि - अर्ह-धातोः लटि म.पु. एक. / अर्ह अर्ह पूजायाम् (to be worthy, to be eligible, to have merit) भ्वादिः ०१.०८४१ परस्मैपदी सकर्मकः सेट् /

अन्वयार्थः Overall Meaning

तस्मात् ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ प्रमाणम् शास्त्रम् - Therefore, let the Sastra be your authority for determining what should be done and what should not be done.
शास्त्रविधानोक्तम् कर्म ज्ञात्वा इह (त्वम्) कर्तुम् अर्हसि - Knowing what is enjoined in the injunctions of the Sastra, you should perform work here.

छन्दोविश्लेषणम्

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते (८ अक्षराणि) “प्रमाणं” एतेषां मात्राः १-२-२
कार्याकार्यव्यवस्थितौ (८ अक्षराणि) “व्यवस्थि” एतेषां मात्राः १-२-१
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं (८ अक्षराणि) “विधानो” एतेषां मात्राः १-२-२
कर्म कर्तुमिहार्हसि (८ अक्षराणि) “मिहार्ह” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१६-२४) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः ।

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The phrase “ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ प्रमाणम् शास्त्रम् - Let the Sastra be your authority for determining what should be done and what should not be done.” suggests that we have the choice for determining what should be done and what should not be done.

(२) So, I keep deliberating whether we have a choice to do as we choose. I think it is a valid question because of

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ १०-८ ॥

I am the origin of all; everything moves on owing to Me. Realizing thus, the wise ones, filled with fervour, adore Me.

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।

अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ ९-१९ ॥

I give heat. I hold back and send forth the rain. I am immortality as well as death, O Arjuna. I am the being, as also the non-being.

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।

अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥ ३-२७ ॥

Action is the product of the Qualities inherent in Nature. It is only the ignorant man who, misled by personal egotism, says: I am the doer.'

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ १३-२९ ॥

All actions are performed by Nature alone. He, who sees that oneself is not the doer, sees.

(३) Even when accepting that oneself is not the doer, the fact remains that actions do happen. May I then contend that He allows a lot of latitude in our choosing and managing कार्याकार्यव्यवस्थितिः i.e. what should be done and what should not be done. It is said that a domestic she-cat shifts her kittens from one place to another almost seven times. She intuitively chooses the next place, exercising the latitude of choice.

(४) Is there a science प्रमाणम् शास्त्रम् in her intuition ? In as much as the kittens survive and grow, we may grant that there is a science प्रमाणम् शास्त्रम्.

(५) Granting that we also have a latitude of choice, the dictat then is that the choice be exercised by following the science शास्त्रम् and the prescribed procedure विधानम्. In which texts does one find the science शास्त्रम् and the prescribed procedure विधानम् ? One meaning of विधानम् is वेदः. So, शास्त्रविधानोक्तम् means 'as prescribed in the Sciences and the Vedas.

The word शास्त्रम् body of knowledge, which has been referred to earlier, See -

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥ २-३९ ॥

Listen oh Partha to the knowledge as delineated in the साङ्ख्य-philosophy also in योग. Endowed with this knowledge, you will be freed of the bondage of कर्म. As such a huge treasure of knowledge is summarised six-fold in six texts called as षट् दर्शनानि or षट् शास्त्राणि - साङ्ख्य (by कपिल), योग (by पतञ्जलि), न्याय (by गौतम), वैशेषिक (by कणाद), मीमांसा (by जैमिनी), वेदान्त (by बादरायण).

(६) In a way the word शास्त्रविधानोक्तम् summarises a syllabus to be studied by a person, who aspires to be a respectable person, a role model in the society.

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ३-२१ ॥

Whatever a great man does, other commoners do the same; whatever standard he sets up, the world follows that.

There is so much knowledge to be studied, not just to study but to imbibe. One life is not enough.

YouTube video <https://youtu.be/0mps2culESw>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

About the author

Mr. S. L. Abhyankar is a 1963 graduate in Mechanical Engineering. He learnt Sanskrit from his father, who was a High School teacher proficient in teaching languages, especially, English, Marathi, Sanskrit, Hindi.

Mr. S. L. Abhyankar likes to promote study of Sanskrit and study of the great treasure of knowledge available in Sanskrit literature, which is all for betterment of life universally and eternally.

He has many blogs and also a YouTube channel, which are all followed globally.

-o-O-o-